

Arbeid, pensjon og inntekt i den eldre befolkningen

Rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe 12. juni 2017

INNLEDNING OG SAMMENDRAG	3
1 ALDERSPENSJON OG UFØRETRYGD FRA FOLKETRYGDEN	6
1.1 Innledning	6
1.2 Mottakere av alderspensjon	6
1.3 Utgifter til alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon	13
1.4 Mottakere av uføretrygd over 62 år	19
2 PENSJONSORDNINGER I PRIVAT SEKTOR	21
2.1 Tjenestepensjon i privat sektor	21
2.2 AFP i privat sektor	29
3 PENSJONSORDNINGER I OFFENTLIG SEKTOR	36
3.1 Innledning	36
3.2 Kort om pensjonsordningene i SPK og KLP	36
3.3 Antall mottakere av pensjon	37
3.4 Utgifter	38
3.5 Avgangsmønster	40
3.6 Særaldersgrenser i offentlig sektor	47
4 YRKESAKTIVITET BLANT DEN ELDRE BEFOLKNINGEN	52
4.1 Innledning	52
4.2 Utvikling i yrkesaktivitet etter pensjonsreformen	52

4.3	Andeler som fortsetter i arbeid i aldersgruppen 62 år og eldre	53
4.4	Antall som kombinerer arbeid og pensjon	59
4.5	Arbeidstid per uke	62
4.6	Forventet yrkesaktivitet	64
4.7	Median avgangsalder	65
5	INNTÉKT BLANT DEN ELDRE BEFOLKNINGEN	67
5.1	Innledning	67
5.2	Endringer i samlet inntekt	67
5.3	Inntekt etter husholdningstype	72
5.4	Inntektsfordeling og lavinntekt	74
5.5	Sammensetningen av inntekt	76
5.6	Formue og gjeld	84
6	TIDLIG AVGANG	86
6.1	Innledning	86
6.2	Tidligavgang målt ved opphør av registret arbeidsforhold	86
6.3	Tidligavgang målt ved sterk nedgang i yrkesinntekt	87
6.4	Avgang, nedgang i yrkesinntekt og forventet levealder	90
	KILDER	100
	VEDLEGG	101
Vedlegg 1	Arbeidsgruppens sammensetning og arbeid i 2016	101
Vedlegg 2	Pensjonspolitisk arbeidsgruppe – bakgrunn og mandat	103
Vedlegg 3	Evalueringsrapport av pensjonsreformen i regi av NFR	105
Vedlegg 4	Statistikk	107

Innledning og sammendrag

Årets rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe beskriver hovedtrekk ved utviklingen i yrkesaktivitet, uttak av pensjon og inntekt for den eldre befolkningen fra pensjonsreformen trådte i kraft i 2011 fram til 2016.¹

Kapittel 1 omhandler alderspensjon og uføretrygd fra folketrygden. Ved utgangen av 2016 mottok 894 000 personer alderspensjon. Det har vært sterk vekst i antall mottakere av alderspensjon fra 2011 til 2016, men den årlige veksten har avtatt over tid.

Mange benyttet seg av muligheten til å ta ut alderspensjon før 67 år fra 2011. I de første årene etter 2011 var veksten i antall mottakere størst i aldersgruppen 62 til 66 år, mens den fra 2013 har vært størst for aldersgruppen 67 år og eldre. Andelen mottakere i alderen 62–66 år var 32 prosent av befolkningen i denne aldersgruppen i 2016. Om lag 3 prosent utsetter uttaket av alderspensjon til etter 67 år.

Blant de som har tatt ut alderspensjon før 67 år er det en sterk overvekt av menn, selv om andelen kvinner har økt fra 2011 til 2016. Dette kan delvis forklares med at flere kvinner enn menn mottar ytelse fra andre ordninger, som uføretrygd og AFP fra offentlig tjenestepensjon, og at flere kvinner har for lav opptjening. Også korrigert for disse faktorene, er det imidlertid en klar overvekt av menn.

Pensjonsreformen har så langt medført høyere utgifter enn de ville vært uten reformen fordi mange har tatt ut alderspensjon før 67 år. Tidlig uttak gir lavere årlig pensjon, slik at dette på lang sikt vil trekke i retning av lavere pensjonsutgifter. Innsparinger som følge av pensjonsreformen de første årene er særlig knyttet til ny regulering av pensjon under utbetaling. Innsparingselementene i pensjonsreformen får økende betydning over tid, og i 2015 og 2016 er det anslått at veksten i utgiftene til alderspensjon har vært lavere med pensjonsreformen enn det utgiftsveksten ville vært uten pensjonsreformen.

Pensjonistene har hatt en god utvikling i realverdiene av pensjonene i årene 2011–2014, mens utviklingen har vært svak i årene 2015 og 2016 som følge av svak reallønnsutvikling. Når det gjelder andelen med uføretrygd i aldersgruppen 62–66 år, så har denne falt gradvis fra 33 prosent i 2012 til 29 prosent i 2016.

Kapittel 2 omhandler pensjonsordninger i privat sektor. Alle arbeidsgivere må ha en tjenestepensjonsordning for sine ansatte som tilfredsstillende visse minstekrav (obligatorisk tjenestepensjon). Tidligere var ytelsesordninger dominerende, men siden 2006 har det vært en massiv overgang fra ytelses- til innskuddsordninger. Fra 2015 ble det mulig å etablere såkalte hybridordninger (etter lov om tjenestepensjon), men disse har så langt vært lite utbredt. Av alle som hadde tjenestepensjon i 2016, hadde om lag 90 prosent innskuddsordning og 10 prosent ytelsesordning.

Arbeidsgiver setter innskuddssatsene som andel av lønn, og maksimal innskuddssats er 7 prosent for lønn opp til 7,1 G og 25,1 prosent for lønn mellom 7,1 G og 12 G. For lønn opp til 7,1 G har den største gruppen en innskuddssats på 2 prosent (42 prosent). Når det gjelder tilleggsinnskudd er 56 prosent av arbeidstakere tilknyttet en ordning som gir ekstra tilskudd for lønn mellom 7,1 G og 12 G. Hvilken pensjon en gitt innskuddsordning vil gi, avhenger av innskuddssatsen, inntektsnivå, opptjeningstid, utbetalingstid og avkastning.

¹ Pensjonspolitisk arbeidsgruppe underlagt Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd ble opprettet i forbindelse med tariffoppgjøret i 2008, se vedlegg 1 for sammensetning og virksomhet i 2016 og vedlegg 2 om bakgrunn og mandat.

På tross av at innskuddsordningene nå har klart flest aktive medlemmer, er nesten 80 prosent av forsikringsforpliktelsene fortsatt knyttet til ytelsesordningene, medregnet forpliktelsene i private pensjonskasser. De årlige innbetalingene til ordningene viser hvordan dette vil endre seg framover; i 2016 ble det innbetalt 23 milliarder til innskuddsordninger og 11 milliarder til ytelsesordninger.

LO og NHO inngikk i lønnsoppgjøret 2. april 2008 avtale om en ny avtalefestet pensjon (AFP) tilpasset den nye alderspensjonen i folketrygden. I avtalen heter det at partene senest i 2017 skal evaluere ordningen. Evalueringsarbeidet ledes av en styringsgruppe bestående av LO og NHO og der ASD deltar som observatør. Resultatene fra dette evalueringsarbeidet skal sammenfattes i en sluttrapport innen 15. desember 2017.

Kapittel 3 omhandler pensjonsordninger i offentlig sektor. Antallet mottakere av pensjon fra SPK og KLP har økt mye i perioden 2010–2016, særlig antallet mottakere av alderspensjon. Antallet mottakere av uførepensjon fra offentlig tjenestepensjon for de over 62 år gikk klart ned når uføreforhøret trådte i kraft ettersom uføre nå blir overført til alderspensjon ved 67 år mot tidligere 70 år.

Alderspensjon utgjør den klart største utgiftsposten både i SPK og KLP og utgiftene til alderspensjon har økt mye i perioden 2010–2016.

Selv om antallet mottakere av pensjon har økt en god del i perioden, så har avgangsmønstret gått i retning av mindre tidligpensjonering – både i staten og i kommunene og både for kvinner menn. Uføreandelene blant den eldre befolkningen med offentlig tjenestepensjon har også gått klart ned i perioden både for kvinner og menn.

Blant de med særaldersgrense i SPK, har et klart flertall en aldersgrense på 60 år. Blant disse tar en god del ut pensjon tre år før aldersgrensen etter 85-årsregelen, men en betydelig andel tar også ut pensjon etter aldersgrensen. Blant de med aldersgrense 65 år i SPK tar et klart flertall ut pensjon ved aldersgrensen. Blant de med særaldersgrense i KLP har et klart flertall aldersgrense på 65 år og et klart flertall tar ut pensjon ved denne særaldersgrensen. I pensjonsordningen for sykepleiere tar flertallet ut pensjon tre år før aldersgrensen (62 år).

Kapittel 4 omhandler yrkesaktivitet i den eldre delen av befolkningen. Ett av hovedmålene med pensjonsreformen var å få flere til å stå lenger i arbeid. Yrkesaktiviteten blant eldre har steget jevnt de siste årene, også før pensjonsreformen. Andelen arbeidstakere i 2016 er høyere enn i 2010 for alle i aldersgruppen 60–74 år. Økningen fra 2010 har vært spesielt stor for aldersgruppen 62–66 år, noe som kan indikere at pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktiviteten for denne aldersgruppen. Utviklingen i arbeidstakerprosenten før og etter pensjonsreformen følger i hovedsak samme mønster for begge kjønn. Fra 2015 til 2016 har det vært størst økning for 66- og 67-åringene, mens det for de andre aldre har vært både små økninger og små nedganger i løpet av den samme perioden.

Kapittel 5 omhandler inntektsutviklingen for den eldre befolkningen. For personer over 62 år har realveksten etter skatt vært godt over 30 prosent de siste ti årene, og veksten har vært klart sterkere blant de eldre enn i den yngre delen av befolkningen. Økningen i kjøpekraft har vært sterk både blant de med høy og lav inntekt, og særlig for de som kombinerer full jobb og full pensjon, noe som ikke var mulig for ti år siden. God vekst for de med lav inntekt reflekterer trolig økningen i minstepensjonen i perioden.

Selv om realveksten i inntekt i perioden 2005–2015 sett samlet har vært høy har den årlige veksten vært avtagende siden 2010 for aldersgruppene over 67 år. For aldersgruppen 67–75 år var den årlige realveksten negativ i 2015. Dette har sammenheng med avtagende lønnsvekst i perioden, som igjen gir lavere årlig regulering, samt med at enkelte i denne aldersgruppen har tatt ut pensjon tidlig.

Både nivået og sammensetningen av inntekt endrer seg med økende alder etter 62 år. Samlet inntekt går klart ned med alder og mye av nedgangen skyldes at yrkesinntekten faller med alder. For personer under 67 år er yrkesinntekt den viktigste inntektskomponenten. For 67-åringene utgjør yrkesinntekt og alderspensjon om lag like stor andel av samlet inntekt. For aldersgruppen 62–66 år er det yrkesinntekt som har bidratt mest til realveksten i samlet inntekt i perioden 2005–2015 og for aldersgruppene over 67 år er det alderspensjon som har bidratt mest til realveksten i samlet inntekt.

Inntektssammensetningen varierer også med inntekt etter skatt. For aldersgruppen 62–67 år utgjør uføretrygd en vesentlig del av samlet inntekt for de laveste desilene mens yrkesinntekt utgjør en klart større andel for de høyeste desilene. For aldersgruppene over 67 år er alderspensjon den klart viktigste inntektskomponenten for alle inntektsgrupper, bortsett fra den rikeste desilen hvor kapitalinntekter utgjør om lag en like stor andel av samlet inntekt som alderspensjon.

Aldersgruppen over 75 år har høyest andel med lavinntekt, men andelen har falt mye de siste ti årene. Andelen med lavinntekt i aldersgruppen 62–74 år har også gått ned, men har økt for aldersgruppen under 40 år.

Både finanskapital og nettoformue øker med alder opp til 71 år.

Kapittel 6 omhandler tidlig avgang fra arbeidslivet. I det reformerte pensjonssystemet er det ingen nødvendig sammenheng mellom uttak av pensjon og uttreden fra arbeidslivet. Dette gjør det vanskelig å måle tidligavgang. Som en tilnærming benyttes to ulike mål for tidligavgang; opphør av registrert arbeidsforhold og grad av nedgang i arbeidsinntekt. Som forventet opphører arbeidsforhold generelt ved en høyere alder for 1949-kullet enn for 1943-kullet. Målet ved at inntekten ved 63 år er mindre enn 10 prosent av inntekten ved 62 år, er det om lag 12 prosent av 1952-kullet som har sluttet helt å jobbe ved 62 år. Andel som har sluttet helt i jobb er fallende fra 18 prosent i den laveste inntektskvintilen til 6 prosent i den høyeste inntektskvintilen. Blant de som har sluttet helt å jobbe, er AFP i offentlig sektor den vanligste ytelsen. Omfanget av alderspensjon fra folketrygden blant de som har sluttet helt i jobb er vanligere i den øvre delen av inntektsfordelingen og er den dominerende ytelsen i den høyeste inntektskvintilen. Uføretrygd eller AAP har mest omfang i den lavere delen av inntektsfordelingen. I kapittelet studeres også hvorvidt det er noen sammenheng mellom kort forventet levetid i ulike yrkesgrupper og høy grad av tidligavgang eller sterk nedgang i inntekt i disse yrkesgruppene. Analysen avdekker ingen slike systematiske sammenhenger.

1 Alderspensjon og uføretrygd fra folketrygden

1.1 Innledning

I dette kapittelet presenteres utviklingstrekk for alderspensjon og uføretrygd fra folketrygden etter 2010. Utviklingen i antall mottakere av alderspensjon over og under 67 år og gjennomsnittlig ytelse omtales. Videre vises utgifter til alderspensjon fra folketrygden og utgiftsvirkninger av pensjonsreformen. Avslutningsvis omtales kort antall mottakere av uføretrygd over 62 år.

1.2 Mottakere av alderspensjon

Ved utgangen av 2016 var det 894 000 personer som mottok alderspensjon fra folketrygden, en økning på 26 000, eller 3 prosent, fra utgangen av 2015, se tabell 1.1 Det har vært en sterk vekst i antall mottakere av alderspensjon siden pensjonsreformen trådte i kraft i 2011 og fram til 2016, men den årlige veksten har avtatt fra 8 prosent i 2011 til 3 prosent i 2016.

Mange benyttet seg av muligheten til å ta ut alderspensjon før 67 år i de første årene etter pensjonsreformen, og i 2011 og 2012 var veksten i antall alderspensjonister i aldersgruppen 62–66 år større enn veksten i antall alderspensjonister 67 år og eldre. Fra 2013 og framover har veksten i antall alderspensjonister 62–66 år gått ned, og antallet har økt mest blant de som er 67 år og eldre.

Tabell 1.1 Antall mottakere av alderspensjon ved utgangen av året, 2010–2016

År	Antall mottakere av alderspensjon	Vekst i antall	Vekst i prosent	Antall mottakere av alderspensjon under 67 år	Vekst i antall	Vekst i prosent
2010	663 799	12 944	2,0			
2011	718 667	54 868	8,3	35 845	35 845	
2012	760 025	41 358	5,8	56 943	21 098	58,9
2013	800 350	40 325	5,3	70 127	13 184	23,2
2014	837 525	37 175	4,6	81 388	11 261	16,1
2015	868 220	30 695	3,7	88 780	7 392	9,1
2016	894 185	25 980	3,0	91 200	2 420	2,7

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Antall minstepensjonister ved utgangen av 2016 var 159 000, noe som tilsvarer 18 prosent av alderspensjonistene, se tabell 1.2 Andelen med minstepensjon er redusert fra 2012 til 2015. Fra 2015 til 2016 har andelen økt noe, som følge av at minstepensjonen for enslige ble økt med 4 000 kroner på årsbasis med virkning fra 1.9.2016, samt at minstesatsen for gifte og samboende fra samme tidspunkt ble økt som følge av økt grunnpensjon for denne gruppen. Disse endringene anslås samlet å ha økt antall minstepensjonister med nær 20 000 personer. For å ta ut alderspensjon før 67 år kreves det at opptjeningen er tilstrekkelig høy for at pensjonsnivået ved 67 år minst tilsvarer minste pensjonsnivå for enslige. Nye mottakere av alderspensjon under 67 år har på grunn av dette kravet utelukkende bestått av personer med pensjon over minstepensjon. Uttak av alderspensjon fra 62 år har derfor isolert sett bidratt til

en lavere andel med minstepensjon. Andelen med minstepensjon er vesentlig høyere for kvinner enn for menn.

Tabell 1.2 Antall og andel minstepensjonister ved utgangen av året, 2013–2016

	2013	2014	2015	2016
Antall				
Kvinner	138 153	130 841	124 906	137 814
Menn	19 542	19 039	18 448	20 783
Totalt	157 695	149 880	143 354	158 597
Andel				
Kvinner	32,8	29,9	27,7	29,8
Menn	5,2	4,8	4,4	4,8
Totalt	19,7	17,9	16,5	17,7

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

1.2.2 Nærmere om mottakere av alderspensjon 62–70 år

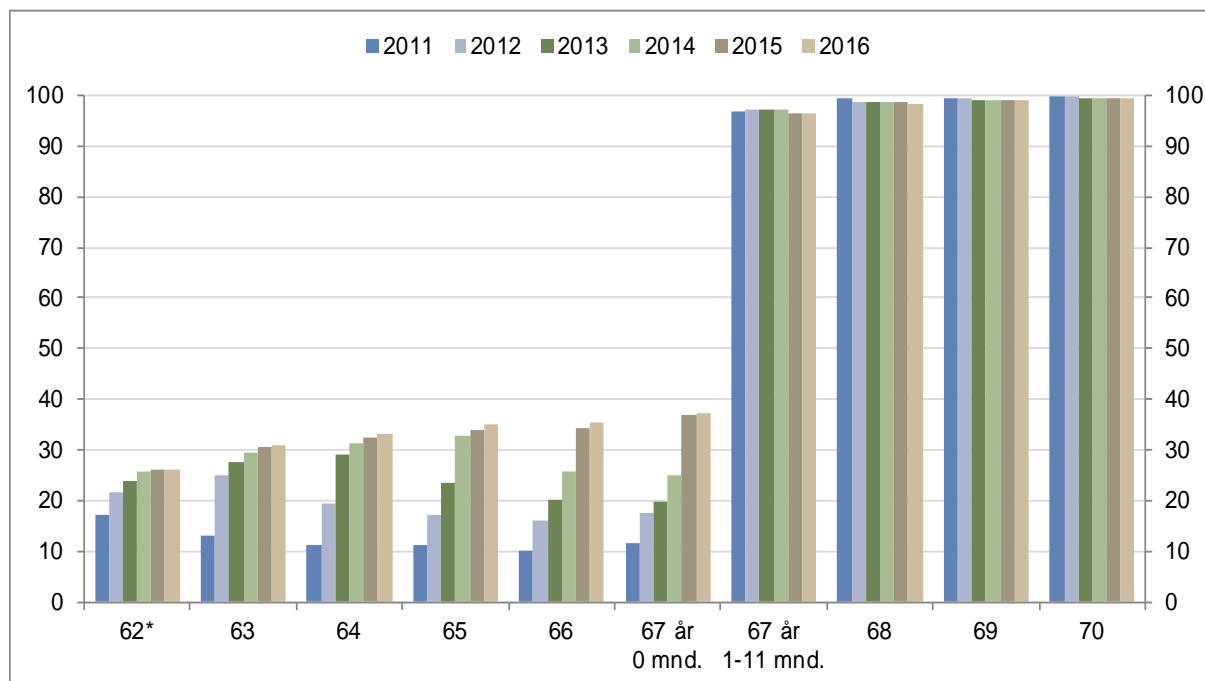
Etter at fleksibel alderspensjon fra 62 år ble innført i 2011 har antall mottakere av alderspensjon mellom 62 og 66 år økt som andel av befolkningen, se figur 1.1 . Andelene i alderen 62–66 år økte særlig de første årene etter 2011, mens de har vært mer stabile fra 2015 til 2016. Av befolkningen i aldersgruppen 62–66 år tok 32 prosent ut alderspensjon i 2016.

Pensjonsreformen har også gitt anledning til å øke den årlige pensjonen ved å ta ut alderspensjon etter 67 år. Som det framgår av figur 1.1 er det få som utsetter uttaket av alderspensjon til etter 68 år. Personer som mottar uføretrygd, etterlattepensjon, offentlig AFP eller gammel privat AFP har overgang til alderspensjon ved 67 år og 1 måned. I figuren er det derfor skilt mellom andelen som mottar alderspensjon ved 67 år og 0 måneder og andelen som mottar alderspensjon ved 67 år og 1–11 måneder.

Ved utgangen av 2016 var det 3,5 prosent i alderen 67 år og 1–11 måneder som ikke mottok alderspensjon. Om lag 0,4 prosent av befolkningen over 67 år i Norge anslås å ikke ha rett til alderspensjon. Dette gjelder blant annet personer som har innvandret til Norge etter 67 år. Det er dermed vel 3 prosent som utsetter uttaket til etter fylte 67 år.

Selv om få utsetter uttaket til etter 67 år har andelen økt noe over tid. Blant 68-åringene har andelen uten alderspensjon økt fra 0,7 prosent i 2011 til 1,8 prosent i 2016. For 69-åringene har andelen økt fra 0,4 prosent i 2011 til 1,0 prosent i 2016. Ved 70 år har de aller fleste med rett til alderspensjon startet uttaket, og det er så langt knapt noen endringer i andelen med alderspensjon ved 70 år.

Figur 1.1 Mottakere av alderspensjon 62–70 år i årene 2011–2016. Andel av befolkningen. Prosent

* For 62-åringene regnes 11/12 av 62-åringene med i nevneren, da man først kan ta ut pensjon måneden etter man fyller 62 år.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Selv om en kan velge å ta ut gradert alderspensjon, velger de fleste å ta ut 100 pst. alderspensjon, se tabell 1.3 Gjennomsnittlig uttaksgrad blant de som tok ut alderspensjon før 67 år i 2016 var 90 prosent, og den var litt høyere blant menn enn blant kvinner. Gjennomsnittlig alderspensjon er betydelig høyere for menn enn for kvinner, også når man korrigerer for uttaksgrad.

Tabell 1.3 Nye mottakere av alderspensjon 62–66 år i 2016. Gjennomsnittlig uttaksgrad, gjennomsnittlig alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon korrigert for uttaksgrad.

	Antall	Gjennomsnittlig uttaksgrad	Gjennomsnittlig pensjon	Gjennomsnittlig pensjon korrigert for grad
Kvinner	8 662	86	168 752	194 144
Menn	17 536	92	206 257	223 908
Totalt	26 198	90	193 857	214 067

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Om lag 55 prosent av befolkningen i alderen 62–66 år kunne ta ut minst 20 prosent alderspensjon ved utgangen av 2016, se figur 1.2 For de som ikke kan ta ut alderspensjon er den viktigste årsaken at de allerede mottar ytelser fra andre ordninger, særlig uføretrygd. Uttak av alderspensjon i folketrygden kan ikke kombineres med offentlig AFP, gammel privat

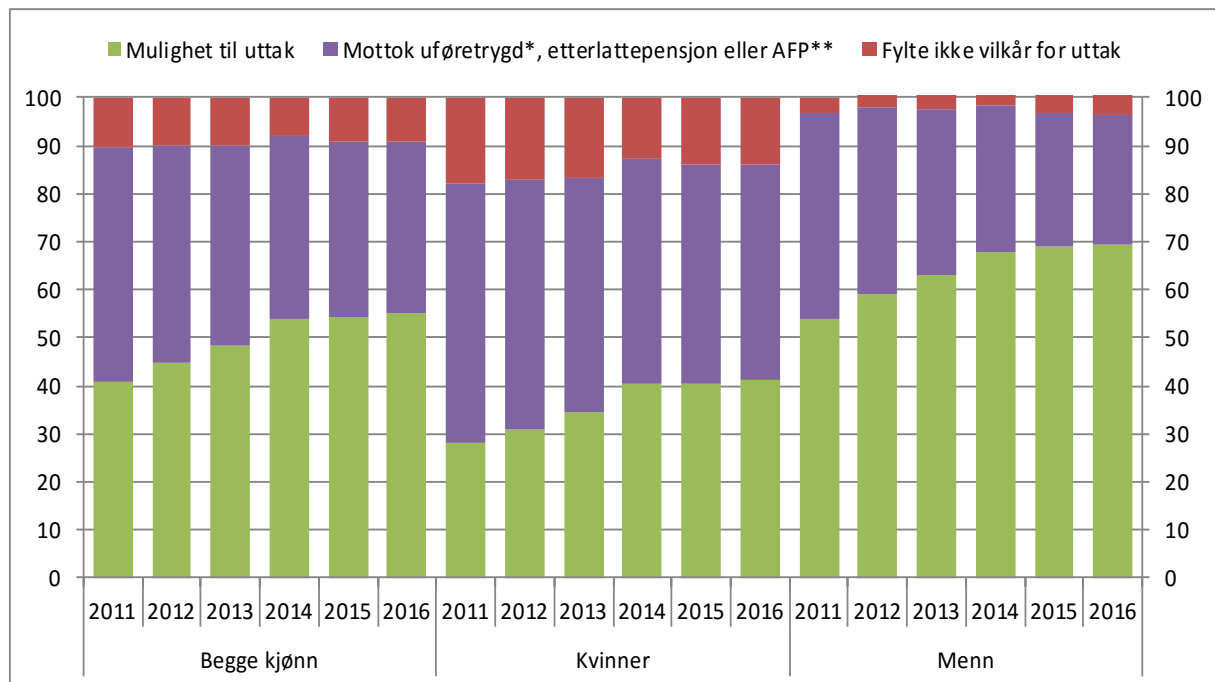
AFP, etterlattepensjon eller 100 prosent uføretrygd. I tillegg er det en del som har for lav opptjening til å kunne ta ut alderspensjon før 67 år.

Andelen av befolkningen som kan ta ut 20 prosent alderspensjon fra folketrygden før 67 år har vært økende i perioden 2011–2016. Det skyldes særlig at andelen som mottar uføretrygd og gammel AFP i privat sektor er redusert fra 2011 til 2016. 69 prosent av mennene er anslått å ha mulighet til å ta ut fleksibel alderspensjon i 2016, mot 41 prosent av kvinnene.

Forskjellen mellom kjønnene har sammenheng med at flere kvinner enn menn mottar ytelser fra andre ordninger som uføretrygd, samt at flere kvinner enn menn har for lav opptjening til å kunne ta ut fleksibel alderspensjon. Tabell 1.4 viser andelen av befolkningen 62–66 år som har mulighet til å ta ut henholdsvis 20 prosent alderspensjon og 100 prosent alderspensjon i 2016. Andelen som har mulighet til 100 prosent uttak er 65 prosent for menn, og 31 prosent for kvinner.

Figur 1.2 og tabell 1.4 omfatter hele befolkningen, og en del av de som ikke oppfyller vilkårene arbeider i offentlig sektor og har mulighet til å kunne ta ut offentlig AFP.

Figur 1.2 Andel av befolkningen 62–66 år som hadde muligheten til uttak av 20 prosent alderspensjon, som allerede mottok uføretrygd*, etterlattepensjon eller AFP**, og som ikke oppfylte vilkår for uttak av alderspensjon***. Prosent

* Inkluderer bare personer som mottok over 80 prosent uføretrygd, siden uføretrygd med lavere grad kan kombineres med uttak av alderspensjon,

** Offentlig AFP eller gammel privat AFP,

*** Personer som ikke hadde tilstrekkelig høy pensjonsopptjening til uttak av 20 prosent alderspensjon

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell 1.4 Andel av befolkningen 62–66 år som hadde mulighet til henholdsvis 20 prosent og 100 prosent uttak av alderspensjon. 2016.

	Mulighet til uttak av alderspensjon	Mottok uføretrygd m.v.	Oppfylte ikke vilkår for uttak av alderspensjon
20 pst. uttak			
Kvinner	41	45	14
Menn	69	27	4
Totalt	55	36	9
100 prosent uttak			
Kvinner	31	45	24
Menn	65	27	9
Totalt	48	36	16

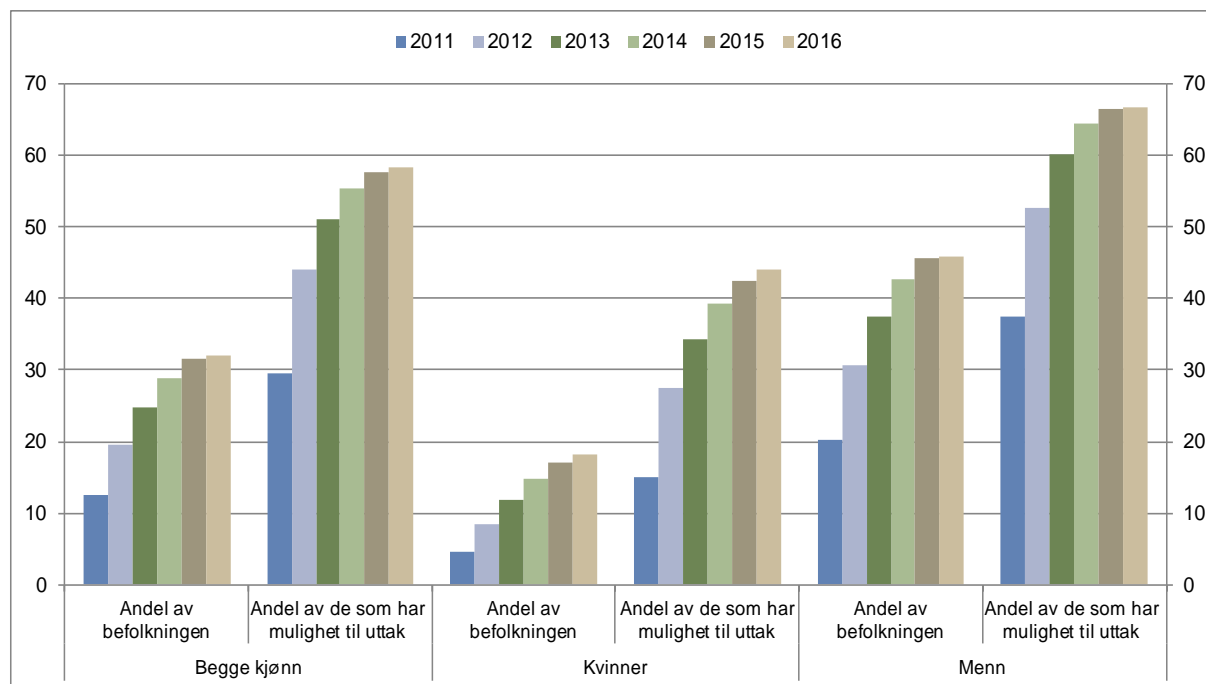
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

I 2016 hadde 32 prosent av befolkningen i alderen 62–66 år tatt ut alderspensjon. Av dem som hadde mulighet til å ta ut alderspensjon før 67 år så hadde nær 60 prosent gjort det, se figur 1.3

Antall mottakere av alderspensjon under 67 år har økt i årene 2011 til 2016 – både som andel av befolkningen og som andel av de som har mulighet til å ta ut alderspensjon. Det er en klar overvekt av menn som tar ut alderspensjon tidlig, også når en korrigerer for at flere menn enn kvinner har mulighet til å ta ut alderspensjon.²

² Tabell A.2–A.4 i vedlegg 3 viser hvor mange som har tatt ut alderspensjon på ulike alderstrinn under 67 år som andel av hvor mange som er anslått å kunne ta ut alderspensjon, fordelt på henholdsvis kvinner, menn og totalt. I tabell A.5–A.7 er det gitt en nærmere oversikt over hvem som ikke oppfyller vilkårene fordelt på næring og yrke.

Figur 1.3 Mottakere av alderspensjon 62–66 år som andel av befolkningen* og som andel av de som har muligheten til uttak av alderspensjon**, etter kjønn. Prosent

* 62-åringer er kun medregnet fra måneden etter fylte 62 år

** Oppfyller vilkårene for uttak av minst 20 prosent alderspensjon

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell 1.5 viser status for nye alderspensjonister som tok ut alderspensjon ved 67 år i 2016 to måneder før overgang til alderspensjon. Tabellen viser at 53 prosent fra uføretrygd eller offentlig AFP og 23 prosent kom fra arbeid, der de som kombinerte arbeid med mottak av en slik ytelse er inkludert i sistnevnte. Det er små forskjeller mellom kvinner og menn. Det er imidlertid langt flere kvinner enn menn som tar ut alderspensjon ved 67 år, som følge av at flere menn tar ut alderspensjon før 67 år. Det kan grovt anslås at 52 prosent av alle menn tar ut alderspensjon ved 67 år, mens andelen for kvinner er 82 prosent.

Tabell 1.5 Nye alderspensjonister ved 67 år i 2016 fordelt på status to måneder før de tok ut alderspensjon

	Antall	Andel*
Uføretrygd		
Kvinner	9 842	44,2
Menn	6 602	47,0
Totalt	16 444	45,3
Offentlig AFP		
Kvinner	2 030	9,1
Menn	796	5,7
Totalt	2 826	7,8
Arbeidstaker uten ytelse fra NAV eller offentlig AFP		
Kvinner	3 232	14,5
Menn	2 090	14,9
Totalt	5 322	14,6
Arbeidstaker med ytelse fra NAV eller offentlig AFP		
Kvinner	1 520	6,8
Menn	909	6,5
Totalt	2 429	6,7
Selvstendig næringsdrivende		
Kvinner	293	1,3
Menn	448	3,2
Totalt	741	2,0
Annet**		
Kvinner	5 353	24,0
Menn	3 216	22,9
Totalt	8 569	23,6
Sum		
Kvinner	22 270	100,0
Menn	14 061	100,0
Totalt	36 331	100,0

* Andel utgjør andel av antall alderspensjonister for henholdsvis kvinner, menn og totalt.

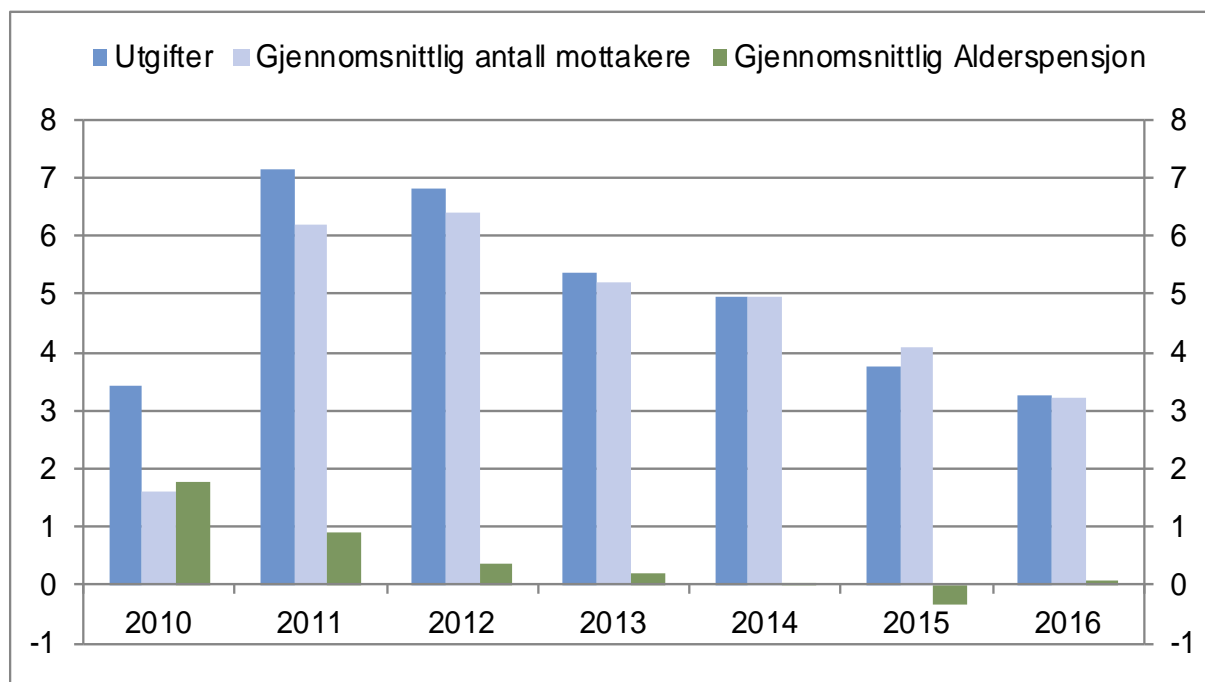
** Annet kan bl.a. være personer bosatt i utlandet og personer som kommer fra dagpenger, arbeidsavklaringspenger og etterlattepensjon

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

1.3 Utgifter til alderspensjon og gjennomsnittlig alderspensjon

Folketrygdens utgifter til alderspensjon utgjorde i 2016 om lag 202 mrd. kroner. Utgiftene har økt betydelig i de senere årene, men veksten har avtatt etter 2011, se figur 1.4. Veksten i utgiftene målt i fast G skyldes særlig at det har blitt flere mottakere av alderspensjon. Gjennomsnittlig alderspensjon økte noe i årene 2010–2012, men har de siste årene vært om lag uendret.³

Figur 1.4 Vekst i utgifter til alderspensjon, antall mottakere og gjennomsnittlig alderspensjon. Utgiftene og gjennomsnittlig pensjon målt i fast G. Prosent

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

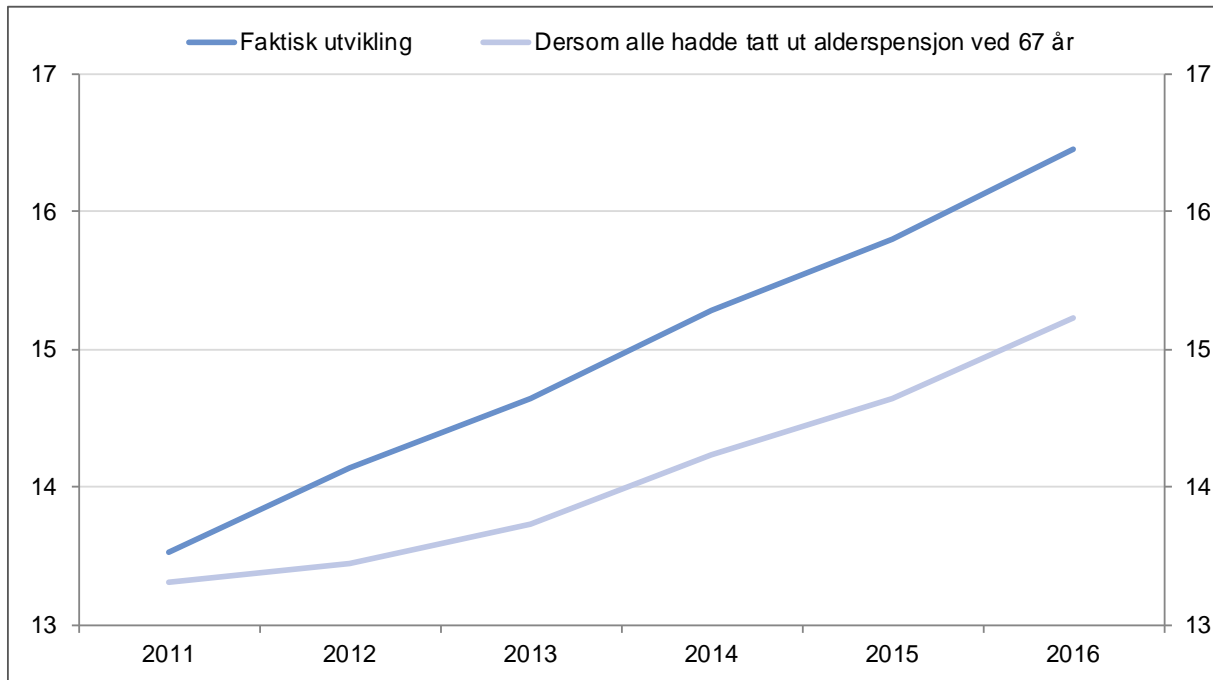
Figur 1.5 illustrerer utgifter til alderspensjon som andel av lønnssummen i samfunnet. Utviklingen i lønnssummen reflekterer utviklingen både i gjennomsnittlig lønn og i sysselsettingen, og utgifter til alderspensjon som andel av lønnssummen kan sies å være et uttrykk for hvor stor andel av de yrkesaktives inntekter som går med til å finansiere utgiftene til folketrygdens alderspensjon. Fra 2011 til 2016 har denne andelen økt fra 13,5 prosent til 16,5 prosent.

Utviklingen har sammenheng med en sterk vekst i antall mottakere av alderspensjon både som følge av aldringen og at mange har tatt ut alderspensjon mellom 62 og 66 år. I tillegg har lønnssummen i samfunnet vist en avtakende vekst i årene 2011–2016. Utgiftene til alderspensjon har siden 2011 vært sterkt preget av at mange har tatt ut alderspensjon før 67 år mens de fortsatt er i arbeid. Dette bidrar til en kostnadsøkning på kort sikt, men bidrar samtidig til lavere årlig pensjon som på lengre sikt trekker i motsatt retning. For å belyse hvor mye denne effekten betyr for alderspensjon som andel av lønnssummer, er figuren supplert med en beregning som viser anslått utvikling dersom alle hadde tatt ut alderspensjon ved 67

³ Mer detaljerte tall over utgiftsutviklingen er gitt i tabell A.1 i vedlegg 4.

år. Nivået på og veksten i andelen de første årene fra 2011 blir da lavere som følge av at en del av veksten har sammenheng med at mange har tatt ut alderspensjon mellom 62 og 66 år.

Figur 1.5 Utgifter til alderspensjon som andel av lønnssum. Prosent

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå

Arbeids- og velferdsdirektoratet har anslått virkninger av pensjonsreformen på folketrygdens utgifter til alderspensjon samlet og fordelt på ulike komponenter, se figur 1.6 I figuren er de ulike komponentene definert som følger:

- Tidlig uttak er samlede utgifter til mottakere av alderspensjon i alderen 62–66 år
- Pensjonsalderjustering er innsparingen for mottakere over 67 år som tok ut pensjon før 67 år og dermed fikk lavere årlig pensjon
- Levealderjustering er innsparingen for mottakere over 67 år som følge av levealderjusteringen forutsatt uttak av alderspensjon ved 67 år. Skjermingstillegget i uføres alderspensjon er inkludert i beregningene og bidrar isolert sett til å redusere innsparingen.
- Utsatt pensjonering er innsparing som følger av uttak av alderspensjon etter 67 år
- Endret indeksering er innsparing som følge av at pensjoner under utbetaling reguleres lavere enn lønnsveksten

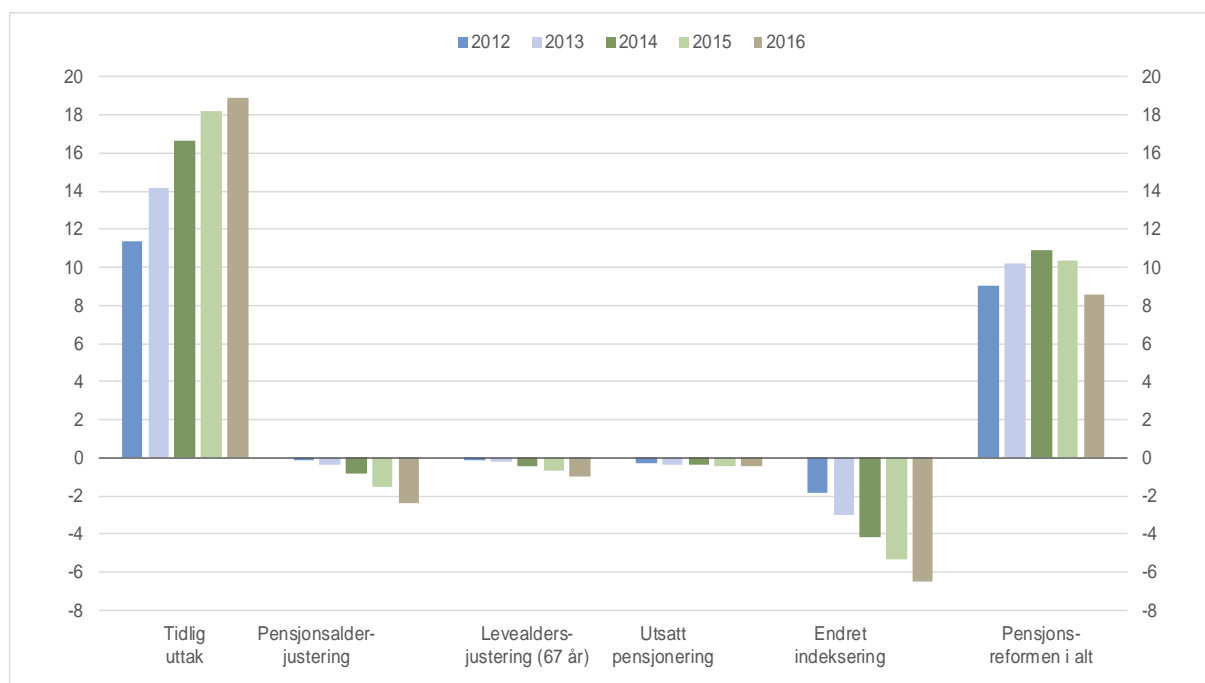
Utgiftene til alderspensjon fra folketrygden på grunn av tidlig uttak av alderspensjon har økt gradvis fra 2011, og utgjorde 19 mrd. kroner i 2016.

Nøytralt uttak innebærer over tid at de økte utgiftene i form av tidlig uttak på kort sikt vil motvirkes av reduserte utgifter i form av pensjonsalderjustering på lang sikt. Denne effekten kommer over mange år, slik at de økte utgiftene i form av tidlig uttak fortsatt vil dominere i flere år.

Levealdersjusteringen ved 67 år har foreløpig hatt beskjedne effekt da den bare gjelder nye mottakere av alderspensjon fra 2011, og innsparingen begrenses av at de første årskullene er delvis skjermet for effekten av levealdersjusteringen.

Innsparinger av pensjonsreformen de første årene er særlig knyttet til ny regulering av pensjon under utbetaling som gjelder alle alderspensjonister. Samlet har reformen anslagsvis bidratt til å øke utgiftene til alderspensjon i folketrygden med 9 mrd. kroner i 2016. Innsparings-elementene i pensjonsreformen får økende betydning over tid, og i 2015 og 2016 er det anslått at veksten i utgiftene til alderspensjon har vært lavere med pensjonsreformen enn den ville vært uten pensjonsreformen.

Figur 1.6 Utgiftsvirkning av pensjonsreformen målt i fast G. Milliarder kroner. G = 91 740 kroner

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Alderspensjon fra folketrygden reguleres årlig med virkning fra 1. mai. Tabell 1.6 viser årlig endring i realverdi av alderspensjon målt på ulike måter og for ulike grupper. Øverst i tabellen gjengis utviklingen i lønnsvekst, G-vekst og prisvekst (KPI). G skal følge lønnsveksten over tid, men kan i de enkelte år avvike som følge av at en i trygdeoppgjørene baserer seg på et anslag på lønnsveksten i inneværende år. G korrigeres i de årlige trygdeoppgjørene for avvik mellom anslått og faktisk lønnsvekst de siste to årene.

Tabell 1.6 Anslag for endring i realverdi av pensjonen for alderspensjonister i perioden 2011–2016. Prosent

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2011–2016
Nominell årslønnsvekst	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8	1,7	3,3
Nominell vekst i gjennomsnittlig G	4,4	4,0	3,8	3,7	2,5	2,5	3,5
Prisvekst (KPI)	1,2	0,8	2,1	2,0	2,1	3,6	2,0
Reallønnsvekst deflatert med KPI	3,0	3,2	1,8	1,1	0,7	-1,8	1,3
Gjennomsnittlig alderspensjon*							
Nominell vekst	5,4	4,4	4,0	3,7	2,1	2,6	3,7
Realvekst deflatert med G	0,9	0,4	0,2	0,0	-0,4	0,1	0,2
Realvekst deflatert med KPI	4,1	3,6	1,8	1,7	0,0	-1,0	1,7
Den enkelte alderspensjonist**							
Nominell vekst	3,9	3,2	3,0	2,9	1,7	1,7	2,7
Realvekst deflatert med G	-0,5	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8
Realvekst deflatert med KPI	2,7	2,4	0,8	0,9	-0,4	-1,8	0,8
Minstepensjon for enslige							
Nominell vekst	4,6	3,5	3,2	3,2	2,0	2,8	3,2
Realvekst deflatert med G	0,2	-0,5	-0,5	-0,5	-0,5	0,3	-0,3
Realvekst deflatert med KPI	3,3	2,7	1,1	1,2	-0,1	-0,9	1,2

* Utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon påvirkes av at nye alderspensjonister kommer til, at noen dør, og at en del kan få endret pensjon som følge av økt pensjonsopptjening m.v.

** Viser utviklingen i alderspensjon for den enkelte alderspensjonist som har pensjon utover minstepensjon, og ikke påvirkes av andre endringer i pensjonen enn den årlige reguleringen.

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå

Som det framgår av tabellen var reallønnsveksten svært god i 2011 og 2012, henholdsvis 3,0 og 3,2 prosent, mens den senere har falt, og var -1,8 prosent i 2016.

Gjennomsnittlig alderspensjon hadde en sterk realvekst i 2011 og 2012, henholdsvis 4,1 og 3,6 prosent, mens den var -1,0 prosent i 2016. Selv om gjennomsnittlig alderspensjon utviklet seg svakt i 2016 var altså utviklingen bedre enn for lønnstakere som gruppe. Gjennomsnittlig alderspensjon har historisk normalt økt mer enn G ved at pensjonister med høy opptjening har kommet til og erstattet pensjonister med lav opptjening som har falt fra. I de siste årene har denne effekten blitt svakere ved at mange har tatt ut pensjon fra 62 år, og dermed har fått lavere årlig pensjon. I tillegg bidrar de nye reglene for regulering av pensjon fra 2011 og levealdersjusteringen til en svakere utvikling i gjennomsnittlig pensjon målt i fast G.

Den enkelte alderspensjonist har de siste årene fått sin pensjon regulert med G, og deretter fratrukket 0,75 prosent. I 2011 og 2012 ga dette en svært god realvekst i alderspensjonen som følge av høy reallønnsvekst, mens realveksten ble negativ i 2015 og 2016.

Etter gjeldende regelverk skal alle alderspensjoner reguleres med samme sats bortsett fra minstepensjonen som har en noe gunstigere regulering. Minstepensjonen skal etter regelverket reguleres i samsvar med lønnsveksten, og deretter justeres for effekten av levealdersjustering for 67-åringer. Effekten av levealdersjusteringen har de siste årene gitt et fratrekk i pensjonen på 0,5 prosent per år. De med minstepensjon har dermed hatt en litt bedre inntektsutvikling enn alderspensjonister med høyere pensjon.

I 2016 bidro regelendringer til at ulike grupper av pensjonister fikk ulik endring i pensjonen, og dette er belyst nærmere i tabell 1.7 Grunnpensjonen for gifte og samboende pensjonister ble økt fra 0,85 G til 0,90 G med virkning fra 1. september 2016. Endringen omfatter om lag 55 prosent av alle alderspensjonister, og vil ha prosentvis størst effekt for dem med lavest pensjon. For en gjennomsnittlig alderspensjon økte alderspensjonen for denne gruppen i 2016 med om lag 0,6 prosentpoeng utover det som følger av reguleringen. Økt grunnpensjon for gifte og samboende økte dessuten pensjonen for gifte minstepensjonister prosentvis noe mer enn dette som følge av at denne gruppen har lavere pensjonsnivå.

I 2016 økte dessuten minstepensjonen for enslige alderspensjonister med 4 000 kroner på årsbasis med virkning fra 1. september. Økningen bidro til at minstepensjonistene fikk en bedre inntektsutvikling enn lønnstakere. Om lag 9 prosent av alle alderspensjonister er enslige minstepensjonister.

Tabell 1.7 Nærmere om realvekst i 2016 for ulike grupper. Prosent

Lønnstakere	-1,8
Gjennomsnittlig alderspensjon	-1,0
Enslig alderspensjonist, pensjon over minstepensjon	-1,8
Gift alderspensjonist, gjennomsnittlig alderspensjon	-1,2
Enslig minstepensjonist	-0,9
Gift minstepensjonist	-0,7

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå

Tabell 1.8 viser at nye mottakere av alderspensjon i 2016 utgjorde om lag 7 prosent av antall mottakere av alderspensjon ved utgangen av 2016. Tilsvarende tall for alderspensjonister som døde i 2016 var 4 prosent.

Tabellen viser videre at i 2016 var gjennomsnittlig alderspensjon om lag lik for nye mottakere av alderspensjon og de som døde. Historisk har gjerne nye mottakere av alderspensjon hatt høyere pensjon enn de som døde som følge av at de har hatt høyere opptjening av alderspensjon. Etter 2011 har denne effekten blitt motvirket av at mange nye mottakere tar ut alderspensjon fra 62 år og dermed får lavere årlig alderspensjon.

Om lag 7 prosent av alle mottakere av alderspensjon fikk økt alderspensjon i 2016 som følge av økt opptjening. Økt opptjening omfatter her økt antall poengår, økt trygdetid og økt sluttpoengtall. Gjennomsnittlig økning i pensjon for de som fikk økt opptjening er anslått til 2,3 prosent utover det de ellers ville fått som følge av reguleringen.

Om lag 4 prosent av alle mottakere av alderspensjon fikk endring i alderspensjonen i 2016 som følge av andre årsaker som endring i sivilstand og endring i uttaksgrad. Disse er anslått å få økt sin alderspensjon i gjennomsnitt med 17,7 prosent. Økningen har bl.a. sammenheng med at enslige har høyere minstepensjon enn gifte og retten til medregning av ektefellens opptjening når ektefellen dør. I tillegg har en del endret graden for uttak av alderspensjon, noe som innebærer en betydelig økning i alderspensjonen.

Antall mottakere av alderspensjon som hadde pensjon i hele 2016, og som ikke hadde annen endring enn pensjonsreguleringen utgjorde om lag 81 prosent av alle mottakere av alderspensjon ved utgangen av 2016.

Tabell 1.8 Nærmere om antall mottakere og gjennomsnittlig alderspensjon for ulike grupper i 2016.

Nye mottakere av alderspensjon i 2016	64 794
Mottakere av alderspensjon som døde i 2016	38 565
Antall mottakere av alderspensjon ved utgangen av 2016	894 185
Gjennomsnittlig alderspensjon korrigert for uttaksgrad for nye mottakere i 2016, kroner	220 227
Gjennomsnittlig alderspensjon korrigert for uttaksgrad for mottakere av alderspensjon som døde i 2016, kroner	222 020
Antall mottakere som fikk økt alderspensjon i 2016 som følge av økt opptjening	61 330
Antall mottakere som fikk endret alderspensjon i 2016 som følge av andre årsaker som endring i sivilstand og endring i uttaksgrad	33 070
Antall mottakere som hadde pensjon hele 2016, og som ikke hadde annen endring enn pensjonsreguleringen	726 425
Gjennomsnittlig økning i prosent for de som fikk økt opptjening av alderspensjon i 2016	2,3
Gjennomsnittlig endring i prosent for de som fikk endret alderspensjon av andre årsaker i 2016	17,7

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

I tabell 1.9 er det gitt et anslag på virkninger av fleksibelt uttak på utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon i 2016. Antall mottakere av alderspensjon er anslått å være 90 000 høyere i 2016 enn om alle hadde ventet med å ta ut alderspensjon til 67 år. Gjennomsnittlig alderspensjon er anslått å være 3 prosent lavere i 2016 enn hva den ville ha vært hvis alle hadde tatt ut alderspensjon ved 67 år.

Tabell 1.9 Virkninger av fleksibelt uttak på utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon i perioden 2012–2016.

	2012	2013	2014	2015	2016	Endring 2012- 2016
Antall mottakere av alderspensjon	719 757	758 008	793 302	822 277	848 578	128 821
Antall mottakere av alderspensjon hvis alle hadde tatt ut pensjon ved 67 år	666 150	691 045	715 142	737 121	758 413	92 262
Gjennomsnittlig alderspensjon i fast G (G = 91 740 kroner)	235 533	235 722	235 624	235 173	236 887	1 354
Gjennomsnittlig alderspensjon i fast G (G = 91 740 kroner) hvis alle hadde tatt ut alderspensjon ved 67 år	236 879	238 294	239 522	240 437	243 686	6 807

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

1.4 Mottakere av uføretrygd over 62 år

I desember 2016 mottok 29 prosent i aldersgruppen 62–66 år uføretrygd, noe som er 4 prosentpoeng lavere enn i 2012, se tabell 1.10 Andelen mottakere av uføretrygd i aldersgruppen 62–66 år var 39,6 prosent i 2000, og 34,9 prosent i 2010. I denne aldersgruppen har det derfor skjedd en gradvis nedgang i andelen mottakere av uføretrygd over lang tid, også før pensjonsreformen fra 2011. Andelen uføre øker med alderen. Mens 26 prosent av 62-åringene mottok uføretrygd, mottok 33 prosent av 66-åringene uføretrygd i 2016.

Tabell 1.10 Andel mottakere av uføretrygd ved utgangen av året, 2012–2016. Prosent

Alder	2012	2013	2014	2015	2016
62	28,8	27,3	26,6	26,5	26,2
63	31,0	29,7	28,6	28,0	27,6
64	33,2	32,0	30,8	29,7	29,0
65	35,6	34,0	33,0	31,9	30,7
66	37,0	36,0	34,5	33,5	32,7
Totalt 62–66 år	33,3	32,0	30,8	29,9	29,2

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Nye mottakere av uføretrygd mellom 62 og 66 år hadde i 2016 en gjennomsnittlig uføregrad på 91 prosent, se Tabell 1.11 Gjennomsnittlig uføretrygd i 2016 var for denne gruppen 238 000 kroner, eller 268 000 kroner hvis en korrigerer for utbetalingsgraden. I denne gruppen hadde menn om lag 9 prosent høyere uføretrygd enn kvinner når en korrigerer for uføregrad.

Tabell 1.11 Nye mottakere av uføretrygd 62–66 år i 2016. Gjennomsnittlig uføregrad, gjennomsnittlig uføretrygd og gjennomsnittlig uføretrygd korrigert for grad. Forutsatt G = 91 740 kroner

	Antall	Gjennomsnittlig uføregrad	Gjennomsnittlig uføretrygd	Gjennomsnittlig uføretrygd korrigert for grad
Kvinner	2 372	89,5	235 850	265 291
Menn	1 834	93,5	267 990	288 348
Totalt	4 206	91,3	249 864	275 345

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

2 Pensjonsordninger i privat sektor

2.1 Tjenestepensjon i privat sektor

2.1.1 Innledning

Lov om *obligatorisk tjenestepensjon* (OTP) trådte i kraft 1. januar 2006. Loven innebærer at alle arbeidsgivere må ha en tjenestepensjonsordning for sine ansatte, og ordningen må tilfredsstillende visse minstekrav. Loven gjelder ikke arbeidsgivere som har pensjonsordning i henhold til lov eller tariffavtale for statlig eller kommunalt ansatte.

Det har lenge vært to hovedtyper av kollektive tjenestepensjonsordninger i privat sektor: ytelsesordninger etter lov om foretakspensjon og innskuddsordninger etter lov om innskuddspensjon. Innskuddsordninger ble først lovregulert og gitt skattefavorisering fra 2001, og ytelsesordningene har derfor tradisjonelt vært helt dominerende i markedet for privat tjenestepensjon.

I en *ytelsesordning* er pensjonsnivået definert i pensjonsavtalen («pensjonsplanen»). Ytelsesordningene sikter inn mot et nivå på tjenestepensjonen som sammen med folketrygden skal utgjøre en andel av medlemmets sluttlønn. Typisk gir ytelsesordningene et nivå for samlet pensjon på for eksempel 66 prosent av sluttlønnen dersom man står i jobb til en fastsatt alder («opptjeningsalder»), typisk 67 år, forutsatt at man tiltrer senest 30 år før opptjeningsalder. Det gjøres et sjablongmessig fradrag for alderspensjon fra folketrygden («beregnet folketrygd»), og faktisk samlet pensjon avviker fra nivået i pensjonsavtalen.⁴ Nivået i pensjonsavtalen er derfor et ambisjonsnivå, ikke et garantert nivå. Pensjonsnivået i pensjonsplanen i de private ordningene gjelder ved uttak fra opptjeningsalder som normalt er 67 år, men pensjonen kan tas ut fleksibelt fra 62 år. Pensjonen omregnes da i henhold til en lengre forventet utbetalingstid. Utbetalingsperioden er angitt i pensjonsavtalen og er som regel livsvarig, men kan også være opphørende. I de tilfeller hvor alderspensjonen er opphørende, kan likevel ytelsen ved uttak omregnes til en livsvarig ytelse, men ikke motsatt.

I en *innskuddsordning* er et årlig innskudd definert i pensjonsavtalen, normalt som en prosentandel av den enkeltes lønn. Den årlige avkastningen legges til innskuddene, og samlet oppspart kapital omregnes til – og utbetales som – en årlig pensjon ved uttak. Innskuddsordningene utbetaler pensjon i en tidsbegrenset periode med mindre det er avtalt konvertering til en livsvarig ytelse (pensjonsforsikring) ved uttak. Pensjonen kan tas ut fleksibelt fra 62 år, og den må utbetales over minst 10 år og minst til fylte 77 år. Kravet om utbetaling til fylte 77 år kan fravikes dersom årlig utbetaling blir lavere enn 20 prosent av G. Tilsvarende krav til utbetalingstid gjelder for opphørende ytelsesordninger.

Det er flere viktige forskjeller mellom innskudds- og ytelsesordninger. Arbeidstakerne har gjerne lagt vekt på at risikoen er fordelt på ulik måte: I ytelsesordningene har arbeidstakerne stor grad av sikkerhet for hva pensjonen vil bli, men bedriftene står overfor usikre framtidige kostnader blant annet knyttet til utviklingen i levealderen og oppregulering av tidligere opptjente rettigheter. I innskuddsordningene har arbeidstakerne all risiko, blant annet ved at størrelsen på den oppsparte kapitalen avhenger av den usikre avkastningen.

⁴ I beregnet folketrygd legges det til grunn full opptjeningsalder i folketrygden med inntekt lik sluttlønnen i tjenestepensjonsordningen.

En annen forskjell mellom ytelses- og innskuddsordninger er at innskuddsordningene som regel er rene spareordninger, mens ytelsesordningene har forsikringselementer: I innskuddsordningene tilfaller den oppsparte kapitalen normalt arvingene ved dødsfall, mens den i ytelsesordningene tilfaller forsikringskollektivet, altså de andre medlemmene av ordningen (dødelighetsarv). Dette trekker isolert sett i retning av at de nødvendige premiene for å nå et gitt årlig pensjonsnivå er lavere i ytelsesordningene enn i innskuddsordningene. At innskuddsordningene utbetaler pensjon i en tidsbegrenset periode, mens livsvarige ytelser er mer vanlig i ytelsesordninger, trekker i motsatt retning.

Med virkning fra 2014 er det vedtatt en ny *lov om tjenstepensjon*. Tjenstepensjonsloven åpner for et nytt pensjonsprodukt, ofte omtalt som en hybrid fordi den kombinerer elementer fra både ytelses- og innskuddspensjoner. Arbeidsgiver skal hvert år betale et innskudd som er fastsatt i prosent av lønnen til den enkelte, på samme måte som i innskuddsordningene. Innskuddene akkumuleres i en «pensjonsbeholdning», og arbeidsgiver kan velge å garantere at pensjonsbeholdningen årlig skal reguleres i takt med lønnsveksten (alminnelig lønnsvekst eller lønnsveksten i foretaket) eller om den skal tilføres den faktiske avkastningen på pensjonsmidlene. Det må imidlertid garanteres for at pensjonsbeholdningen ikke kan reduseres nominelt som følge av at faktisk avkastning er negativ.⁵ I motsetning til i rene innskuddsordninger, skal pensjonsbeholdningen tilføres en dødelighetsarv, og utbetalingen av pensjon skal som hovedregel være livsvarig. Omregningen til en årlig pensjon skal ta utgangspunkt i forventet gjenstående levetid på uttakstidspunktet, og utbetalt pensjon skal enten reguleres med faktisk avkastning på pensjonsmidlene eller på samme måte som i folketrygden, dvs. med den alminnelige lønnsveksten fratrukket 0,75 prosent.

De tre ulike pensjonsordningene i privat sektor har således svært ulik karakter:

- Innskuddsordningene framstår som rent skattefaviserte spareordninger uten forsikringselementer der pensjonen normalt betales ut i en tidsbegrenset periode og der gjenværende midler etter personer som dør tilfaller arvingene.
- Ny tjenstepensjon, såkalt hybridpensjon, likner innskuddsordningene i opptjeningsperioden, men pensjonsrettighetene i ny tjenstepensjon kan reguleres med lønnsveksten, det er dødelighetsarv og leverandøren må stille nullgaranti på avkastningen. Ny tjenstepensjon har normalt livsvarige pensjonsutbetalinger med levealderjustering av pensjonsnivået og det kan være garantert regulering av utbetalte pensjoner.
- Ytelsesordningene er forsikrede pensjonsytelser hvor ytelsen utgjør en viss prosent av den ansattes sluttlønn. Ytelsene utbetales normalt livsvarig. Det er krav om balanseføring av forpliktelsene for foretaket.

I privat sektor er det ikke lovpålagte krav om uførepensjon, og det varierer om den ansatte i tillegg til en alderspensjonsytelse er dekket av pensjonsytelser til uføre. Uførepensjonen i privat sektor ble lagt om med virkning fra 1. januar 2016. Før omleggingen ble uførepensjonen beregnet som en ytelsesbasert alderspensjon, avkortet for tjenestetid. Etter omlegging er ytelsen tilpasset ny uføretrygd i folketrygden og kan maksimalt utgjøre summen av 25 prosent av G (begrenset til 6 prosent av medlemmets lønn) og 3 prosent av medlemmets lønn inntil 12 G. Uførepensjonen kan omfatte et tillegg på inntil 66 prosent av den del av medlemmets lønn som ligger mellom 6 og 12 G. Maksimalrammen for uførepensjon fra privat tjenstepensjon tilsvarer uførepensjonen i offentlig tjenstepensjonen som ble etablert fra 1.

⁵ Det er også mulig å ha avkastningsgarantier i innskuddspensjonsordninger, men det er ikke krav om nullgaranti slik som i ordninger etter lov om tjenstepensjon. Enkelte leverandører av innskuddspensjon tilbyr investeringsporteføljer med avkastningsgaranti.

januar 2015. Uførepensjonen i privat tjenstepensjon kan, i motsetning til offentlig tjenstepensjon, beregnes uten avkortning for tjenestetid og forsikret ytelse og skal i så fall reduseres mot uførepensjon fra fripoliser, mot pensjonsbevis og mot oppsatte rettigheter i offentlig tjenstepensjon.

I forbindelse med meklingen i Frontfaget mellom Fellesforbundet/LO og Norsk Industri/NHO i lønnsoppgjøret i 2016 ble det opprettet en arbeidsgruppe, bestående av medlemmer fra Finansdepartementet, Arbeids- og sosialdepartementet og Finanstilsynet, som utredet handlingsalternativer for tilpasninger i privat tjenstepensjon. Arbeidsgruppen overleverte 15. desember 2016 sin rapport til Finansdepartementet, som tar for seg ulike alternativer for såkalt egen pensjonskonto, økt mulighet for individuell pensjonssparing og kriterier for rett på pensjonsopptjening. Partene i arbeidslivet, finansnæringen og Forbrukerrådet har deltatt i en referansegruppe for arbeidet. Arbeidsgruppen har ikke sett det som sin oppgave å konkludere og har dermed heller ikke utformet lov- eller forskriftsutkast. Dersom ett eller flere av de alternative løsningene arbeidsgruppen har drøftet skal gjennomføres, må det derfor foretas ytterligere utredning før tiltaket kan besluttes.

2.1.2 Mottakere av privat kollektiv tjenstepensjon

Ifølge tall fra Finans Norge var det ved utgangen av 2016 registrert 1 284 200 forsikrede med innskuddsordning og 155 400 forsikrede med ytelsesordning.⁶ Tallene viser at andelen forsikrede med innskuddspensjon er betydelig: I 2016 var 89 prosent forsikret med innskuddspensjon og 11 prosent med ytelsespensjon.⁷ Om man tar hensyn til at det av 155 400 forsikrede med ytelsesordning kun er 118 900 forsikrede der opptjening av alderspensjonsrettigheter inngår, er andelen med ytelsespensjon om lag 9 prosent.⁸ Hybridordninger ble først etablert i markedet fra 2015 og ved utgangen av 2016 var det 4 800 forsikrede.

Før obligatorisk tjenstepensjon ble innført fra 2006 var ytelsesordninger dominerende selv om lov om innskuddspensjon kom i 2001. Mens det i 2005 var 380 000 medlemmer i ytelsesordninger mot 120 000 i innskuddsordninger, var antall medlemmer i innskuddsordninger 820 000 mot 350 000 i ytelsesordninger i 2007, se figur 2.1 En tilsvarende utvikling med avvikling av ytelsesordninger framgår også av tall fra Pensjonskasseforeningen som viser at antall arbeidstakere med medlemskap i en privat pensjonskasse i perioden fra utgangen av 2006 til siste tilgjengelig statistikk ved utgangen av 2015, er redusert fra 135 000 til 38 000 personer.

De vel 800 000 arbeidstakere som i 2006–2007 ble innlemmet i en innskuddsordning, var i all hovedsak ansatt i virksomheter som ikke hadde tjenstepensjonsordning fra før. I tiden fra 2005 og fram til i dag har mange ytelsesordninger blitt avviklet, og erstattet med innskuddsordninger. I tillegg har nyetablerte virksomheter valgt innskuddsordninger. I følge tall fra Finans Norge har 204 000 arbeidstakere i perioden 2005–2016 fått omdannet tjenstepensjonen fra en ytelsesordning til en innskuddsordning. Dette har skjedd enten ved at

⁶ Antall forsikrede gjelder pensjoner der pensjonsutbetalingen ikke har startet. Statistikken som rapporterer antall forsikrede, vil i hovedsak tilsvare antall arbeidstakere med privat tjenstepensjon, men det er også mulig å være medlem i to tjenstepensjonsordninger samtidig, for eksempel ved to deltidsstillinger.

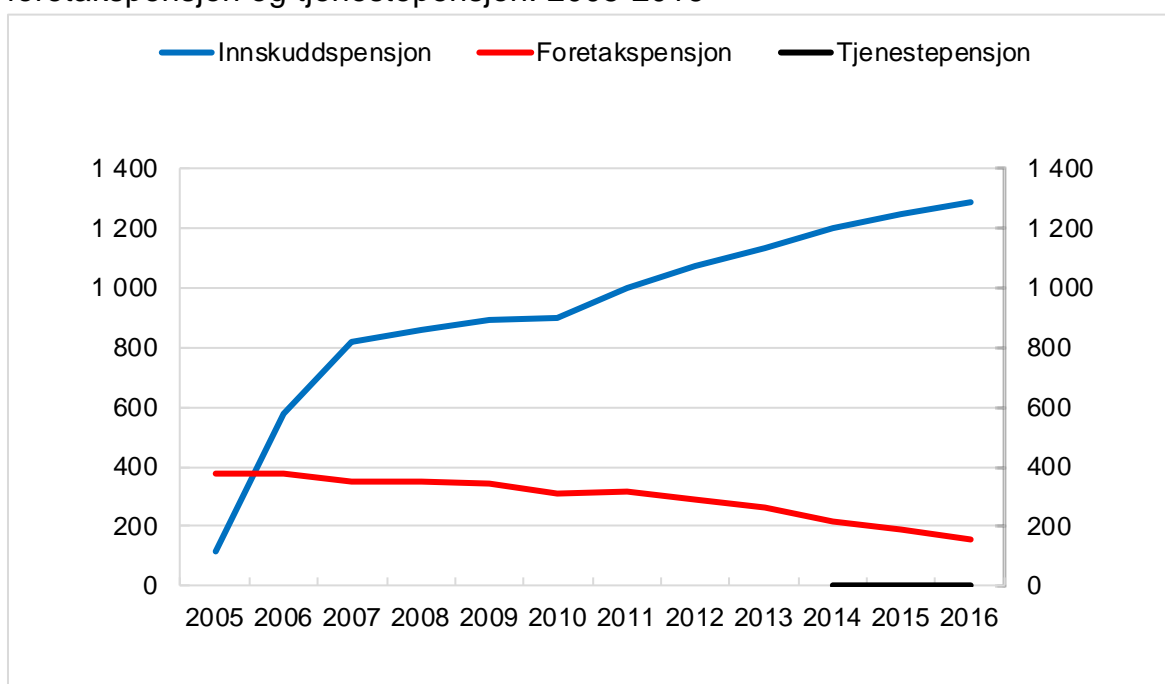
⁷ Selv om innskuddsbasert tjenstepensjon er et spareprodukt må det for hvert medlem innbetales en årlig premie for innskuddsfritak ved uførhet og Finans Norge omtaler også medlemmer i disse ordningene som forsikrede og det er også begrepet som er benyttet i omtalen her.

⁸ Forsikringer med ytelsesordninger der alderspensjon ikke inngår er rene uføre- eller/og etterlattedekninger.

nyansatte ikke tas inn i ordningen, ved at alle går ut av ordningen eller ved at bare de med få år igjen til pensjonsalder forblir medlemmer i ordningen.

Den betydelige omleggingen fra ytelsesordning til innskuddsordning har igjen resultert i en særlig sterk vekst i antall forsikrede med fripoliser, dvs. rettigheter opparbeidet i ytelsesordninger man ikke lenger er medlem av. Fripoliser utgjør nå om lag 40 prosent av kapitalen i ytelsesordninger, og andelen er raskt voksende. Antall forsikrede med pensjonskapitalbevis, det vil si rettigheter opparbeidet i innskuddsordninger man ikke lenger er medlem av, har også økt over tid, men ikke like sterkt som veksten i antall forsikrede med fripoliser. Avhengig av hyppighet av jobbskifte, omlegging av ordning osv. vil en og samme person ofte ha flere fripoliser, pensjonskapitalbevis eller en kombinasjon av begge deler.

Figur 2.1 Antall forsikrede (i tusen) etter lov om innskuddspensjon, foretakspensjon og tjenestepensjon. 2005-2016

Kilde: Finans Norge

Oppspart kapital for forsikrede pensjonsforpliktelsene i privat kollektiv tjenestepensjon var 551 milliarder kroner ved utgangen av 2016. Ytelsesbaserte ordninger utgjorde 371 milliarder kroner, innskuddsbaserte ordninger 180 milliarder kroner og forpliktelsene i tjenestepensjonsordninger 315 millioner kroner. Samlet sett er opptjente rettigheter for tidligere ansatte som har sluttet i virksomheten uten å fratrukke seg pensjon 332 milliarder kroner; rettigheter for ansatte som har fratrukket seg med en fripoliserett (ytelse) utgjør 275 milliarder kroner etterfulgt av pensjonskapitalbevis (innskudd) på 57 milliarder kroner og pensjonsbevis (tjenestepensjon) på 2 millioner kroner. I tillegg er det 181 milliarder kroner i private pensjonskasser (aktive ytelsesordninger, fripoliser og pensjonister ved utgangen av 2015⁹).

På tross av at innskuddsordningene nå har klart flest aktive medlemmer, er nesten 80 prosent av forsikringsforpliktelsene fortsatt knyttet til ytelsesordningene, medregnet forpliktelsene i

⁹ Statistikk ved utgangen av 2016 forelå ikke når denne rapporten ble publisert

private pensjonskasser. Fripoliser utgjør nå $\frac{3}{4}$ av kapitalen i de forsikrede ytelsesordningene. De årlige innbetalingene til ordningene viser hvordan innskuddsordninger i årene framover ikke bare vil ha flest medlemmer, men også mest kapital; i 2016 ble det innbetalt 23 milliarder til innskuddsordninger og 11 milliarder til ytelsesordninger.

2.1.3 Ytelsesnivået i private kollektive tjenstepensjonsordninger

Tjenstepensjonslovene er rammelover som angir maksimale grenser for innskudd eller ytelse for å få skattefordring. Finans Norge utarbeider årlig statistikk over hvordan foretakene tilpasser seg med hensyn til innskuddssatser og ytelsesnivå.

Ved utgangen av 2016 var om lag 9 av 10 arbeidstakere i privat sektor dekket av en innskuddspensjonsordning. De maksimale innskuddsgrensene i innskuddspensjonsloven er fra 1. januar 2014 økt fra 5 prosent av lønn mellom 1 G og 6 G og 8 prosent av lønn mellom 6 G og 12 G til 7 prosent av lønn inntil 12 G og et tilleggsinnskudd på 18,1 prosent av lønn mellom 7,1 G og 12 G. Det er samtidig gitt anledning til å gi innskudd fra første krone, i stedet for fra 1 G. For øvrig er minstekravet for innskuddspensjonsordninger etter lov om obligatorisk tjenstepensjon (OTP-loven) fortsatt 2 prosent av lønn mellom 1 G og 12 G.

Det ble gitt en frist til 31. desember 2016 for eksisterende innskuddspensjonsordninger til å tilpasse ordningene til nye grenser. De ordningene som var kompatible med nye grenser og som ikke ønsket å endre ordningen ble teknisk overflyttet ved utgangen av 2016.

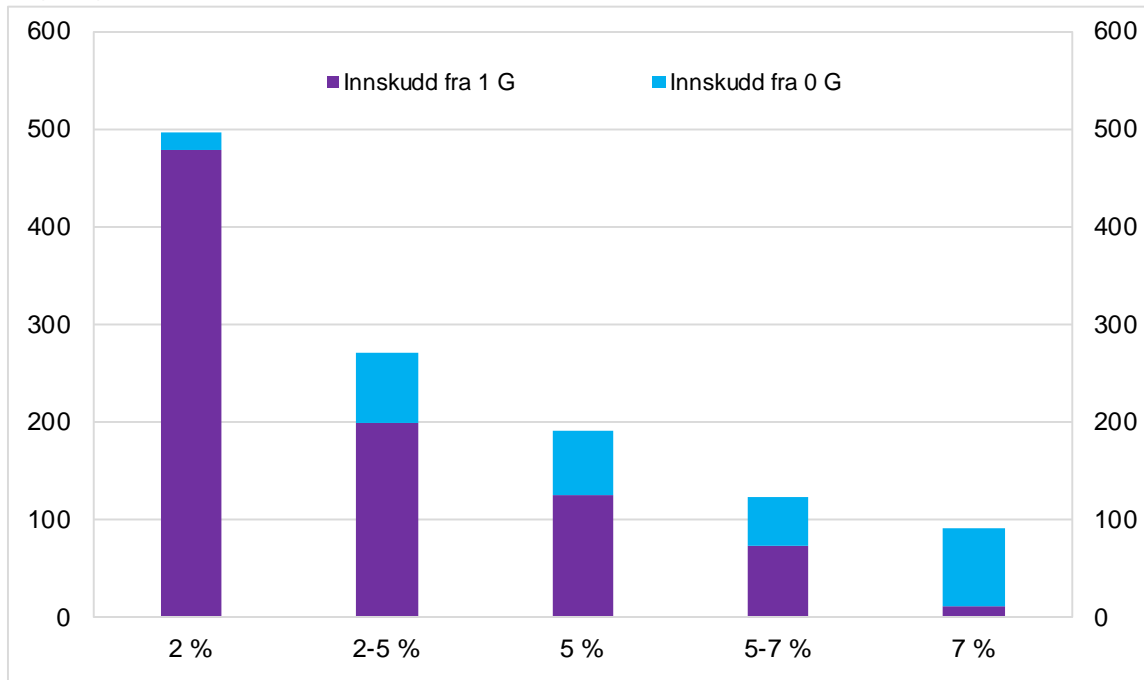
Finans Norge har innhentet tall på valg av innskuddsprosent fra leverandører av innskuddspensjon. Til sammen 1 174 100 forsikrede inngår i datagrunnlaget fra Finans Norge og Finans Norge understreker at dette er foreløpige tall for avtaler som er konvertert inn i leverandørens systemer.¹⁰

Figur 2.2 illustrerer hvordan forsikrede med inntekt opp til 12 G fordeler seg etter nivået på innskuddssatsen i ordningen. Figuren viser at 497 000, dvs. 42 prosent, har en ordning med 2 prosent av innskudd opptil 12 G. 23 prosent (270 000) av de forsikrede har innskuddssatser mellom 2 prosent og 5 prosent. 16 prosent (192 000) har en ordning med 5 prosent innskudd. Videre er 10 prosent (123 000) av de forsikrede i ordninger med innskuddsgrenser mellom 5 prosent og 7 prosent, og 8 prosent (91 000) av de forsikrede er i en ordning med maksimalt innskudd på 7 prosent for inntekt opp til 12 G.

Samlet sett er vel $\frac{3}{4}$ av de forsikrede i ordninger med innskudd fra 1 G (888 000), mens de resterende er i ordninger med innskudd fra første krone (286 000). Det er i hovedsak de med relativt høye innskuddssatser for inntekter opp til 12 G som også har sparing fra første krone. I ordninger med innskudd fra 1 G, gir årlig innskudd målt som andel av lønn et noe lavere innskudd enn det prosenten indikerer: for eksempel vil innskuddet være 1,6 prosent målt som andel av en inntekt på 5 G i en to prosent ordning.

¹⁰ Antall forsikrede er ikke identisk med antall forsikrede med innskuddsordning i avsnitt 6.1.2, da dataene for nivået på innskuddsprosentene, inngår i et annet tallmateriale. Det er også definisjonsmessige forskjeller, blant annet er ikke innskuddsordninger hvor innskuddet er angitt som en andel av G med.

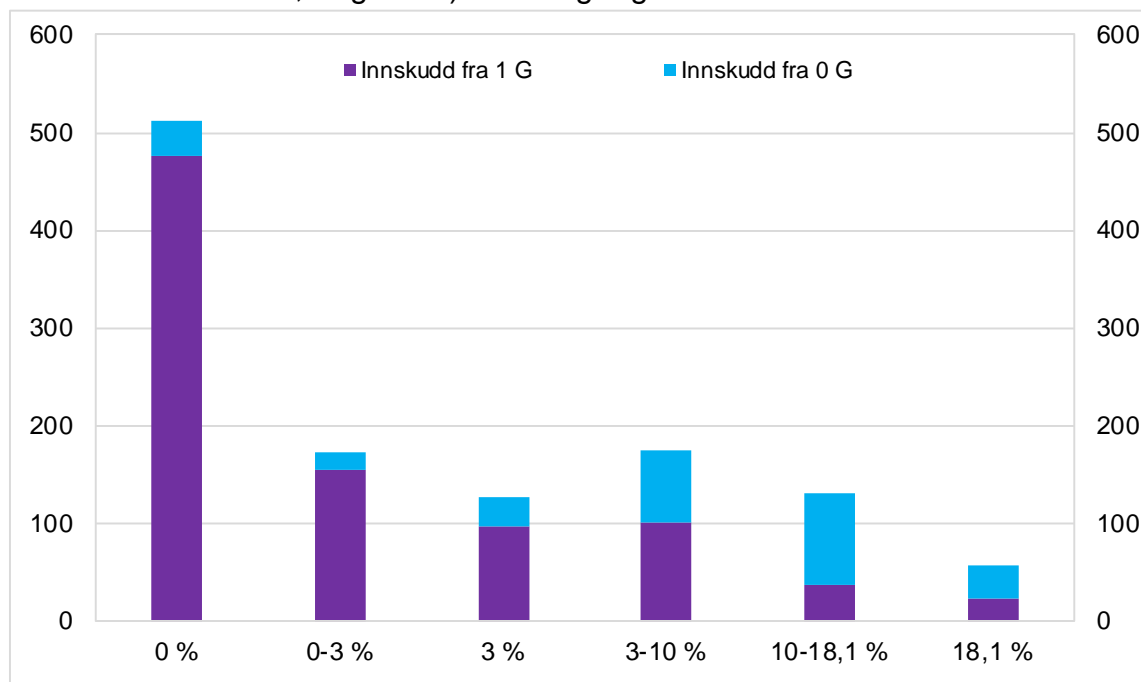
Figur 2.2 Forsikrede i innskuddsordninger etter sats for inntekt opp til 12 G. Ved utgangen av 2016. Antall i tusen.

Kilde: Finans Norge

Prosentvis tilleggsinnskudd for inntekt mellom 7,1 og 12 G for alle forsikrede framgår av figur 2.3 nedenfor. Også for inntekt mellom 7,1 og 12 G er innskuddssatsene i ordninger med innskudd fra første krone gjennomgående høyere sammenlignet med ordninger med innskudd fra 1 G. I ordningene med sparing fra 1 G er over halvparten av de forsikrede (54 prosent) ikke medlem i en innskuddsordning som yter tilleggsinnskudd for lønn over 7,1 G, mens i ordningene med sparing fra første krone er andelen med tilleggsinnskudd høy (88 prosent). Siden alle forsikrede inngår i figuren innebærer det at også forsikrede med inntekt under 7,1 G inngår. Finans Norge har ikke statistikk som viser andelen av de forsikrede med lønn over 7,1 G som er medlem i en innskuddsplan som gir innskudd over 7,1 G.

Figur 2.3 Forsikrede i innskuddsordninger etter sats for tilleggsinnskudd (i prosent av inntekt mellom 7,1 og 12 G). Ved utgangen av 2016. Antall i tusen.

Kilde: Finans Norge

Når det gjelder nivået på ytelsesordningene viser tall som Finans Norge har innhentet fra sine medlemselskaper ved utgangen av 2016 at én av seks med ytelsesordning hadde en pensjonsplan med et pensjonsnivå høyere enn 67 prosent. Om lag 25 prosent hadde en 66-prosentordning og omlag 55 prosent av ordningene hadde en lavere kompensasjonsgrad enn dette. Tallene fra Finans Norge dekker om lag 2/3 av alle forsikrede med aktiv ytelsespensjonsordning, men bør likevel gi en indikasjon på nivået for ytelsesordningene. Tall fra Storebrand viser at blant forsikrede med ytelsespensjon var gjennomsnittsalderen 52 år for kvinner og 55 år for menn, noe som trolig er et uttrykk for at mange ytelsesordninger er forbeholdt ansatte med mindre enn 15 år igjen til pensjonsalder. Blant de med aktiv ytelsespensjonsordning i Storebrand er det en like stor andel menn og kvinner, mens det i fripolisebestanden er en større andel menn; 59 prosent menn og 41 prosent kvinner.

2.1.4 Uttak av pensjon fra private kollektive tjenestepensjonsordninger

Blant dagens pensjonister er det klart flere som mottar ytelsespensjon enn innskuddspensjon; Andelen alderspensjonister med innskuddsordning utgjorde knapt 10 prosent i 2016. Dette har sammenheng med at lov om innskuddspensjon ble innført i 2001, og at omfanget av innskuddspensjon tiltok først da lov om obligatorisk tjenestepensjon ble innført i 2006. Blant de utbetalte ytelsespensjonene ble 85 prosent utbetalt fra fripoliser, mens de resterende 15 prosentene ble utbetalt fra ytelsesordninger. I tillegg viser tall fra Pensjonskasseforeningen at det ved utgangen av 2015¹¹, var om lag 31 000 alderspensjonister med medlemskap i en privat pensjonskasse.

I 2016 ble det utbetalt 15,0 milliarder kroner til pensjonsmottakere. 94 prosent av dette var knyttet til ytelsesordninger, sammenlignet med 95 prosent i 2015. Det skyldes at det foreløpig er lite oppsparte midler i innskuddsordningene. Omtrent 20 prosent av utbetalingene fra

¹¹ Statistikk ved utgangen av 2016 forelå ikke når denne rapporten ble publisert

ytelsesordningene gikk til uførepensjonister. Gjennomsnittlig utbetalt beløp i 2016 var høyere for ytelsespensjon enn for innskuddspensjon, og aller høyest for de 14 prosentene av alderspensjonistene med ytelsesordninger etter lov om foretakspensjon.

Antall mottakere av alderspensjon, totalt utbetalt beløp og gjennomsnittlig utbetalt beløp for ytelsespensjon, både fra ytelsesordninger og fripoliser, og innskuddspensjon i 2016 er vist i tabell 2.1 nedenfor.

Tabell 2.1 Utbetalte private tjenstepensjoner (eksklusive private pensjonskasser). 2016.

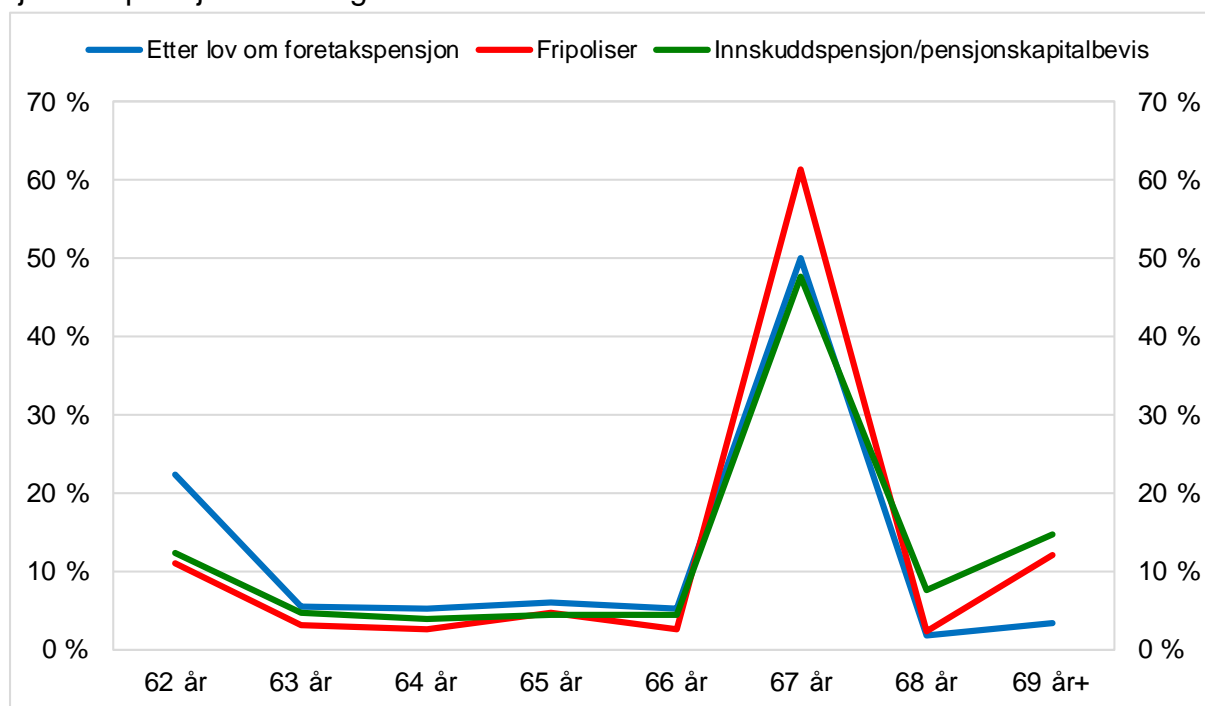
	Antall mottakere	Totalt utbetalt beløp i mrd. kroner	Gjennomsnittlig utbetalt beløp i kroner
Ytelsespensjon – YTP	43 000	4,3	100 000
Ytelsespensjon – Fripolise	236 000	9,8	42 000
Innskuddspensjon (inklusive Pensjonskapitalbevis)	32 000	0,9	28 000
Sum	311 000	15,0	48 000

Kilde: Finans Norge

Tjenstepensjon kan tas ut fleksibelt fra 62 år. Det er ikke et vilkår at tjenstepensjon må tas ut samtidig med uttak av alderspensjon fra folketrygden, slik det er for privat AFP. Figur 2.4 viser aldersfordeling for de som startet uttak av alderspensjon fra privat tjenstepensjonsordning i 2016.

Andelen som tar ut pensjon ved 67 år er størst for fripoliser; i 2016 ble vel 60 prosent av nye alderspensjoner fra fripoliser tatt ut ved 67 år. Blant nye alderspensjonister som var medlem av en ytelsesordning på uttakstidspunktet, tok om lag 50 prosent ut alderspensjon fra 67 år, mens den tilsvarende andelen fra innskuddspensjon var 48 prosent. Med en andel på 22 prosent var det også medlemmer i ytelsespensjonsordninger som hadde størst andel uttak av tidligpensjon fra 62 år, noe som kan skyldes at årlig pensjon for de fleste i denne gruppen gir et høyere beløp enn ytelse fra fripoliser og innskuddsordninger.

Figur 2.4 Aldersfordeling, uttak av alderspensjon fra privat tjenestepensjonsordning. 2016

Kilde: Finans Norge

2.2 AFP i privat sektor

2.2.1 Utformingen av ny AFP

LO og NHO inngikk i lønnsoppgjøret 2. april 2008 avtale om en ny avtalefestet pensjon (AFP) tilpasset den nye alderspensjonen i folketrygden. Etter avtaleinngåelsen sluttet YS, Virke, Spekter og Finans Norge seg til avtalen.

Avtalen innebar at ny AFP ble utformet som et nøytralt påslag til ny alderspensjonen fra folketrygden. Ny AFP trådte i kraft parallelt med ny alderspensjon i folketrygden fra 1. januar 2011. I den nye ordningen kan AFP tas ut fra 62 år. Staten yter tilskott til AFP i privat sektor etter AFP- tilskottsloven.¹²

I avtalen heter det at partene senest i 2017 skal evaluere ordningen. Evalueringsarbeidet ledes av en styringsgruppe bestående av LO og NHO og der ASD deltar som observatør. Resultatene fra dette evalueringsarbeidet skal sammenfattes i et sluttokument innen 15. desember 2017.

AFP beregnes som 0,314 prosent av årlig pensjonsgivende inntekt opp til en øvre grense på 7,1 G fram til 62 år. Etter 40 år med jevn inntekt (målt i G), vil AFP-grunnlaget tilsvare 12,56 prosent av inntekten. Ytelsen skal levealdersjusteres, og dette skjer ved at ytelsen divideres med det samme forholdstallet som i folketrygden. Uttaksreglene er nøytrale i betydningen at årlig pensjon er høyere desto senere den tas ut. Årlig pensjon øker imidlertid ikke dersom uttaket utsettes etter fylte 70 år.

¹² Lov av 19. februar 2010 om statstilskott til arbeidstakere som tar ut avtalefestet pensjon i privat sektor (AFP-tilskottsloven)

Personer som tar ut AFP før 67 år får en høyere utbetaling i perioden fram til 67 år (tonivå-uttak). Siden reglene er nøytralt utformet, motsvares dette av en tilsvarende lavere (samlet) utbetaling av AFP etter 67 år.

Personer født før 1963, som helt eller delvis har opptjening i folketrygden etter gamle regler, får også et kompensasjonstillegg. Det er blant annet begrunnet med at personer som følger gamle opptjeningsregler i folketrygden har dårligere muligheter til å kompensere for virkningen av levealdersjustering. Kompensasjonstillegget er størst for 1953-kullet og trappes gradvis ned for etterfølgende årskull. Reglene for uttak av kompensasjonstillegget er også nøytralt utformet.

Staten dekker en tredel av de løpende utbetalingene av AFP-tillegget, mens resten dekkes av medlemsbedriftene gjennom en avgift på lønnsgrunnlaget i bedriftene. Det særskilte kompensasjonstillegget dekkes i sin helhet av staten. I 2016 innebar dette at staten dekket hele 46 prosent av utbetalingene til privat AFP.

2.2.2 Mottakere av AFP og gjennomsnittlig AFP

AFP-ordningen omfatter stort sett alle ansatte i bedrifter dekket av en tariffavtale. Antall ansatte i privat sektor som arbeider i bedrifter med tariffavtale var om lag 53 prosent i 2013. En del private virksomheter med tariffavtale er ikke med i AFP-ordningen.¹³ Det er dermed noe under halvparten av arbeidstakerne i privat sektor som er omfattet av privat AFP.

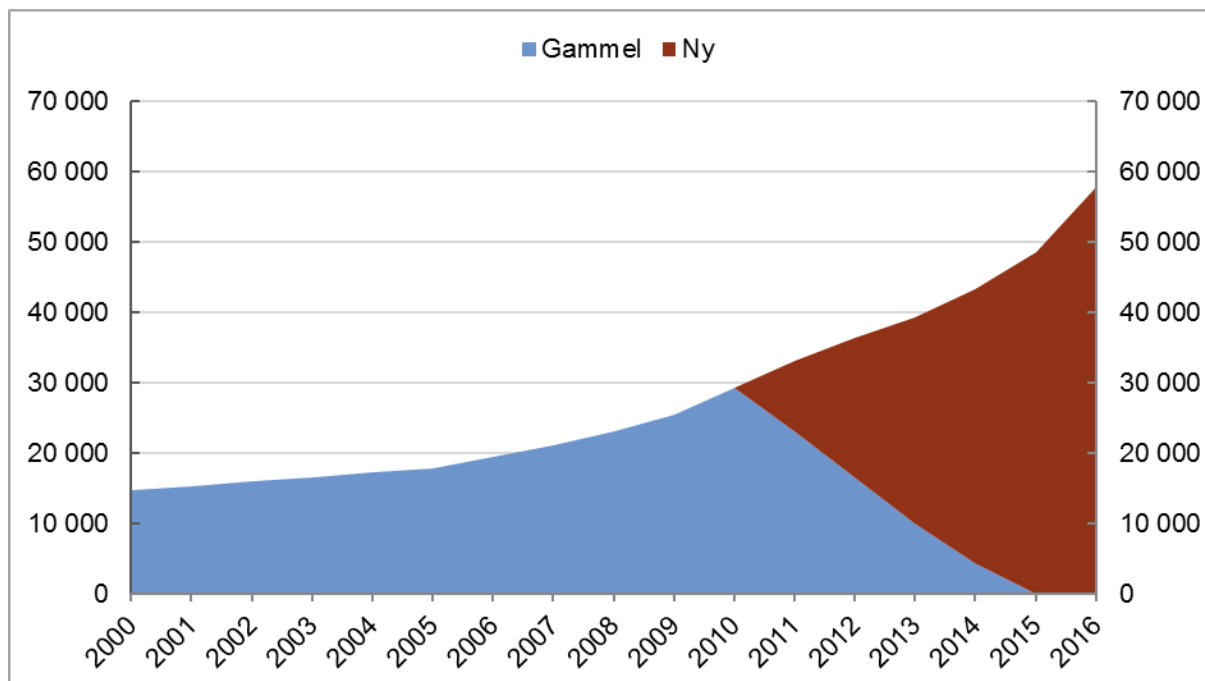
Ny AFP gjelder for alle født i 1948 eller senere som tar ut AFP etter 1. januar 2011.¹⁴ Gammel AFP ble gradvis faset ut i løpet av årene 2011–2015, og ved utgangen av 2015 er alle i privat sektor på den nye ordningen, jf. figur 2.5 figur 2.5 nedenfor. Nedgangen i antall personer med gammel AFP har blitt mer enn motsvart av økningen i antall personer med ny AFP, slik at antall personer som har tatt ut AFP i privat sektor samlet sett har økt fra 2011 til 2016. Det var 57 800 mottakere av privat AFP ved utgangen av 2016. I alt 18 900, det vil si 33 prosent var 67 år eller mer. Det var ved utgangen av 2016 14 800 kvinner og 42 900 menn som tok ut privat AFP. Det relativt lave antallet kvinner gjenspeiler at nesten 2 av 3 arbeidstakere i privat sektor er menn.¹⁵ Andelen kvinner blant mottakere av AFP har gått ned fra 31 prosent i 2010 til 26 prosent i 2016, slik at kvinner er underrepresentert sett opp imot andelen kvinner som arbeider i privat sektor. Dette skyldes blant annet at det kreves tilstrekkelig høy opptjening for å ta ut alderspensjon før 67 år. Dessuten skyldes det at menn er overrepresentert blant de som har tatt ut folketrygd og AFP før 67 år. Andelen kvinner som kan ta ut 100 prosent alderspensjon før 67 år vil trolig øke de nærmeste årene etter hvert som kvinner i yngre årskull har gjennomgående høyere yrkesdeltakelse sammenlignet med kvinner i eldre årskull. At kvinner lever lenger enn menn vil også øke kvinneandelen i populasjonen når man ser på alle mottakere over 62 år.

¹³ Dette kan gjelde private virksomheter som er med i SPK. Et annet eksempel er private barnehager som i tillegg til en privat tjenstepensjon også har en egen AFP-ordning fra 62 til 67 år som ligner ordningen i offentlig sektor. I arbeidsgiverforeningen for private barnehager (PBL) er det for eksempel 28 500 ansatte.

¹⁴ Personer født i 1944–1947 kunne ta ut ny AFP, forutsatt at de ikke hadde tatt ut gammel AFP.

¹⁵ Kilde: Indikatorer for kjønnslikestilling, Statistisk sentralbyrå

Figur 2.5 AFP-mottakere etter gammel og ny ordning i privat sektor. Antall ved utgangen av året 2000–2016

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

I årene 2011–2016 har antall mottakere av privat AFP økt med 9 000–10 000 per år. I 2016 var knapt 29 prosent av nye mottakere kvinner.

Gjennomsnittlig pensjon fra AFP i privat sektor for nye mottakere av AFP var om lag 77 800 kroner i 2016, jf. tabell 2.2 nedenfor. Personer som tar ut AFP før 67 år mottar et tidsbegrenset tillegg på 19 200 kroner per år. Den livsvarige delen av pensjonen, dvs. uten det tidsbegrensede tillegget, utgjorde dermed i gjennomsnitt 58 600 kroner i 2016.

Tabell 2.2 Gjennomsnittlig AFP-pensjon for nye mottakere 62–66 år, 2016

År	Antall	Gjennomsnittlig pensjon	Gjennomsnittlig pensjon uten tidsbegrenset tillegg
Kvinner	2 650	70 450	51 250
Menn	6 642	80 620	61 420
Totalt	9 292	77 750	58 550

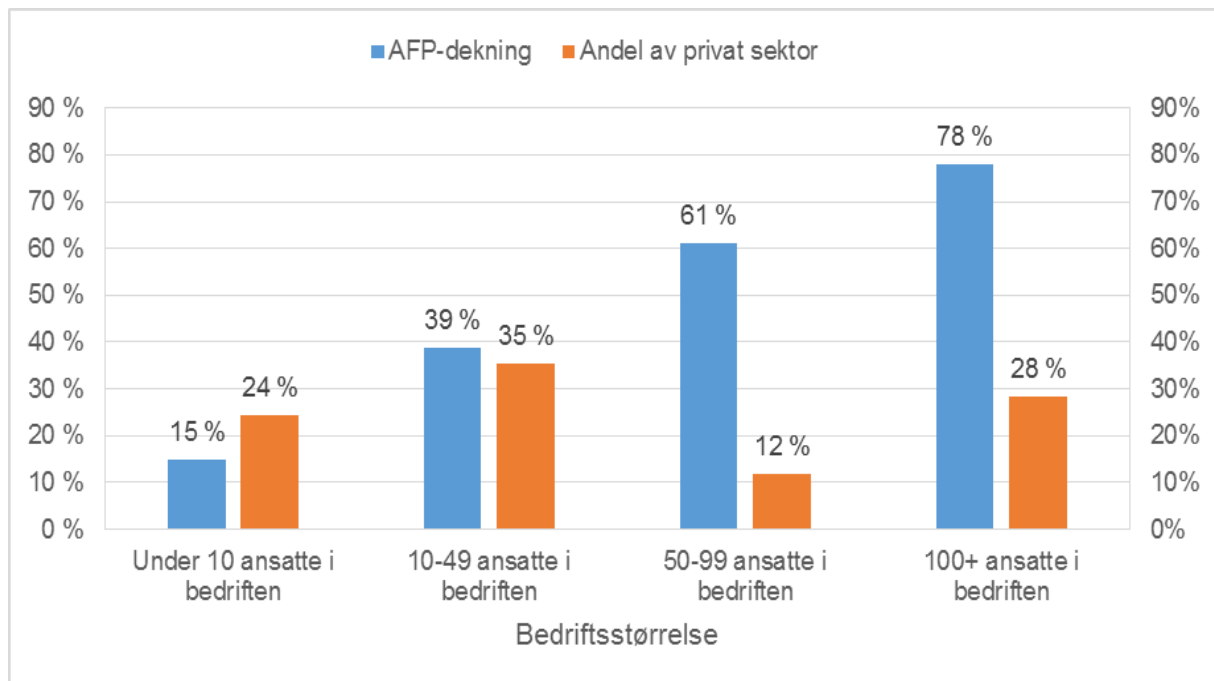
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Om lag 55 prosent av alle arbeidstakere i privat sektor på 61 år var tilknyttet en AFP-bedrift i 2015. Av de som arbeider eller har arbeidet i en privat AFP-bedrift, anslår Arbeids- og velferdsdirektoratet at 92 prosent av 62–66-åringene som i 2015 tok ut alderspensjon også tok ut AFP. Regnet som andel av alle under 67 år som tok ut fleksibel alderspensjon i folketrygden, tok om lag 42 prosent også ut AFP i 2015.

Et typisk kjennetegn ved AFP-dekningen er at den varierer etter bedriftsstørrelse og mellom næringer. Figur 2.6 viser AFP-dekning etter bedriftsstørrelse. De blå søylene viser andelen ansatte med AFP-dekning etter bedriftsstørrelse, mens de oransje søylene viser fordelingen av bedriftene i privat sektor etter bedriftsstørrelse. AFP-dekningen er positivt korrelert med antall ansatte i bedriftene. For bedrifter med 50–99 og over 100 ansatte, er AFP-dekningen

henholdsvis 61 og 78 prosent. Omtrent 60 prosent av bedriftene i privat sektor har imidlertid færre enn 50 ansatte, og disse bedriftene har lavere AFP-dekning enn bedriftene med 50 eller flere ansatte.

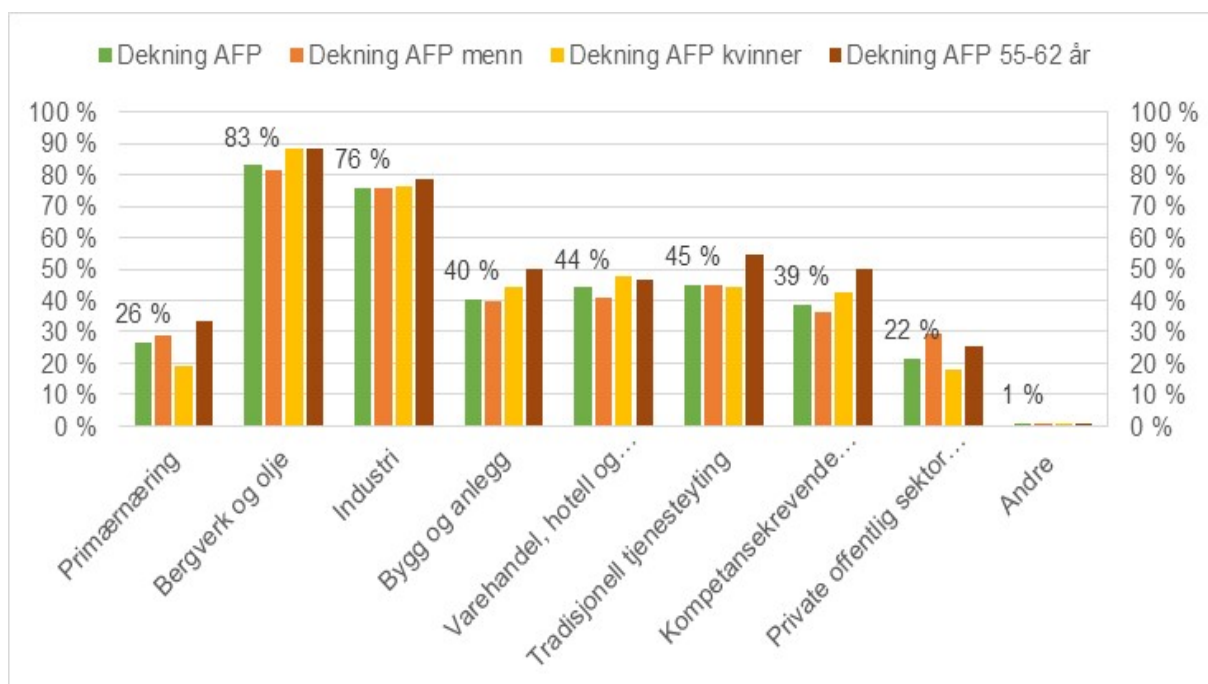
Figur 2.6 Andel ansatte med AFP dekning (blå) og andel bedrifter (oransje) etter bedriftsstørrelse, 2013

Kilde: Hippe og Midtsundstad (2016), figur 4.3

Figur 2.7 viser AFP-dekning etter næring. Det er svært store forskjeller mellom næringer, og høyest dekning er det innen næringene olje/gass og industri. Også finansnæringen, som er en del av tradisjonell tjenesteyting, har høy dekningsgrad.

Figur 2.7 AFP-dekning etter næring

Kilde: Hippe og Midtsundstad (2016), figur 4.4

2.2.3 Betydningen av AFP for muligheten til uttak av pensjon før 67 år

For å kunne ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år er det et krav at den opptjente pensjonen minst må tilsvare minste pensjonsnivå ved 67 år. For de med rett til privat AFP kan den livsvarige delen av denne ytelsen medregnes.

En måte å illustrere nødvendig pensjonsopptjening for å fylle vilkårene for uttak av alderspensjon før 67 år er å forutsette jevn inntekt i et gitt antall år. Nødvendig pensjonsopptjening gir da et nivå på nødvendig årsinntekt. I tabell 2.2 er nødvendig årsinntekt for å kvalifisere for 100 prosent uttak av alderspensjon illustrert for uttaksalder 62–66 år, for kullene født i 1955 og 1963, med og uten AFP. I tabellen er det forutsatt jevn inntekt i 40 år ved 62 år.

Nødvendig årsinntekt er høyest ved uttak fra 62 år, og reduseres ved senere uttak. Nødvendig årsinntekt er vesentlig høyere for de som ikke har AFP enn for de som kan regne med AFP i prøvingen mot kravet. Dette kan illustreres ved en født i 1955 og som har hatt jevn opptjening fra fylte 22 år. Hvis vedkommende er omfattet av AFP i privat sektor må vedkommende ha en inntekt på 355 000 2016-kroner for å kvalifisere til uttak ved fylte 62 år. For en person født i 1963 vil inntektskravet med de samme forutsetningene være 261 000 2016-kroner. Ved 20 prosent uttak vil de som har opptjening fra det nye pensjonssystemet oppfylle opptjeningsvilkåret selv med lave inntekter (ettersom garantipensjonen bare blir redusert med 80 prosent av inntektspensjonen). Selv om en slik pensjon alene ikke vil være tilstrekkelig for å sikre livsopphold, vil det kunne gi mulighet for å trappe ned i en lavere stillingsandel.

Nedgangen i inntektskravet fra 1955- til 1963-kullene blir stadig større med økende uttaksalder, fordi garantipensjonen får stadig større betydning med synkende inntektskrav. Dette illustreres ved å se på gruppen uten AFP hvor nødvendig inntekt ved 62 år er høyere for 1963-kullet enn for 1955-kullet, mens det er omvendt for høyere uttaksaldre.

Tabell 2.3 Krav til årlig inntekt for å kunne gå av med 100 prosent alderspensjon

Alder	AFP-virksomhet		Uten AFP	
	1955	1963	1955	1963
62	355 000	261 000	460 000	472 000
63	333 000	205 000	435 000	422 000
64	263 000	150 000	401 000	306 000
65	174 000	98 000	368 000	198 000
66	87 000	48 000	336 000	96 000

Det er forutsatt oppstart i arbeid ved 22 år og jevn inntekt målt i 2016-kroner (G = 91 740 kroner)

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Anslag fra Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at en høy andel av de sysselsatte kan ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år. Andel av de ansatte i privat sektor som anslås å kunne ta ut 100 prosent alderspensjon for 1955-kullet er vist i tabell 2.4 Andelene som kvalifiserer for uttak av gradert alderspensjon vil være høyere. I anslagene er det antatt at alle ansatte i bedrifter i privat sektor som er medlem av AFP-ordningen har rett på ny privat AFP. Ulike individuelle kvalifiseringsvilkår innebærer at ikke alle vil kunne ta ut privat AFP, blant annet er det krav om tilknytning til en AFP bedrift i 7 av de 9 siste årene før fylte 62 år. Andelene i tabellen forutsetter dermed at alle med nødvendig årsinntekt i 40 år vil kunne ta privat AFP.

Tabell 2.4 Andel av ansatte i privat sektor som anslås å kvalifisere for uttak av 100 prosent alderspensjon blant 1955-kullet. Prosent

Alder	AFP-virksomhet		Uten AFP	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
62	96	78	87	42
63	97	85	90	51
64	97	97	92	61
65	98	98	93	71
66	99	99	94	78

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Av de ansatte i bedrifter med AFP er det anslått at for 1955-kullet kan 96 prosent av mennene og 78 prosent av kvinnene ta ut alderspensjon fra 62 år. Ettersom utsatt uttak øker årlige pensjonsutbetalinger, øker også andelen som kvalifiserer for uttak med alderen. Ansatte i bedrifter uten AFP fikk med pensjonsreformen mulighet til å gå av med pensjon før 67 år. Blant kvinnene i denne gruppen er andelen som kan ta ut pensjon anslått til 42 prosent ved 62 år, og den øker til 78 prosent ved 66 år. Den store forskjellen mellom andelen kvinner som oppfyller kravet til tidligere inntekt i AFP-virksomheter og virksomheter uten AFP, skyldes at AFP-ytelsen for mange er avgjørende for at de oppfyller kravet for tidliguttak. I beregningene er det tatt hensyn til at minstepensjonen for enslige økte med 4 000 kroner på årsbasis fra 1. september 2016, og øker ytterligere med 4 000 kroner på årsbasis fra 1. september 2017. Økningen i minstepensjonen gjør det litt vanskeligere å oppfylle kravet til inntekt for tidliguttak. Dette har ikke betydning for 1963-kullet da økningen i minstepensjonen bare gjelder for de som følger gammel opptjeningsmodell.

I tabell 2.5 presenteres tilsvarende tall for andelen ansatte i privat sektor i 1963-kullet som anslås å kunne ta ut 100 prosent alderspensjon. Kvinner i født i 1963 har gjennomgående høyere yrkesdeltakelse enn kvinnene i 1955-kullet, noe bidrar til at en større andel kvinner kan ta ut 100 prosent alderspensjon før 67 år. I motsatt retning trekker en høyere andel innvandrere med få opptjeningsår og begrenset tilknytning til arbeidslivet.

Tabell 2.5 Andel av ansatte i privat sektor som anslås å kvalifisere for uttak av 100 prosent alderspensjon blant 1963-kullet. Prosent

Alder	AFP-virksomhet		Uten AFP	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
62	95	95	70	37
63	97	97	79	55
64	99	99	89	87
65	100	99	94	95
66	100	100	99	98

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Andelen som kan ta ut 100 prosent alderspensjon påvirkes også av at 1963-kullet fullt ut er omfattet av ny opptjeningsmodell. Ny opptjeningsmodell gir i gjennomsnitt noe lavere opptjening ved 62 år enn den gamle opptjeningsmodellen, noe som bidrar til at en lavere andel kan ta ut pensjon fra 62 år. For ansatte med AFP mer enn oppveier AFP-påslaget denne effekten. Det er derfor en høyere andel i AFP-virksomheter som kan ta ut alderspensjon fra 62 år i 1963-kullet enn i 1955-kullet.

Alleårsregelen gjør at gjennomsnittlig opptjening øker mer med økende alder enn i gammel opptjeningsmodell, der de med 40 års opptjening kan få full opptjening allerede ved 62 år. Andelen som kan ta ut 100 prosent alderspensjon øker derfor raskt med alderen, særlig for de som ikke har AFP. Både blant kvinner og menn er det anslått at nær 90 prosent av de ansatte kan ta ut alderspensjon ved 64 år.

3 Pensjonsordninger i offentlig sektor

3.1 Innledning

Avsnitt 1.3 beskriver folketrygdens utgifter til alderspensjon og uføretrygd. Ansatte og tidligere ansatte i offentlig sektor har, i tillegg til ytelser fra folketrygden, rett til offentlig tjenstepensjon. Dette kapittelet gir en kort beskrivelse av pensjonsordningene for offentlig ansatte og presenterer statistikk for mottakere av pensjon, pensjonsutgifter og avgangsmønster i offentlig sektor.

Statistikken for offentlig sektor i årets rapport avviker fra statistikken i fjorårets rapport, også for tall bakover i tid. Dette gjelder særlig statistikken for Statens pensjonskasse (SPK). Dette skyldes for det første at alle personer som var døde innen 2016 ved en feil var ekskludert i SPKs statistikk i fjorårets rapport, slik at antall mottakere av pensjon da var betydelig underrapportert. Dette er rettet opp i årets rapport. Videre har vi valgt å belyse enkelte utviklingstrekk på en noe annen måte i årets rapport, slik at vi får sammenlignbare tall for SPK og Kommunal Landspensjonskasse (KLP).

De som er medlem i en ordning som gir rett til offentlig tjenstepensjon kan motta alderspensjon fra 67 år, særalderspensjon før 67 år, AFP fra 62 år til 66 år og uførepensjon ved uførhet fram til 67 år. Ektefelle/registrert partner og barn av tidligere medlemmer kan også ha rett til etterlattepensjon når et medlem eller tidligere medlem dør.

Alderspensjon fra offentlig tjenstepensjon er en såkalt bruttoordning. Dette betyr at tjenstepensjonsordningen garanterer et gitt nivå på samlet pensjon fra tjenstepensjonsordningen og folketrygden. Bruttonivået er 66 prosent av sluttlønnen opp til 12 G for de med full tjenestetid. Netto alderspensjon fra offentlig tjenstepensjon fra 67 år blir beregnet ved at det gjøres et fradrag for folketrygden i bruttopensjonen. Fradraget for folketrygden skjer etter bestemte regler som er definert i samordningsregelverket. Alderspensjon før 67 år, såkalt særalderspensjon, gis til personer som har særaldersgrense (aldersgrense lavere enn 70 år) og er lik bruttopensjonsnivået dvs. 66 prosent av sluttlønnen ved full tjenestetid. Særalderspensjon gis kun fram til 67 år.

AFP fra 62 år blir beregnet som gammel uførepensjon fra folketrygden pluss et AFP-tillegg på 20 400 kroner. Fra 65 år kan AFP beregnes som en bruttopensjon, dvs. som 66 prosent av sluttlønnen, dersom dette gir en høyere ytelse enn folketrygdberegnet AFP. Fram til 2015 ble uførepensjon fra offentlig tjenstepensjon langt på vei beregnet på samme måte som en alderspensjonen. Fra og med 1. januar 2015 er uførepensjonen tilpasset ny uføretrygd i folketrygden og beregnes som en nettoytelse, dvs. uavhengig av folketrygden.

3.2 Kort om pensjonsordningene i SPK og KLP

De to klart største leverandørene av offentlig tjenstepensjon er SPK og KLP.

SPK er en tjenstepensjonsordning for ansatte i staten og skoleverket. I tillegg er mange innen forskningssektoren, forskjellige forvaltningsvirksomheter og flere andre virksomheter, for det meste innen offentlig sektor, medlemmer.

De fleste kommuner, fylkeskommuner, helseforetak og bedrifter med tilknytning til offentlig sektor har inngått avtale om offentlig tjenstepensjon for sine ansatte hos KLP. Medlemsmassen i KLP er delt inn i fem risikofellesskap etter hvilken arbeidsgiver de er registrert ansatt hos eller hvilken yrkesgruppe de tilhører. Premien utjevnes i henhold til tariffavtalen i de ulike risikofellesskapene. De fem risikofellesskapene er:

- Fellesordningen for fylkeskommuner
- Fellesordningen for kommuner og bedrifter
- Fellesordningen for statlige helseforetak
- Pensjonsordningen for sykepleiere
- Pensjonsordningen for sykehusleger

Fellesordningen for kommuner og bedrifter er det klart største risikofellesskapet. Det er også noen kommunalt og fylkeskommunalt ansatte som har offentlig tjenstepensjon gjennom kommunale og fylkeskommunale pensjonskasser. I 2015 var det om lag 135 000 premiebetalende medlemmer og uførepensjonister i offentlige pensjonskasse. I dette kapittelet presenteres kun statistikk fra SPK og KLP.

3.3 Antall mottakere av pensjon

Dette avsnittet presenterer statistikk over antallet mottakere av pensjon i perioden 2010–2016 fra SPK og KLP. Statistikken over mottakere av pensjon er delt opp i ulike pensjonsprodukter og viser antall mottakere av *alderspensjon*, *uførepensjon*, *særalderspensjon*, *AFP* og *ektefellepensjon*. Mottakere av *uførepensjon* og *ektefellepensjon* inkluderer kun de som mottar disse produktene og som er 62 år eller eldre. *Alderspensjon* utbetales tidligst fra 67 år og de som mottar pensjon fra en særaldersgrense før 67 år mottar derfor *særalderspensjon*.

Fram til 2015 mottok uføre med offentlig tjenstepensjon uførepensjon fra tjenstepensjonsordningen fram til 70 år, eller fram til aldersgrensen for dem med særaldersgrense. Fra og med 2015 mottas uførepensjon kun fram til 67 år eller fram til aldersgrensen for dem med særaldersgrense. Antallet mottakere av *uførepensjon* har derfor gått ned fra og med 2015, og antallet mottakere av *alderspensjon* har gått opp pga. at alle som er 67 år og eldre overføres fra uførepensjon til alderspensjon.

I tallene fra SPK er uføre som er 67 år og eldre overført til alderspensjon fra og med 1. januar 2015 men i tallene fra KLP er uføre som er 67 år og eldre overført til alderspensjon ved utgangen av 2014. Statistikken over mottakere av pensjon gjelder ved utgangen av hvert år og det vil derfor se ut som om antallet mottakere av uførepensjon fra KLP går kraftig ned allerede fra 2014, mens det i tallene fra SPK går fram at antallet mottakere av uførepensjon går kraftig ned først fra 2015. I realiteten kommer dette kun av at KLP har registrert overgangene 31. desember 2014 (men med virkning fra 2015), mens SPK har registrert overgangen 1. januar 2015.

3.3.1 Antall mottakere av pensjon i SPK

Tabell 3.1 viser antall mottakere av pensjon fra SPK ved utgangen av årene 2010–2016. Antall mottakere av alderspensjon har økt mye i perioden. Antall mottakere av særalderspensjon, tjenstepensjonsberegnet AFP og ektefellepensjon har vært relativt stabilt i perioden, mens antall mottakere av folketrygdberegnet AFP har gått noe ned. Antall mottakere med uførepensjon fra 62 år har gått klart ned i perioden. Fallet i antall mottakere av uførepensjon fra 2014 til 2015 skyldes i hovedsak at uførepensjon fra og med 2015 kun gis til 67 år, og at tidligere uføre som er 67 år og eldre har blitt overført til alderspensjon. Dette gjenspeiles også ved en klar økning i antallet alderspensjonister fra 2014 til 2015. Antall mottakere av uførepensjon for de over 62 år har gått ned fra 2015 til 2016.

Tabell 3.1 Antall mottakere av pensjon fra SPK etter pensjonstype ved utgangen av årene 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Alderspensjon fra 67 år	100 112	106 135	112 509	119 653	125 680	137 302	143 285
Uførepensjon fra 62 år	20 913	21 288	21 289	20 907	19 844	11 242	10 521
Særalderspensjon (til 67 år)	5 613	5 667	5 838	5 759	5 769	5 237	5 527
Folketrygdberegnet AFP	6 285	5 526	5 037	4 927	4 802	4 567	4 610
Tjenestepensjonsberegnet AFP	6 546	6 901	7 138	6 556	6 194	5 625	5 810
Ektefellepensjon fra 62 år	34 153	34 436	34 790	35 250	33 012	32 367	32 783

Kilde: SPK

3.3.2 Antall mottakere av pensjon i KLP

Tabell 3.2 viser antall mottakere av pensjon fra KLP ved utgangen av årene 2010–2016. Antallet pensjoner fra KLP har økt mye i perioden bortsett fra uførepensjoner. Utviklingen de siste årene er blant annet påvirket av strukturendringer i markedet for offentlig tjenestepensjon. Storebrand og DNB tilbyr ikke lenger offentlig tjenestepensjon og i 2014 flyttet 58 kommuner pensjonsordningen sin til KLP.

Fallet i antall mottakere av uførepensjon fra 2013 til 2014 skyldes i hovedsak at uførepensjon fra og med 2015 kun gis til 67 år, og at tidligere uføre som er 67 og eldre ble overført til alderspensjon.

Tabell 3.2 Antall mottakere av pensjon fra KLP etter pensjonstype ved utgangen av årene 2010–2016

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Alderspensjon fra 67 år	67 997	72 098	77 501	85 364	107 319	118 330	126 533
Uførepensjon fra 62 år	15 560	16 015	16 525	17 265	14 222	14 999	15 062
Særalderspensjon (til 67 år)	5 553	6 304	6 953	7 272	8 317	8 918	9 427
Folketrygdberegnet AFP	7 659	7 457	7 186	7 003	7 993	8 226	8 610
Tjenestepensjonsberegnet AFP	1 225	1 360	1 531	1 757	1 978	2 274	2 301
Ektefellepensjon fra 62 år	12 602	12 993	13 507	14 533	16 969	18 351	19 051

Kilde: KLP

3.4 Utgifter

Dette avsnittet presenterer statistikk over utgifter til pensjon fra SPK og KLP. Igjen vil det framstå som om utgiftene til uførepensjon, pga. uførereformen, faller et år tidligere i KLP enn i SPK. Dette kommer av at KLP ved utgangen av 2014 har overført tidligere uføre som er 67 år og eldre til alderspensjon. Alle tallene er i dette avsnittet er deflatert med endringen i folketrygdens grunnbeløp ($G = 91\,740$ kroner).

3.4.1 Utgifter SPK

Tabell 3.3 viser årlige utgifter til pensjon fra SPK fordelt etter pensjonstype (korrigert for veksten i grunnbeløpet). Utgiftene til uførepensjon og ektefellepensjon inneholder kun pensjonsutgifter som utbetales til dem som er 62 år og eldre.

Utgifter til alderspensjon er den klart største utgiftsposten i SPK og også den utgiftsposten som har økt mest, både i kroner og prosent, i perioden 2010–2016. Det har også vært en viss økning i utgiftene til særalderspensjon og ektefellepensjon.

Nedgangen i utgiftene til folketrygdberegnet AFP i perioden henger trolig sammen med at uttaksmønsteret har endret seg, se avsnitt 3.5.1. Nedgangen i utgifter til uførepensjon i 2015 henger sammen med at uførepensjon kun gis til 67 år, mot tidligere 70 år, fra og med 2015.

Tabell 3.3 Utgifter til pensjon fra SPK fordelt etter pensjonstype, millioner kroner

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Alderspensjon fra 67 år	9 430	9 838	10 280	10 802	11 377	12 428	12 731
Uførepensjon fra 62 år	1 687	1 836	1 899	1 754	1 619	894	867
Særalderspensjon (til 67 år)	1 697	1 694	1 728	1 754	1 823	1 932	2 033
Folketrygdberegnet AFP	1 547	1 455	1 284	1 212	1 196	1 218	1 280
Tjenestepensjonsberegnet AFP	1 819	2 022	2 160	2 036	1 941	1 884	1 882
Ektefellepensjon fra 62 år	2 884	3 263	2 995	2 966	2 995	3 025	3 053

Kilde: SPK

3.4.2 Utgifter KLP

Tabell 3.4 viser årlige utgifter til pensjon fra KLP fordelt etter pensjonstype. Utgiftene til uførepensjon og ektefellepensjon inneholder kun pensjonsutgifter som utbetales til dem som er 62 år og eldre. Vi ser at utgifter til alderspensjon er den klart største utgiftsposten og også den utgiftsposten som har økt mest, både i kroner og prosent, i perioden 2010–2016. Utgiftene til særalderspensjon, AFP og ektefellepensjon har også økt en god del i perioden. Nedgangen i utgifter til uførepensjon fra og med 2014 henger sammen med at uførepensjon nå kun gis til 67 år, mot tidligere 70 år.

Tabell 3.4 Utgifter til pensjon fra KLP fordelt etter pensjonstype, millioner kroner

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Alderspensjon fra 67 år	4 168	4 487	4 864	5 378	6 713	7 363	7 930
Uførepensjon fra 62 år	889	918	937	977	779	779	762
Særalderspensjon (til 67 år)	1 010	1 147	1 282	1 402	1 617	1 757	1 888
Folketrygdberegnet AFP	1 595	1 524	1 452	1 410	1 623	1 670	1 802
TP beregnet AFP	407	448	486	543	605	666	692
Ektefellepensjon fra 62 år	557	597	637	691	800	853	887

Kilde: KLP

3.5 Avgangsmønster

Dette avsnittet søker å belyse avgangsmønsteret i offentlig sektor. Avsnittet viser enkelte tall for uttaksrater for AFP, uføreandeler og avgangsalder for alderspensjon og særalderspensjon for SPK og KLP. Formålet er få inntrykk av om pensjoneringsadferden har endret seg de siste årene. Ettersom medlemsmassen og omfanget av særaldersgrenser er veldig forskjellig i de ulike risikofellesskapene i KLP presenteres avgangsrater for de ulike risikofellesskapene separat.

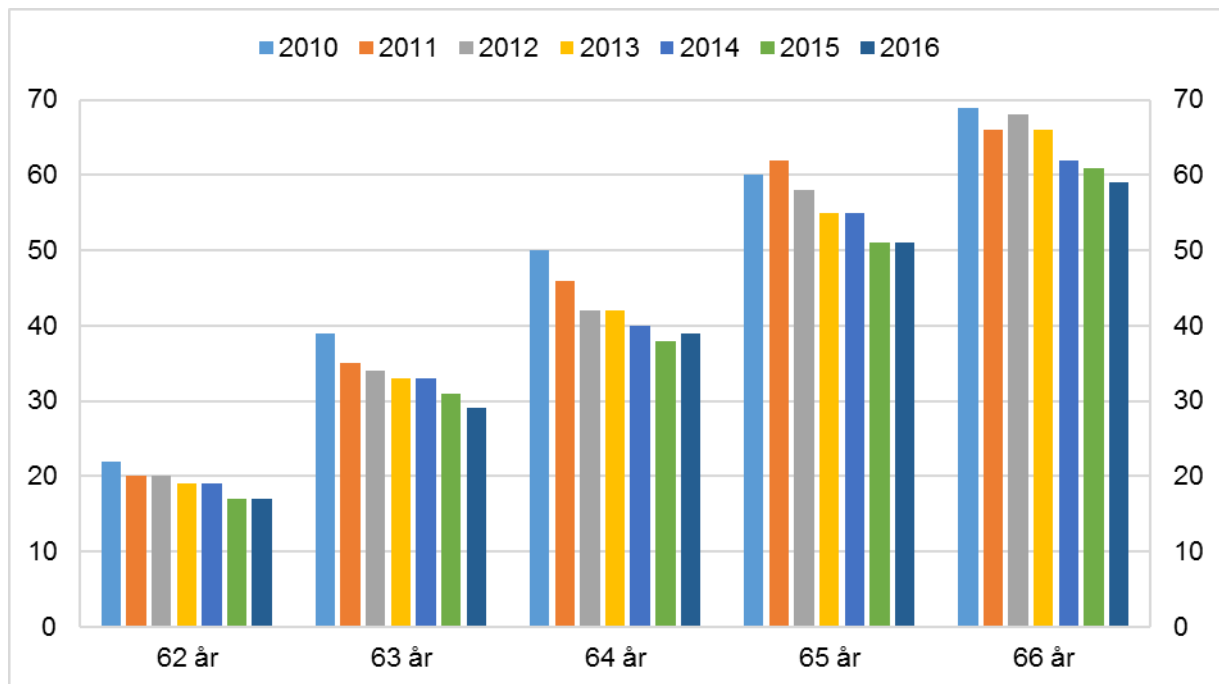
3.5.1 Avgangsmønster SPK

SPK har beregnet uttaksandeler for AFP. Med uttaksandeler menes antall som har tatt ut AFP i prosent av hvor mange som kunne tatt ut. De som kunne tatt ut AFP er definert som summen av aktive på avtaler med AFP og de som har tatt ut AFP. At endringene i avgangsmønster for AFP måles med uttaksandeler gjør at tall for SPK er sammenlignbare med tall fra KLP. I fjorårets rapport var uttaksmønsteret for AFP i SPK målt ved andelen som tok ut AFP i løpet av året blant de som var aktive ved inngangen av året. Tallene for SPK er derfor ikke sammenlignbare med fjorårets rapport.

Figur 3.1 og figur 3.2 viser andelen som har tatt ut AFP ved ulike aldre for hhv. kvinner og menn. Figurene viser andelen som har tatt ut AFP ved utgangen av året og ikke hvor mange som har tatt ut mens de er hhv. 62 år, 63 år osv. For eksempel vil noen som har tatt ut AFP mens de er 62 år ha fylt 63 år innen utgangen av året. I figurene inngår disse i tallene for uttak ved 63 år. Denne periodiseringen innebærer at AFP-ratene for 62-åringene er lavere enn den faktiske andelen som tar ut AFP før de fyller 63 år. Periodiseringen er lik for alle år, så AFP-ratene gir likevel informasjon om hva som har skjedd over tid.

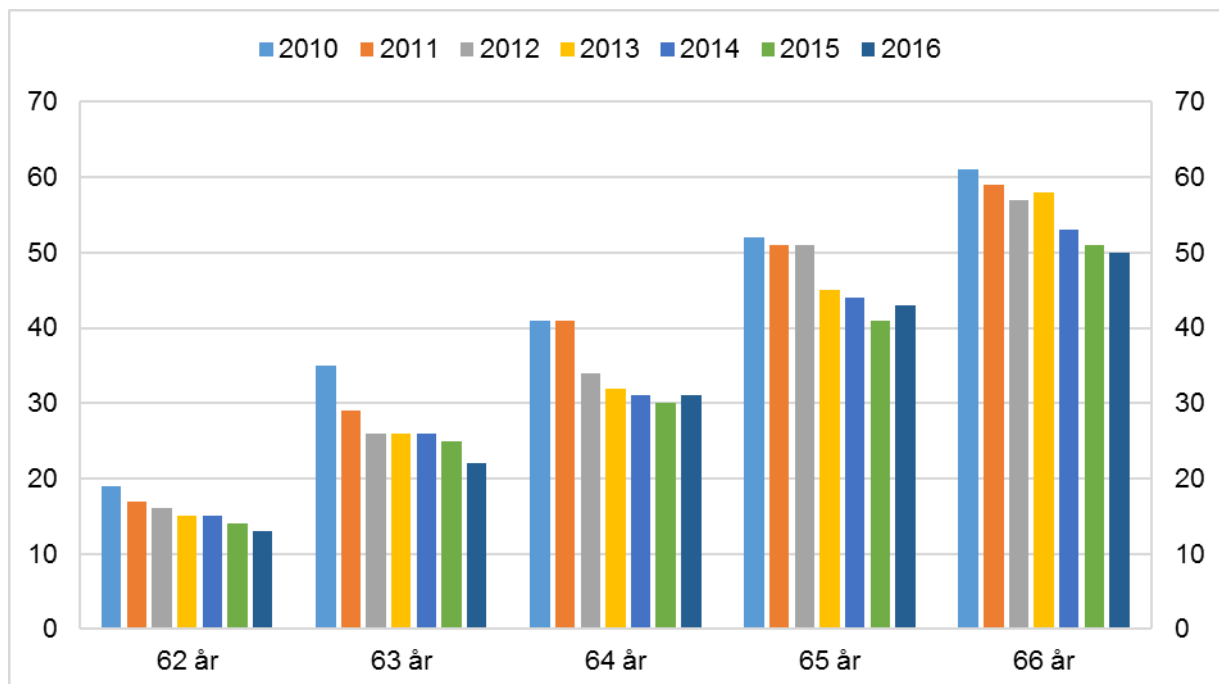
Figurene viser at det har vært en klar nedgang i uttaksandelen for alle alderstrinn i perioden. Andelen kvinner som har tatt ut AFP i perioden har gått med 10 prosentpoeng fra 69 prosent i 2010 til 59 prosent i 2016 og andelen menn som har tatt ut AFP har gått ned med 11 prosentpoeng fra 61 prosent i 2010 til 50 prosent i 2016.

Figur 3.1 Uttaksandeler for AFP. Kvinner. Andeler i prosent

Kilde: SPK

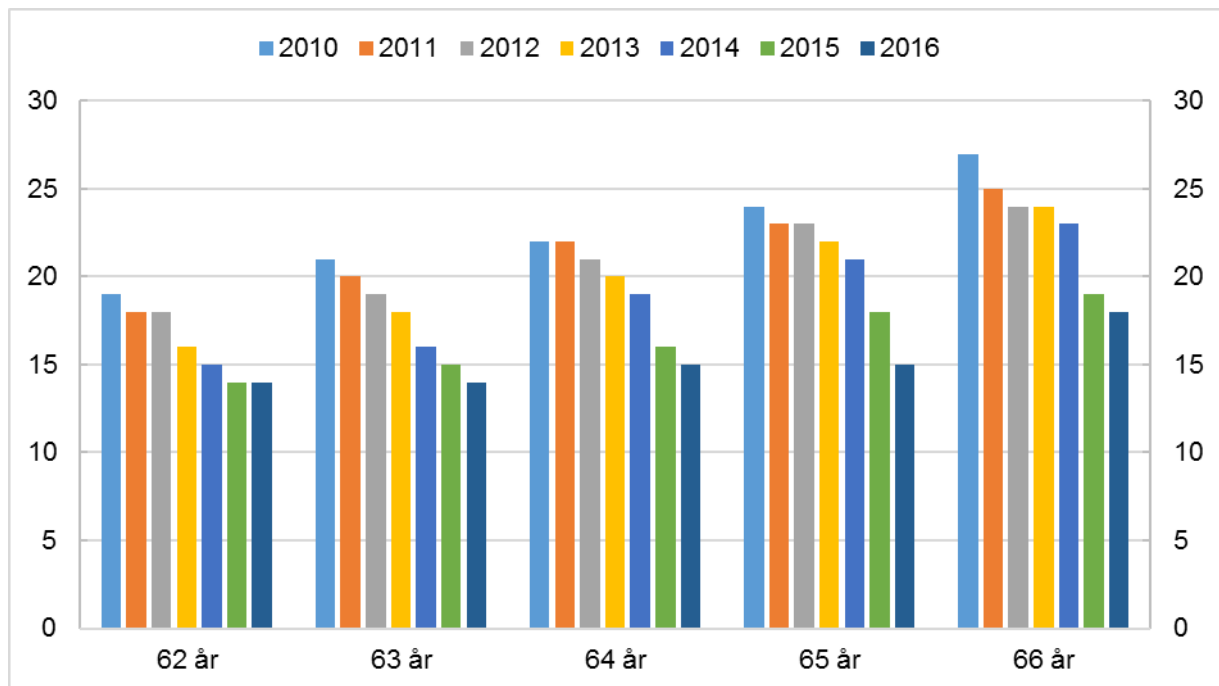
Figur 3.2 Uttaksandeler for AFP. Menn. Andeler i prosent

Kilde: SPK

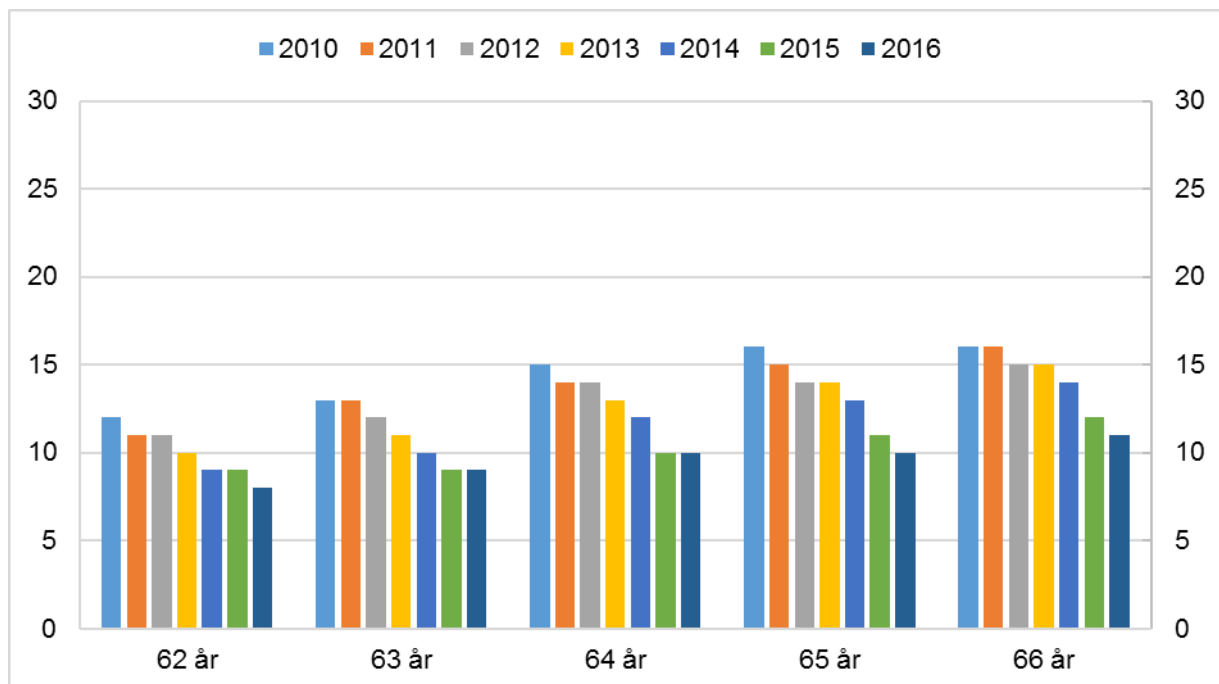
Nedgangen i uttaket av AFP motsvares ikke av at omfanget av uførepensjonering har økt, snarere tvert imot. Figur 3.3 og figur 3.4 viser en klar nedgang i uførepensjonering blant de eldste arbeidstakerne fra 2010. Figurene viser hvor stor andel av bestanden som mottar uførepensjon etter alder.

Figur 3.3 Uføreandeler. Kvinner. Andeler i prosent

Kilde: SPK

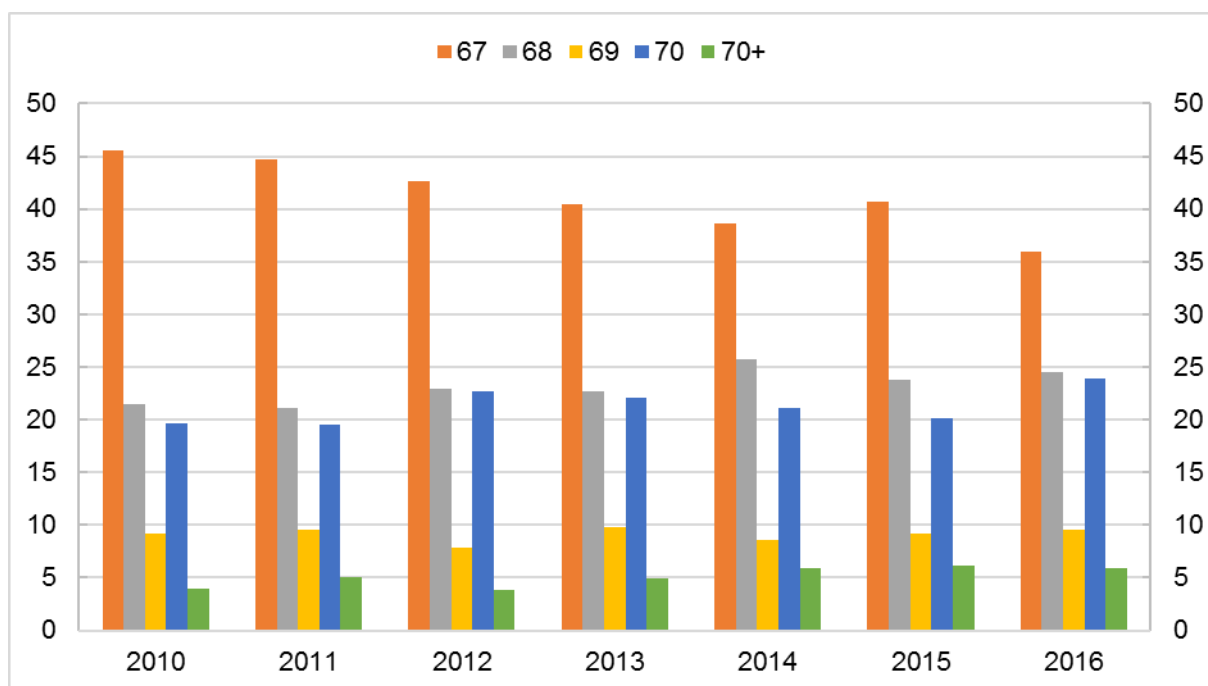
Figur 3.4 Uføreandeler. Menn. Andeler i prosent

Kilde: SPK

Figur 3.5 viser ved hvilken alder de som går fra aktiv stilling til alderspensjon tar ut pensjon, dvs. de som står i stilling til 67 år eller eldre (70+ referer til de som står i jobb til 70 år og lenger). Figuren viser dermed førstegangsuttak av alderspensjon i perioden 2010–2016 fordelt etter uttaksalder. Blant de som står i stilling til de går av med ordinær alderspensjon har fordelingen av uttaksalder vært relativt stabil de siste årene, men med en liten økning i andelen som står i jobb etter 67 år.

Figur 3.5 Førstegangsuttak av alderspensjon etter uttaksalder. Prosent

Kilde: SPK

3.5.2 Avgangsmønster KLP

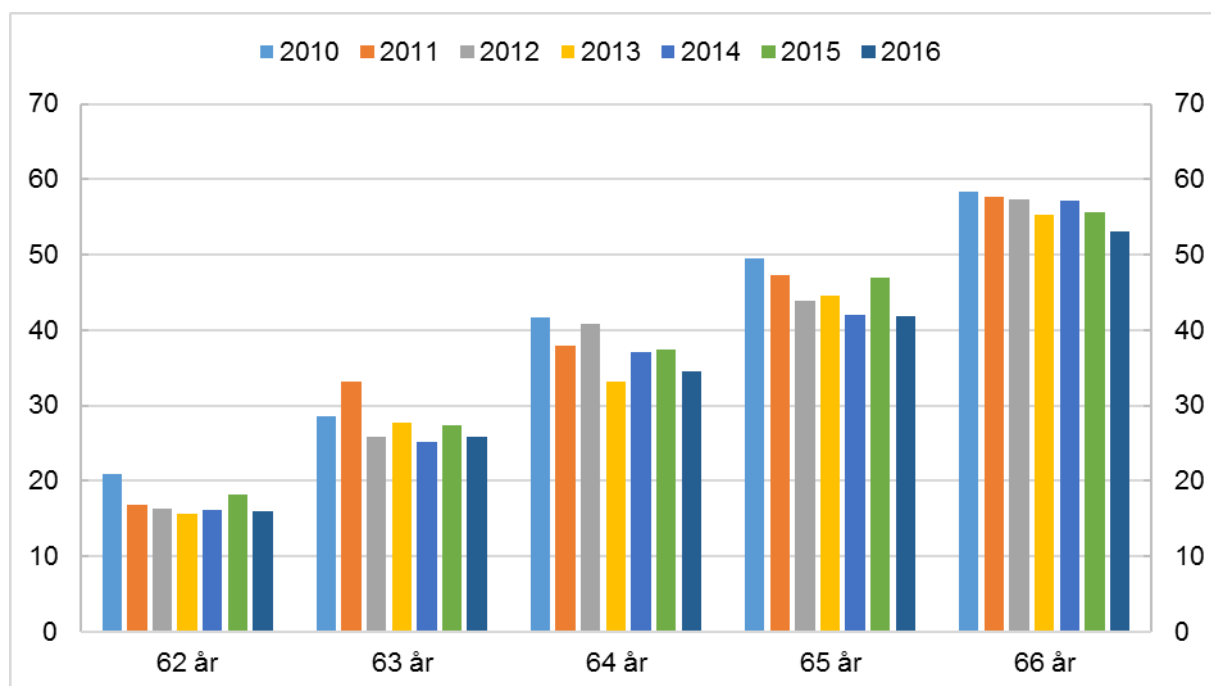
KLP har beregnet uttaksandeler for AFP i alle risikofelleskapene. Med uttaksandeler menes antall som har tatt ut AFP i prosent av hvor mange som kunne tatt ut. KLP har ikke statistikk over hvem som ikke kvalifiserer for AFP, og de som kunne tatt ut AFP er derfor definert som summen av aktive og de som har tatt ut AFP.

Figur 3.6 og figur 3.7 illustrerer uttaksandelene i fellesordningen for kommuner og bedrifter for kvinner og menn. Figurene viser andelen som har tatt ut AFP ved ulike aldre ved utgangen av året og ikke hvor mange som har tatt ut mens de er hhv. 62 år, 63 år osv. For eksempel vil noen som har tatt ut AFP mens de er 62 år ha fylt 63 år innen utgangen av året. I figuren inngår disse i tallene for uttak ved 63 år. Denne periodiseringen innebærer at AFP-ratene for 62-åringene er lavere enn den faktiske andelen som tar ut AFP før de fyller 63 år. Periodiseringen er lik for alle år, så AFP-ratene gir likevel informasjon om hva som har skjedd over tid.

Figur 3.6 viser at det har vært en nedgang i uttak av AFP for alle aldre for kvinner. Nedgangen er særlig stor for uttak 62–63 år. Særalderspensjonering påvirker AFP uttakssratene ettersom de som kunne tatt ut AFP (nevneren) er definert som summen av aktive og de som har tatt ut AFP. De som går av med særaldersgrense inngår derfor ikke blant de som kan ta ut AFP. I fellesordningen for kommuner og bedrifter er det en del med særaldersgrense på 65 år, og noen av disse tar ut pensjon tre år tidligere etter 85-årsregelen. Uttaksandelene for AFP gir derfor ikke et fullstendig bilde på omfang og endring i tidligpensjonering for risikofelleskapene som har et visst omfang av særaldersgrenser. Endringene over tid er også påvirket av at grensen for innmelding er redusert i perioden. Minstegrense for krav til medlemskap er nå fjernet i fellesordningene og redusert til 20 prosent av full stilling i sykepleierordningen.

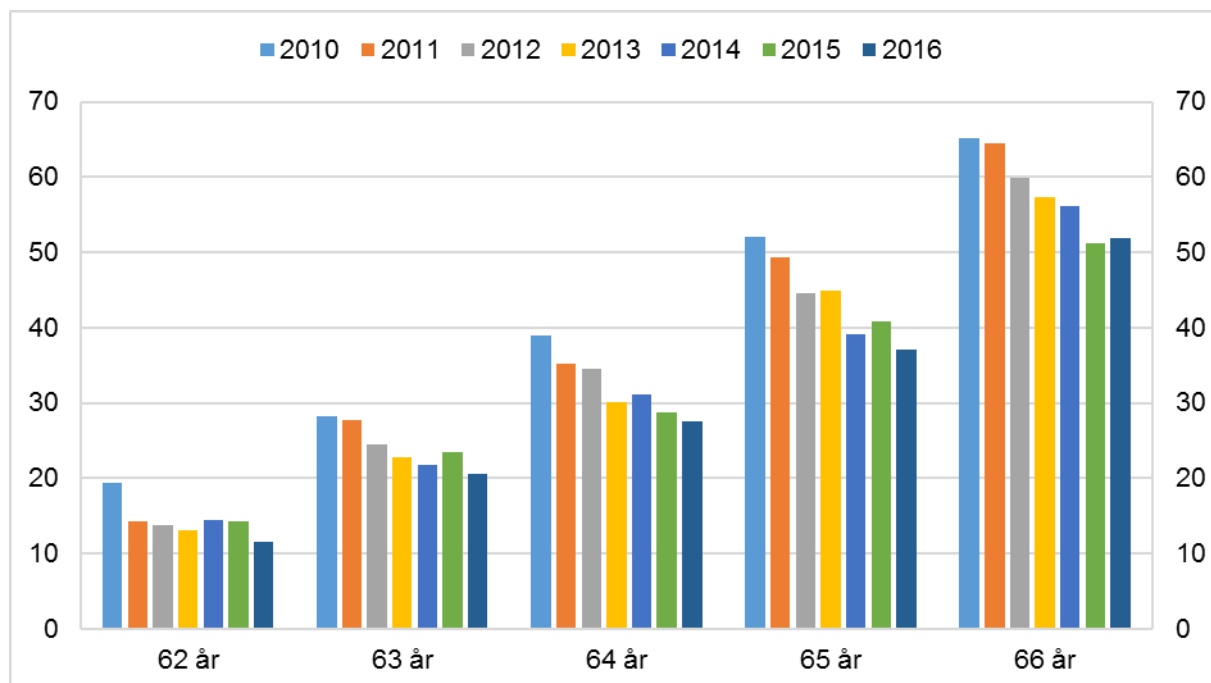
For menn viser figur 3.7 at det har vært en klar nedgang i uttaksandelene for AFP for alle aldre. Uttaksandelene har gått klart mer ned for menn enn for kvinner.

Figur 3.6 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Kvinner. Andeler i prosent

Kilde: KLP

Figur 3.7 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Menn. Andeler i prosent

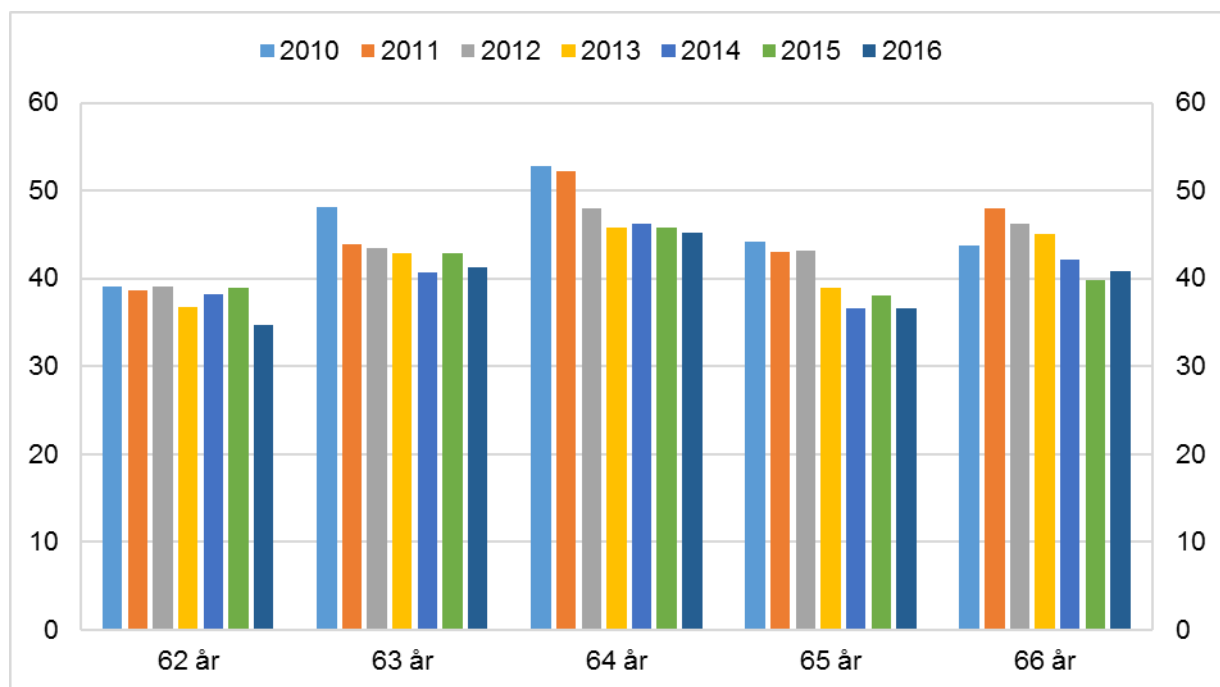
Kilde: KLP

Vedlegg 4 presenterer statistikk for de resterende risikofellesskapene i KLP. Nivåene på AFP-uttaket varierer en god del mellom de ulike fellesskapene og utviklingen over tid er også noe varierende. Noe av nivåforskjellene og utviklingen over tid er påvirket av at uttak av pensjon

fra særaldersgrense påvirker AFP-ratene. Særlig i pensjonsordningen for sykepleiere, hvor flertallet går av med pensjon fra særaldersgrense, gir uttaksandelene for AFP lite informasjon om omfang og endring i tidligpensjonering.

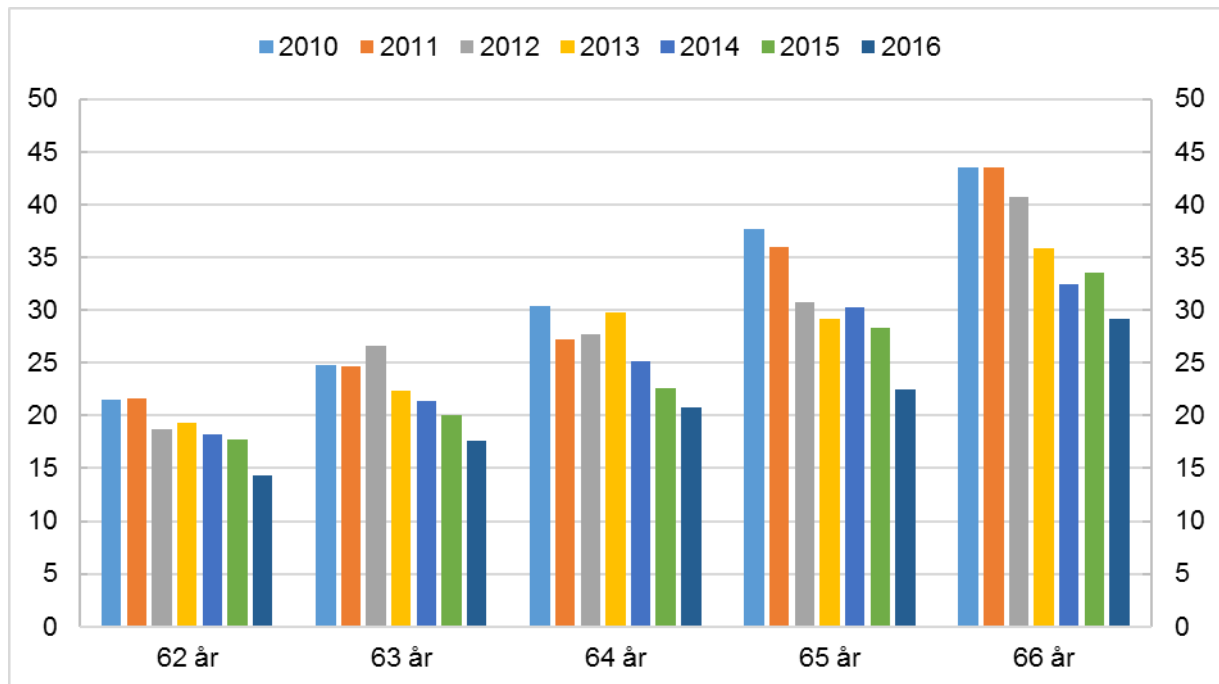
Også i KLP har omfanget av uførepensjonering gått ned fra 2010. Figur 3.8 og figur 3.9 viser at det har vært en nedgang i andelen uføre blant de eldste arbeidstakerne fra 2010 i fellesordningen for kommuner og bedrifter, særlig for menn. Figuren indikerer hvor stor andel av bestanden som mottar uførepensjon etter alder. Også uføreandelene er trolig påvirket av at grensen for innmelding redusert i perioden.

Figur 3.8 Uføreandeler i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Kvinner. Prosent

Kilde: KLP

Figur 3.9 Uføreandeler i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Menn. Prosent

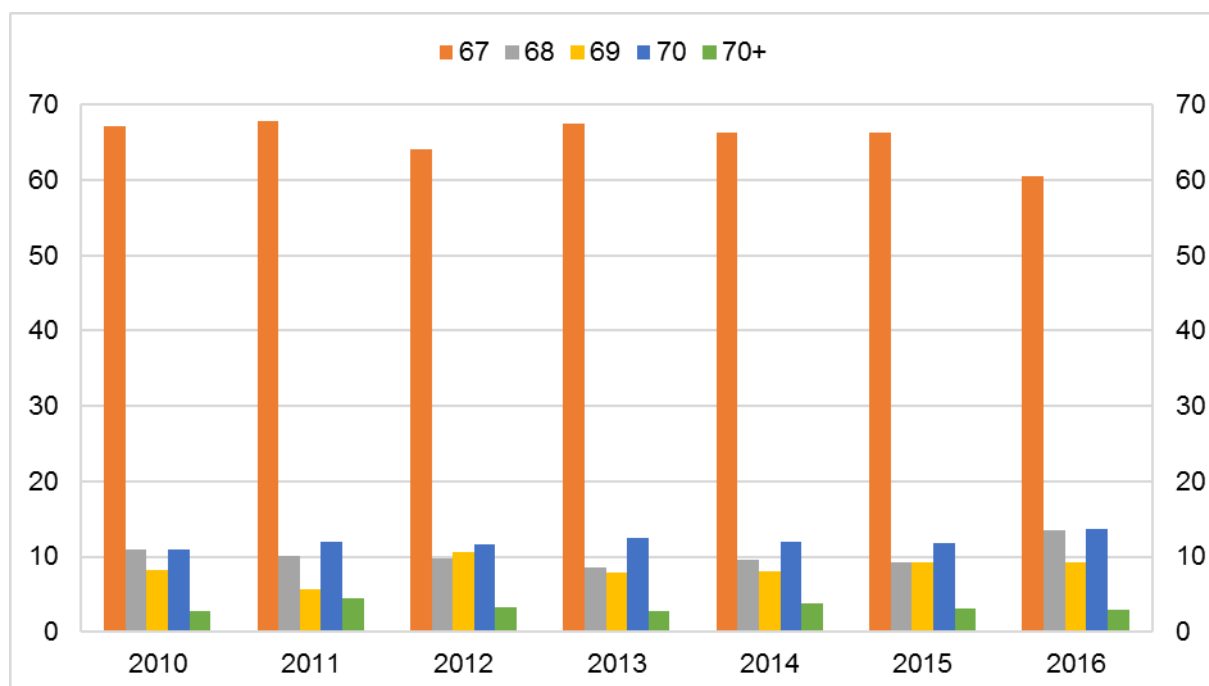
Kilde: KLP

Vedlegg 4 viser uføreandeler etter alder i de resterende risikofellesskapene i KLP. Når risikofellesskapene fordeles på kjønn er populasjonen relativt liten for enkelte av fellesskapene og det kan derfor være vanskelig å si noe om trendene ut fra figurene. Vi ser likevel tydelig effekten av særaldersgrenser i pensjonsordningen for sykepleiere ved at uføreandelene faller kraftig fra 65 år. Dette fallet skyldes at personer blir overført fra uførepensjon til særalderspensjon når de når særaldersgrensen.

Figur 3.10 viser ved hvilken alder de som går fra aktiv stilling til alderspensjon tar ut pensjon, dvs. de som står i stilling til 67 år eller eldre. Figuren viser dermed førstegangsuttak av alderspensjon i perioden 2010–2016 fordelt etter uttaksalder.

Det er klart flest som har tatt ut ordinær alderspensjon fra en aktiv stilling ved 67 år. Dette gjelder over 60 prosent i fellesordningen for kommuner og bedrifter. Blant de som står i stilling til de går av med ordinær alderspensjon har fordelingen av uttaksalder vært relativt stabil de siste årene, men med en liten økning i andelen som står i jobb etter 67 år. Blant de som står i jobb til de tar ut ordinær alderspensjon er det flere som jobber etter 67 år i SPK enn i fellesordningene i KLP.

Figur 3.10 Førstegangsuttak av alderspensjon etter uttaksalder. Fellesordningen for kommuner og bedrifter. Prosent

Kilde: KLP

3.6 Særaldersgrenser i offentlig sektor

Enkelte arbeidstakere har lavere aldersgrense enn 67 år, såkalt særaldersgrense, og kan normalt ta ut alderspensjon fra tjenestepensjonsordningen før 67 år. De fleste med særaldersgrense er ansatt i offentlig sektor, og de mest vanlige særaldersgrensene er 65 og 60 år. Dette kapitlet gir en oversikt over personer under 67 år som mottar særaldersgrensepensjon fra SPK eller KLP.

I utgangspunktet har offentlig ansatte plikt til å fratre ved aldersgrensen. Hvis summen av alder og tjenestetid er minst 85 år, kan en fratre inntil tre år før aldersgrensen (85-årsregelen). En person med aldersgrense 65 år, kan altså fratre ved fylte 62 år etter 85-årsregelen dersom tjenestetiden er minst 23 år.

Ved utgangen av 2016 var det til sammen 14 954 særalderspensjonister i SPK (5 527) og KLP (9 427). Noen av disse kan i tillegg ha tatt ut alderspensjon fra folketrygden, men vi har ingen informasjon om omfanget av dette. Hovedbildet er at det i SPK i hovedsak er menn som mottar pensjon med særaldersgrenser 60 år, mens det i kommunal sektor i hovedsak er kvinner som mottar pensjon med særaldersgrense 65 år.

Personer med særaldersgrense kan ta ut AFP dersom dette gir en høyere pensjon. Tallene under omfatter ikke personer med særaldersgrense som mottar AFP. Disse inngår i tallene for AFP-pensjonister. Uttak av AFP for personer med særaldersgrense vil likevel påvirke uttakssratene for særalderspensjon ettersom AFP og særalderspensjon er gjensidig utelukkende – de som har tatt ut AFP kan ikke samtidig ta ut alderspensjon og de som går av med særaldersgrense kan ikke samtidig ta ut AFP.

3.6.1 Særaldersgrenser i SPK

Tabell 3.5 viser antall mottakere av særalderspensjon i SPK 2010–2016 og fordelingen av særalderspensjonistene etter hvilken alder de hadde ved utgangen av året. Tabellen viser at de fleste er mellom 60 og 66 år.

Tabell 3.5 Særalderspensjonister i SPK fordelt etter alder på mottakerne.

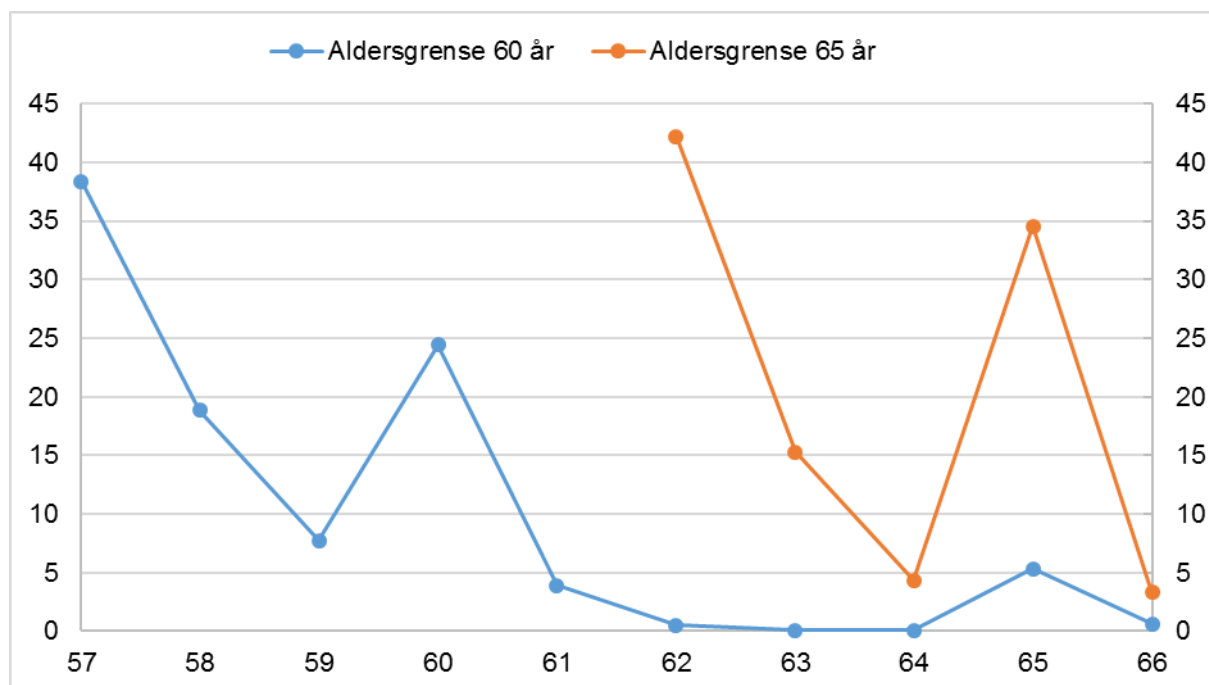
Alder	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
>57 år	1	2	1	3	3	1	1
57–59 år	478	528	636	685	732	739	730
60–64 år	2 290	2 249	2 289	2 371	2 565	2 677	2 890
65–66 år	2 844	2 889	2 912	2 700	2 469	1 820	1 906
Antall	5 613	5 668	5 838	5 759	5 769	5 237	5 527

Kilde: SPK

Av de totalt 5 527 særalderspensjonistene i SPK i 2016 hadde 40 personer en særaldersgrense på 52 år, 3 684 hadde en aldersgrense på 60 år, 406 hadde en aldersgrense på 63 år og de resterende 1 397 hadde en aldersgrense på 65 år. Et klart flertall av de som har særaldersgrense i SPK har altså en aldersgrense på 60 år.

Figur 3.11 viser aldersfordelingen for uttak av pensjon for de som har aldersgrense 60 og 65 år i SPK i 2016. Figuren viser altså ved hvilken alder de med særaldersgrense som mottar særalderspensjon i 2016 startet å ta ut pensjon.

Figur 3.11 Særalderspensjonister med aldersgrense 60 år og 65 år fordelt etter alder ved uttak. Desember 2016. Prosent

Kilde: SPK

Blant de med særaldersgrense på 60 år er det flest som har tatt ut pensjon ved 57 år etter 85-årsregelen og ved aldersgrensen på 60 år. Det er også en liten andel som har tatt ut pensjon første gang etter aldersgrensen. I Lov om aldersgrenser for offentlige tjenestemenn m.fl. heter

det at en plikter å fratre ved første månedsskifte etter aldersgrensen for stillingen. Tilsettingsmyndigheten kan likevel bestemme at en tjenestemann skal kunne fortsette utover aldersgrensen dersom vedkommende fremdeles fyller de krav stillingen forutsetter.

Blant de med særaldersgrense på 65 år er det flest som har tatt ut pensjonen ved 62 år etter 85-årsregelen og ved 65 år ved aldersgrensen. En liten andel tok også ut pensjon ett år etter aldersgrensen.

De med særaldersgrense som fortsetter i jobb til 67 år eller lenger inngår ikke i statistikken for uttak av særalderspensjon. Dette gjelder også personer med særaldersgrense som mottar AFP.

3.6.2 Særaldersgrenser KLP

Tabell 3.6 viser antall personer med særalderspensjon i ulike ordninger i KLP i perioden 2010–2016. Samlet var det 8 418 særalderspensjonister i de fem største risikofellesskapene i KLP ved utgangen av 2016. Det har vært en klar økning i antallet særalderspensjonister i perioden. Økningen i fellesordningen for kommuner og bedrifter må ses på bakgrunn av at 58 kommuner har flyttet pensjonsordningen sin til KLP i 2014.

Tabell 3.6 Særalderspensjonister under 67 år i ulike risikofellesskap ved utgangen av året

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kommuner og bedrifter	2 087	2 397	2 660	2 790	3 279	3 609	3 861
Fylkeskommuner	226	237	235	208	204	182	173
Sykepleiere	1 861	2 185	2 403	2 546	2 854	3 149	3 387
Fellesordningen for helseforetak	682	732	818	918	932	954	997

Kilde: KLP

Tabell 3.7 viser fordelingen av særalderspensjonister etter aldersgrense i de ulike ordningene i KLP ved utgangen av 2016. Tabellen viser at et overveidende flertall av de med særaldersgrense i KLP har en aldersgrense på 65 år. Dette gjelder i hovedsak personer i fellesordningen for kommuner og bedrifter og i pensjonsordningen for sykepleiere.

Tabell 3.7 Særalderspensjonister under 67 år i ulike risikofellesskap etter aldersgrense. Desember 2016

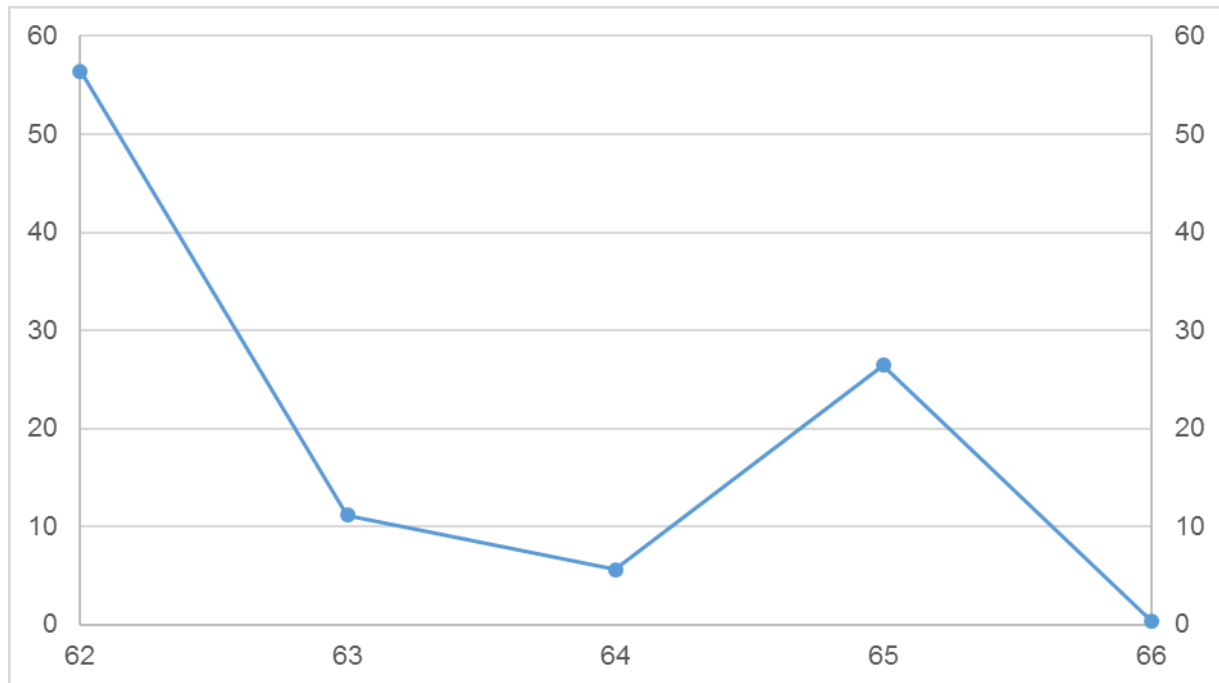
	60 år	63 år	65 år	Alle
Pensjonsordningen for kommuner og bedrifter	348	3	3 510	3 861
Pensjonsordningen for fylkeskommuner	0	0	173	173
Pensjonsordningen for sykepleiere	0	0	3 387	3 387
Pensjonsordningen for helseforetak	114	0	883	997
Sum alle ordninger	462	3	7 953	8 418

Kilde: KLP

Figur 3.12 viser fordelingen av uttaksalder i den største gruppen: personer med aldersgrense 65 år i fellesordningen for kommuner og bedrifter ved utgangen av 2016. Det går fram at det vanligste er å ta ut pensjonen enten ved aldersgrensen eller tre år før aldersgrensen (85-

årsregelen). I henhold til hovedtariffavtalen i KS området kan arbeidstakere med særaldersgrenser under 67 år, og som ikke har opptjent fulle pensjonsrettigheter fortsette i stilling til fylte 67 år.

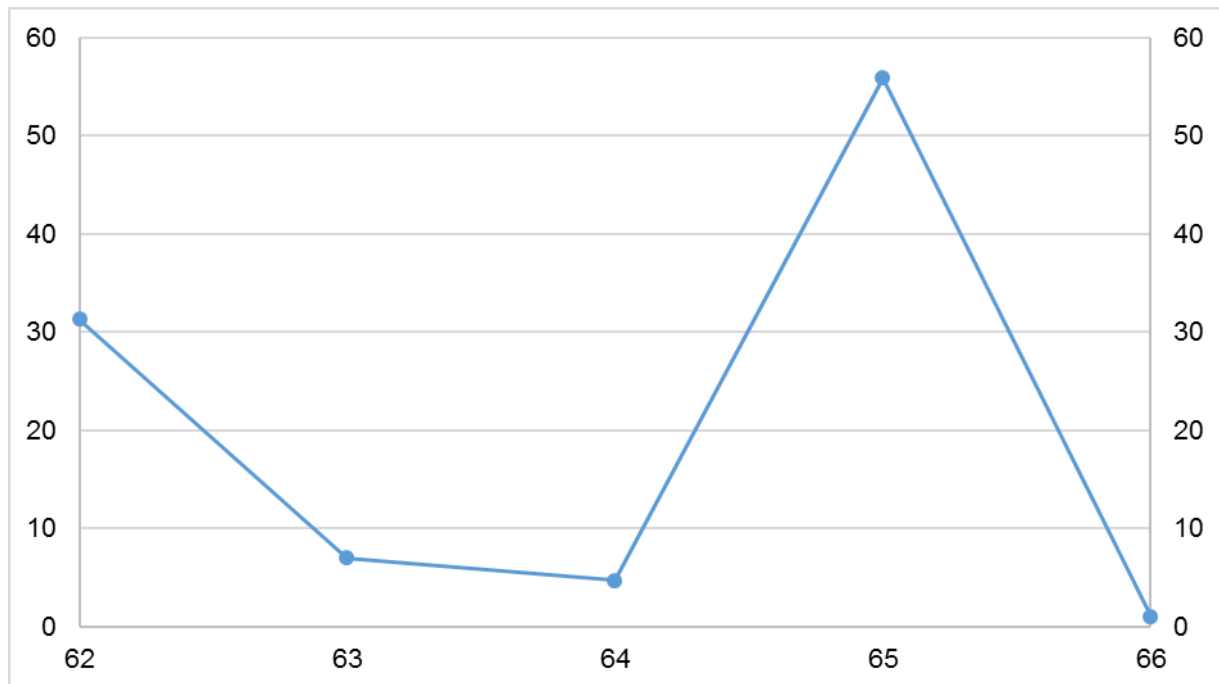
Figur 3.12 Særalderspensionister med aldersgrense 65 år fordelt etter alder ved uttak. Fellesordningen for kommuner og bedrifter. Desember 2016. Prosent

Kilde: KLP

Figur 3.13 viser tilsvarende tall for sykepleierpensjonsordningen.

Figur 3.13 Særalderspensjonister med aldersgrense 65 år fordelt etter alder ved uttak. Pensjonsordningen for sykepleiere. Desember 2016. Prosent

Kilde: KLP

Vi ser at det er langt vanligere å ta ut pensjon 3 år tidligere enn aldersgrensen i pensjonsordningen for sykepleiere enn i ordningen for kommuner og bedrifter. Til gjengjeld er det en klart lavere andel sykepleiere som tar ut særalderspensjon ved aldersgrensen.

De med særaldersgrense som fortsetter i jobb til 67 år eller lenger inngår ikke i statistikken for uttak av særalderspensjon. Dette gjelder også personer med særaldersgrense som mottar AFP.

4 Yrkesaktivitet blant den eldre befolkningen

4.1 Innledning

Et av hovedmålene i pensjonsreformen er at pensjonssystemet skal legge til rette for at flere står lenger i arbeid gjennom gode arbeidsinsentiver og fleksible regler for kombinasjon av arbeid og pensjon.

I privat sektor kan tjenestepensjon, på samme måte som alderspensjonen fra folketrygden, tas ut fleksibelt og fritt kombineres med arbeidsinntekt fra 62 år. Offentlig tjenestepensjon, derimot, kan først tas ut fra 67 år og bare dersom man slutter i offentlig stilling. Mens AFP-ordningen i privat sektor fra 2011 ble lagt om til å være en livsvarig ytelse som gir høyere ytelse jo senere den tas ut og som fritt kan kombineres med arbeid, er AFP i offentlig sektor videreført som en tidligpensjonsordning med strenge regler for avkortning mot arbeidsinntekt. I privat sektor består det samlede pensjonsnivået dermed av 2 eller 3 ulike pensjonskomponenter med nøytrale og fleksible uttaksregler, mens det i offentlig sektor bare er folketrygden som har en slik utforming. De økonomiske insentivene til å stå i arbeid utover 62 år er derfor langt sterkere i privat sektor enn i offentlig sektor.

Anslag fra Arbeids- og velferdsdirektoratet viser at omtrent halvparten av 61-åringene som er sysselsatt i privat sektor er ansatt i AFP-bedrifter, og disse har dermed fått sterke insentiver til å stå lenger i arbeid. For de øvrige i privat sektor har pensjonsreformen ført til at de kan ta ut alderspensjon fra folketrygden fem år tidligere. Siden pensjonsreformen har hatt ulik effekt både på muligheten til å gå av og på insentivene til å fortsette i arbeid i ulike sektorer, ser vi i dette kapitlet på utviklingen i yrkesaktivitet i de tre delene av arbeidsmarkedet hver for seg.

Siden innføringen av fleksibel alderspensjon, privat tjenestepensjon og AFP, tar veldig mange ut alderspensjon før 67 år mens de fortsatt er i fullt arbeid. Dette kapitlet ser derfor også på utviklingen i antallet arbeidstakere som kombinerer jobb og pensjon.

Fra 1. januar 2015 ble meldinger til arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret (Aa-registeret), sammen med en del rapporteringer fra arbeidsgivere til Skatteetaten og Statistisk sentralbyrå, samordnet i en felles rapportering i det som kalles a-ordningen. Overgangen til nytt statistikkgrunnlag innebærer nødvendigvis et brudd i dataserien. Samlet sett vurderes det som mulig å sammenligne arbeidstakerprosenter mellom de to datasettene, men det anses ikke som hensiktsmessig å analysere utviklingen i andeler som fortsetter i arbeid på tvers av datasettene. Sammenlignet med rapporten fra 2016, betyr dette at figur 4.2 viser pensjongivende inntekt ved alder 61–70 år som andel av inntekten ved 61 år istedenfor andel i arbeid ved alder 60–70 år gitt at de var i arbeid og ikke mottok uføretrygd ved 60 år, samt at figurene i avsnitt 4.3.3, som omhandler andeler som fortsetter i arbeid, kun inneholder tall for 2016. A-ordningen inneholder alle lønnstakere, men for enkelhets skyld brukes fortsatt begrepet arbeidstakere i dette kapitlet.

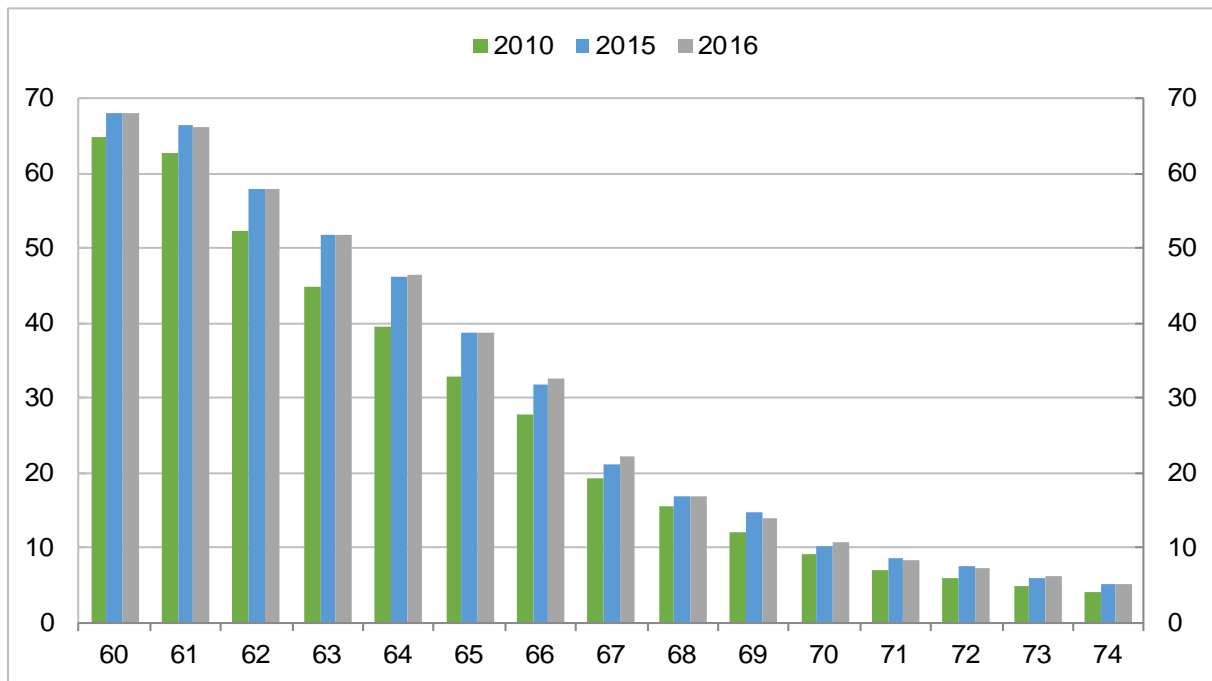
4.2 Utvikling i yrkesaktivitet etter pensjonsreformen

Etterspørselen etter arbeidskraft, og dermed sysselsettingen, varierer med konjunktur-utviklingen. Det kan derfor være vanskelig å isolere effekten omleggingen av pensjonsordningene har hatt på yrkesaktiviteten i aldersgruppen 62 år og eldre. Ved å se på utviklingen i yrkesaktivitet for ulike aldersgrupper, kan man likevel få en indikasjon på om pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktivitet blant eldre.

Figur 4.1 viser arbeidstakere etter alder som andel av befolkningen på samme alder. Andelen arbeidstakere er høyere enn i 2010 for alle i aldersgruppen 60–74 år. Økningen fra 2010 har

vært spesielt stor for aldersgruppen 62–66 år, noe som kan indikere at pensjonsreformen har hatt betydning for utviklingen i yrkesaktiviteten for denne aldersgruppen. Utviklingen i arbeidstakerprosent før og etter pensjonsreformen følger i hovedsak samme mønster for begge kjønn. Fra 2015 til 2016 har det vært størst økning for 66- og 67-åringene, mens det for de andre aldre har vært både små økninger og små nedganger i løpet av den samme perioden. Utviklingen i yrkesaktivitet bekreftes dersom man ser på utviklingen i sammensetningen av inntekt for aldersgruppen 60–74 år, jf. figur 5.11 figur 5.10 i avsnitt 5.5.

Figur 4.1 Arbeidstakere 60–74 år i 2. kvartal som andel av befolkningen på samme alder. Prosent

Kilde: Statistisk sentrabyrå, Aa-registeret 2010, a-ordningen fra 2015

4.3 Andeler som fortsetter i arbeid i aldersgruppen 62 år og eldre

4.3.1 Innledning

Ulike grupper, avhengig av om de jobber i offentlig eller privat sektor og om de har ny AFP eller ikke, har blitt berørt av nye pensjonsregler på ulike måter. Man kan derfor få en indikasjon på om pensjonsreformen har bidratt til utviklingen i yrkesaktivitet blant eldre ved å sammenligne utviklingen i yrkesaktivitet mellom de ulike gruppene. I dette avsnittet ser vi på utviklingen i andelen som står lenger i arbeid etter 62 år ved å følge individer som i større eller mindre grad har blitt påvirket av pensjonsreformen over tid. I avsnitt 4.3.2 benytter vi opprettholdelse av inntekt som mål på fortsatt sysselsetting, mens vi i avsnitt 4.3.3 ser på andeler som fortsatt er registrert i et arbeidsforhold.

4.3.2 Utviklingen i pensjonsgivende inntekt som andel av inntekten ved 61 år

Utviklingen i inntekt i alderen 61–70 år som andel av inntekten ved 61 år for et gitt årskull er et mål på i hvilken grad årskullet fortsetter i inntektsgivende arbeid.¹⁶ Vi sammenligner utviklingen for de som jobbet i privat sektor med AFP, privat sektor uten AFP og offentlig sektor ved 61 år.

Figur 4.2 viser utviklingen i inntekt målt i G etter fylte 61 år som andel av inntekten ved 61 år for årskullene 1945, 1948, 1949 og 1951 i henholdsvis privat sektor med AFP, privat sektor uten AFP og offentlig sektor. Årskullet født i 1945 kan vi følge helt til fylte 70 år, mens 1951-kullet foreløpig bare kan følges til 64 år.

Ikke overraskende faller inntekten med alder for alle årskull. Vi ser videre at inntekt etter 61 år som andel av inntekt ved 61 år er høyere for yngre årskull i privat sektor med AFP enn for eldre årskull, mens det er en relativt stabil utvikling mellom årskullene i privat sektor uten AFP og offentlig sektor.

I privat sektor med AFP var andelen inntekt ved 62 og 63 år likevel noe lavere for 1948-kullet enn for 1945-kullet. Det har sammenheng med innfasingen av ny AFP: 1948-kullet kunne bare ta ut gammel AFP dersom de gjorde det før 2011, noen som førte til at mange tok ut AFP ved 62 år. De som ikke tok ut gammel AFP fikk rett på ny AFP, noe som ga langt sterkere insentiver til å stå lenger i arbeid, og vi ser at andel av 1948-kullet som sto i arbeid til 64 år eller lengre er markert høyere enn for 1945-kullet.

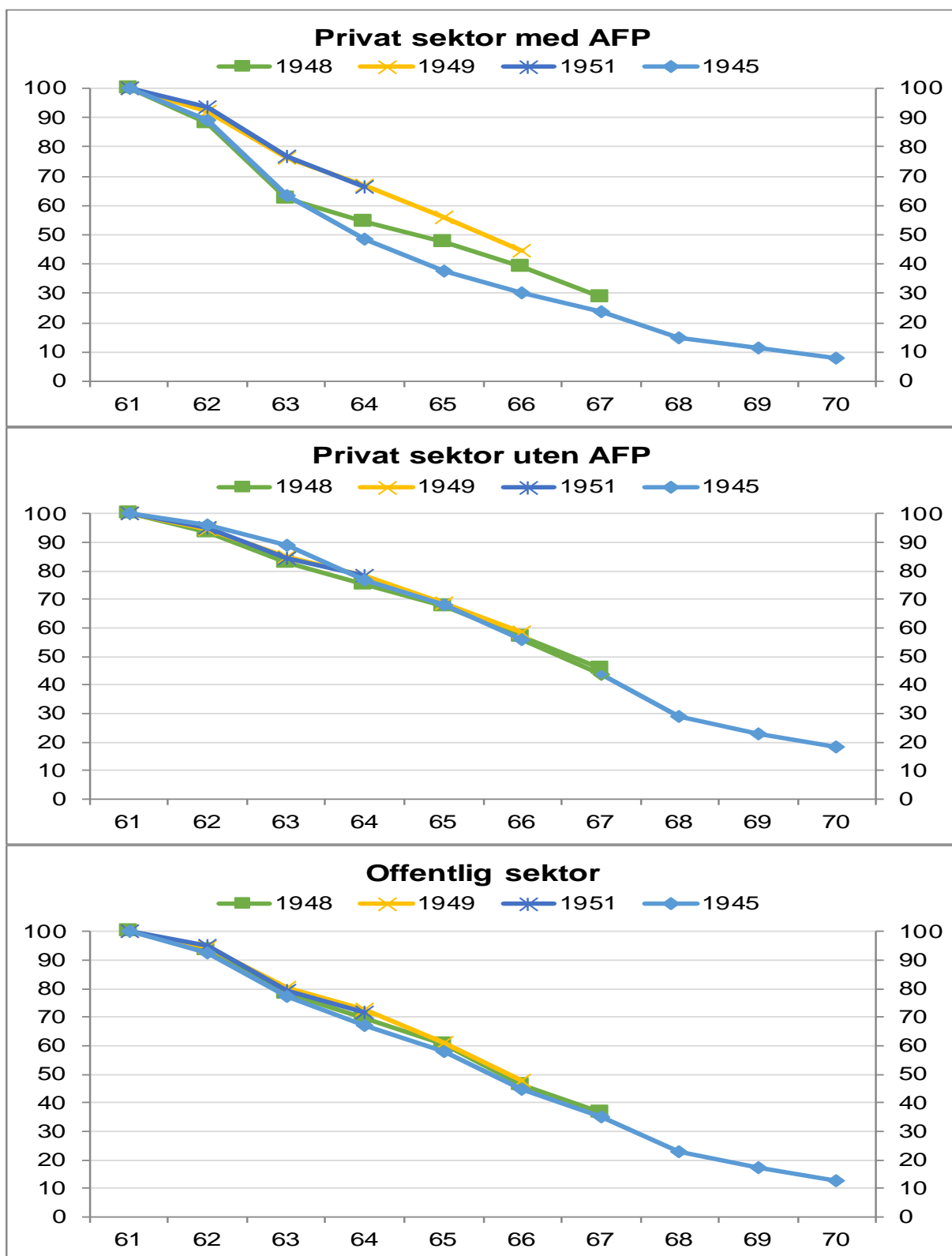
1949-kullet er det kullet som virkelig utmerker seg. Dette kullet kunne bare ta ut ny AFP, og figuren tyder på at overgangen har hatt sterk effekt på arbeidstilbudet. Mens inntekten ved 63 år som andel av inntekten ved 61 år var 63 prosent for 1945-kullet, var den 76 prosent eller høyere for 1949- og 1951-kullet.

En konsekvens av omleggingen av AFP-ordningen i privat sektor er at mens det tidligere var tilstrekkelig å fylle vilkårene for AFP for å kunne ta ut pensjon fra 62 år, er det nå et krav om at pensjonsopptjeningen er tilstrekkelig høy. Omleggingen av AFP-ordningen har derfor ført til et noe lavere omfang av arbeidstakere i privat sektor med AFP som har muligheten til å ta ut pensjon fra 62 år. Deler av økningen i andelen som står i arbeid i denne sektoren kan derfor skyldes at færre av de som ønsker å gå av tidlig, har muligheten til det. En studie fra Frischsenteret (Hernæs et. al, 2016) viser at omleggingen av AFP-ordningen hadde signifikante effekter på arbeidstilbudet. Effekten på arbeidstilbudet var imidlertid ikke større for gruppen som ikke hadde rett til å ta ut pensjon fra 62 år, enn gruppen som hadde rett til pensjon. Studien viser samtidig at gruppen som ikke kan ta ut pensjon fra 62 år er relativt liten, 3 prosent av alle arbeidstakerne i årskullene som blir studert og 12 prosent av arbeidstakerne i privat sektor med AFP.

I privat sektor uten AFP og offentlig sektor er nivået på inntekten målt som andel av inntekten ved 61 år høyere enn i privat sektor med AFP for alle årskull, og høyest er nivået i privat sektor uten AFP. Veksten for yngre årskull har imidlertid vært svakere i privat sektor uten AFP og offentlig sektor, noe som har ført til at nivået på inntekten målt som andel av inntekten ved 61 år i privat sektor med AFP nærmer seg nivået i privat sektor uten AFP og offentlig sektor for 1951-kullet. Dette kan indikere at sysselsettingen i privat sektor med AFP øker mot nivåene i privat sektor uten AFP og offentlig sektor for yngre årskull.

¹⁶ Med inntekt menes her pensjonsgivende inntekt fratrukket dagpenger og arbeidsavklaringspenger. Dette vil i stor grad reflektere yrkesinntekt.

Figur 4.2 Pensjonsgivende inntekt målt i G ved alder 61–70 år som andel av inntekten ved 61 år fordelt etter sektor.¹ Prosent

1) Pensjonsgivende inntekt fratrukket dagpenger og AAP

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

4.3.3 Andelen i aldersgruppen 62–66 år som fortsetter ett år i jobb

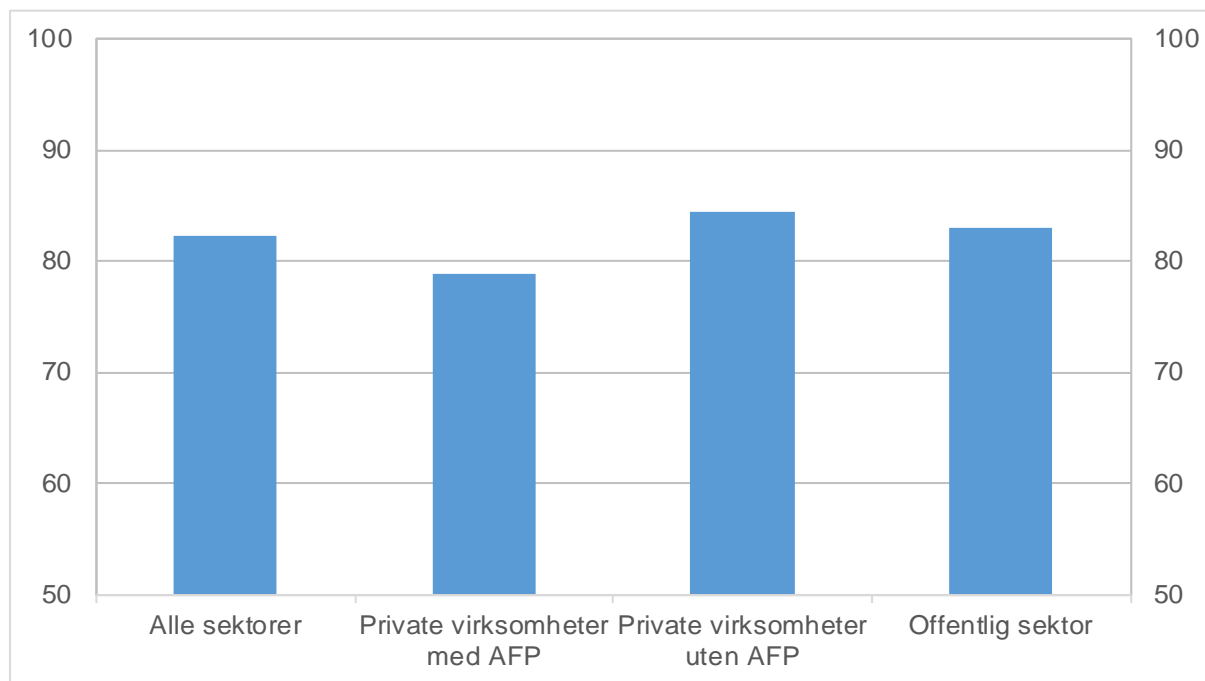
For å få et bredere bilde av utviklingen i andelen som står lenger i arbeid, ser vi i dette avsnittet på individer i aldersgruppen 62–66 år som ved utgangen av året var registrert med et arbeidsforhold gitt at de også var registret med et arbeidsforhold ett år tidligere. Vi måler andelen som står lenger i arbeid som antall registrert med et arbeidsforhold begge årene dividert med antallet som var registrert med et arbeidsforhold året før. Personer som ikke lenger er registrert med et arbeidsforhold kan ha tatt ut alderspensjon, kan jobbe som selvstendig næringsdrivende eller kan ha blitt mottakere av uføretrygd, dagpenger eller arbeidsavklaringspenger. Vi sammenligner utviklingen både mellom sektorer, yrkesgrupper og inntektsnivåer.

En svakhet med denne tilnærmingen er at vi her kun ser på endringen fra ett år til et annet (fra 3. kvartal 2015 til 3. kvartal 2016), og for hele aldersgruppen 62–66 år under ett. Dersom yrkesaktive utsetter fratreden eksempelvis i ett år, så vil dette bidra til å øke andelen som fortsatt står i arbeid ett år senere i det første året, men redusere andelen som fortsatt står i arbeid i året etter. Sammensetningen av aldersgruppen på måletidspunktet kan derfor ha stor betydning, og gi tilfeldige utslag i enkeltår.

Fordelt på sektor

Figur 4.3 viser andelen i aldersgruppen 62–66 år som fortsetter i jobb, fordelt på privat sektor med AFP-ordning, privat sektor uten AFP-ordning og offentlig sektor. Andelen 62–66-åringer som fortsatt var i arbeid i 2016 som andel av de som var i jobb i 2015 var noe lavere i privat sektor med AFP enn privat sektor uten AFP og offentlig sektor. I privat sektor med AFP var andelen som fortsatte ett år i jobb 79 prosent, mens andelen i privat sektor uten AFP var 84 prosent og andelen i offentlig sektor 83 prosent.

Figur 4.3 62–66-åringene som fortsatt var i arbeid i 3. kvartal 2016 som andel av de som var i jobb ett år tidligere etter sektor. Prosent

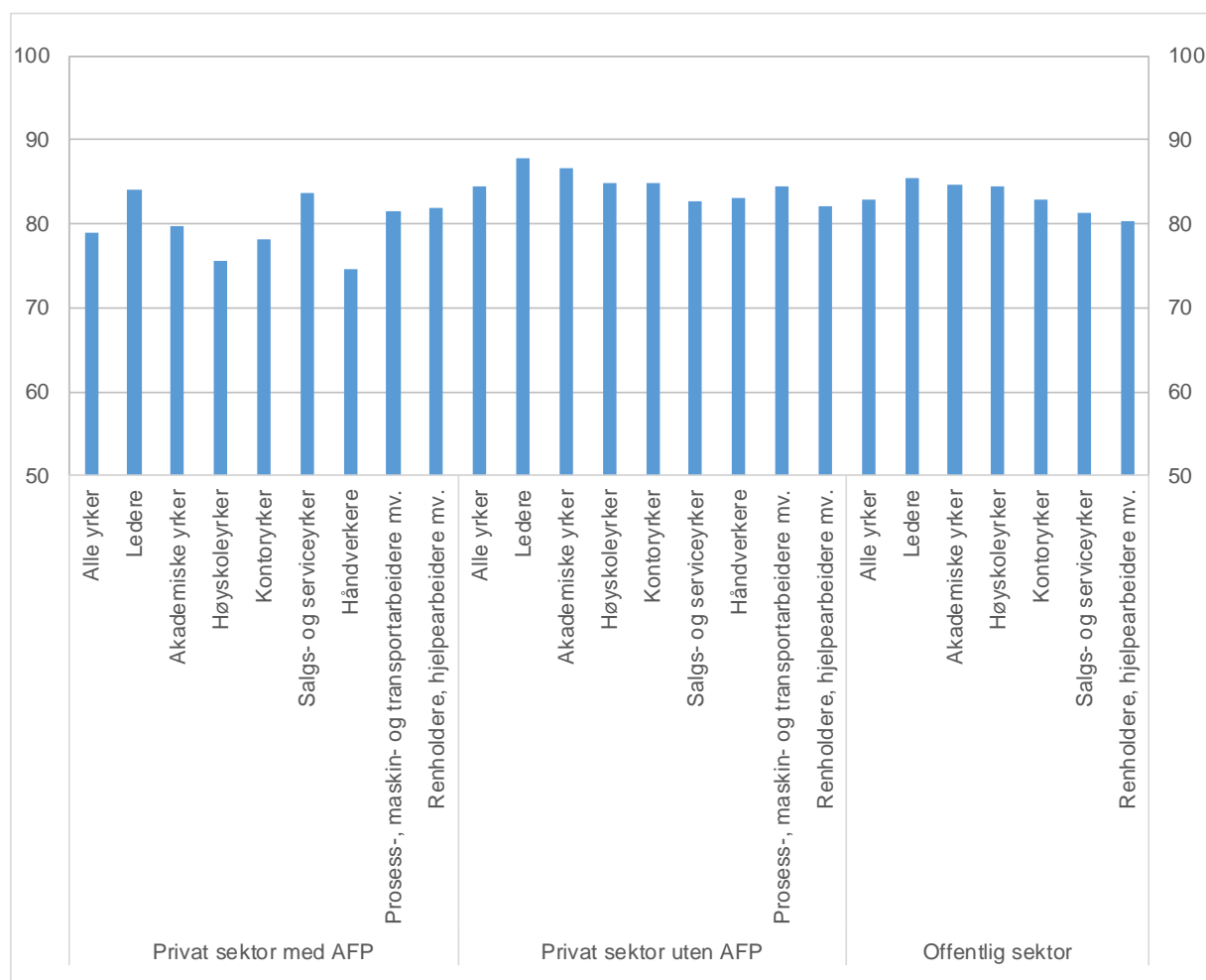
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, a-ordningen

Fordelt etter yrkesgruppe

Effektene av styrkede arbeidsinsentiver kan være ulike for ulike yrkesgrupper. I enkelte yrker kan det være mer krevende å stå lenger i arbeid enn i andre yrker. Samtidig kan det nettopp være i yrker med belastende arbeidsoppgaver at økonomiske insentiver kan ha stor betydning: det kan være svært viktig for valget om å fortsette i arbeid at man får noe igjen for det økonomisk (utover lønn for arbeidet) når arbeidsoppgavene er belastende. Figur 4.4 viser andeler som fortsetter i jobb fordelt etter yrke for henholdsvis privat sektor med AFP, privat sektor uten AFP og offentlig sektor.

I 2016 var andelen 62–66-åringene som fortsatte i arbeid ett år høyere i privat sektor uten AFP enn i privat sektor med AFP for alle yrker bortsett fra for salgs- og serviceyrker og yrkesgruppen renholdere, hjelpearbeidere mv. der andelen var på samme nivå. Andelen i offentlig sektor er høyere for de fleste yrker enn i privat sektor med AFP, men er for alle yrker lavere enn i privat sektor uten AFP.

Figur 4.4 62–66-åringer som fortsatt var i arbeid i 3. kvartal 2016 som andel av de som var i jobb ett år tidligere fordelt etter yrke og sektor. Prosent

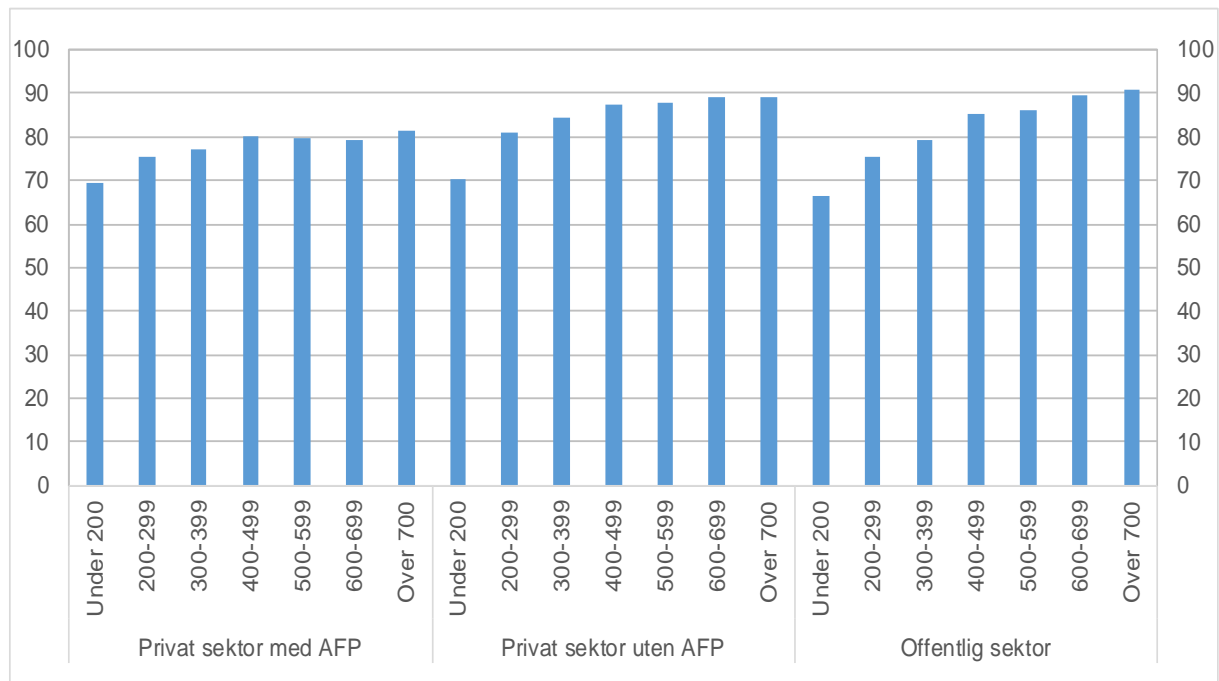

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, a-ordningen

Fordelt på lønnsnivå

Figur 4.5 viser andelen 62–66 åringer som fortsetter i arbeid ett år fordelt på lønnsnivåer for henholdsvis privat sektor med AFP, privat sektor uten AFP og offentlig sektor. For alle inntektsnivåer over 300 000 kroner er andelen i 2016 høyere i offentlig sektor enn i privat sektor med AFP, og forskjellen er større jo høyere inntektsnivået er. For inntektsnivåer under 600 000 kroner er andelen noe høyere i privat sektor uten AFP enn i offentlig sektor, og forskjellen er størst for de laveste inntektsnivåene.

Figur 4.5 62–66-åringene som fortsatt var i arbeid i 3. kvartal 2016 som andel av de som var i jobb ett år tidligere fordelt etter inntekt i 1000 kroner og sektor. Prosent

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, a-ordningen

4.4 Antall som kombinerer arbeid og pensjon

I dette avsnittet ser vi på antall arbeidstakere i alderen 62–66 år som også mottar pensjon. Vi skiller mellom mottak av alderspensjon, privat AFP og offentlig AFP. Tidligere kunne alderspensjon først mottas fra fylte 67 år, og AFP, både i privat og offentlig sektor, var tidligpensjonsordninger som, i likhet med uføretrygd, bare kunne mottas dersom man hadde sluttet helt eller delvis i jobb. Fra 2011 ble både alderspensjon fra folketrygden og AFP i privat sektor lagt om.

I perioden 2011–2015 var det fortsatt noen i årskullene født før 1949 som mottok gammel AFP i privat sektor. Gammel AFP i privat sektor og AFP i offentlig sektor kan ikke mottas samtidig som alderspensjon fra folketrygden. Personer som kombinerer arbeid med mottak av en av disse pensjonstypene må derfor ha delvis trukket seg ut av arbeidslivet.

Fra 2011 har alderspensjon og ny AFP i privat sektor fritt kunne kombineres med arbeidsinntekt uten at pensjonen avkortes. Personer som kombinerer arbeid med disse to pensjonstypene kan dermed være fullt i arbeid. Ny AFP i privat sektor mottas i all hovedsak samtidig med alderspensjon fra folketrygden. Fra og med 2016 er gammel AFP i privat sektor helt utfaset, og mottakere av privat AFP vil som regel også være mottakere av alderspensjon fra folketrygden.

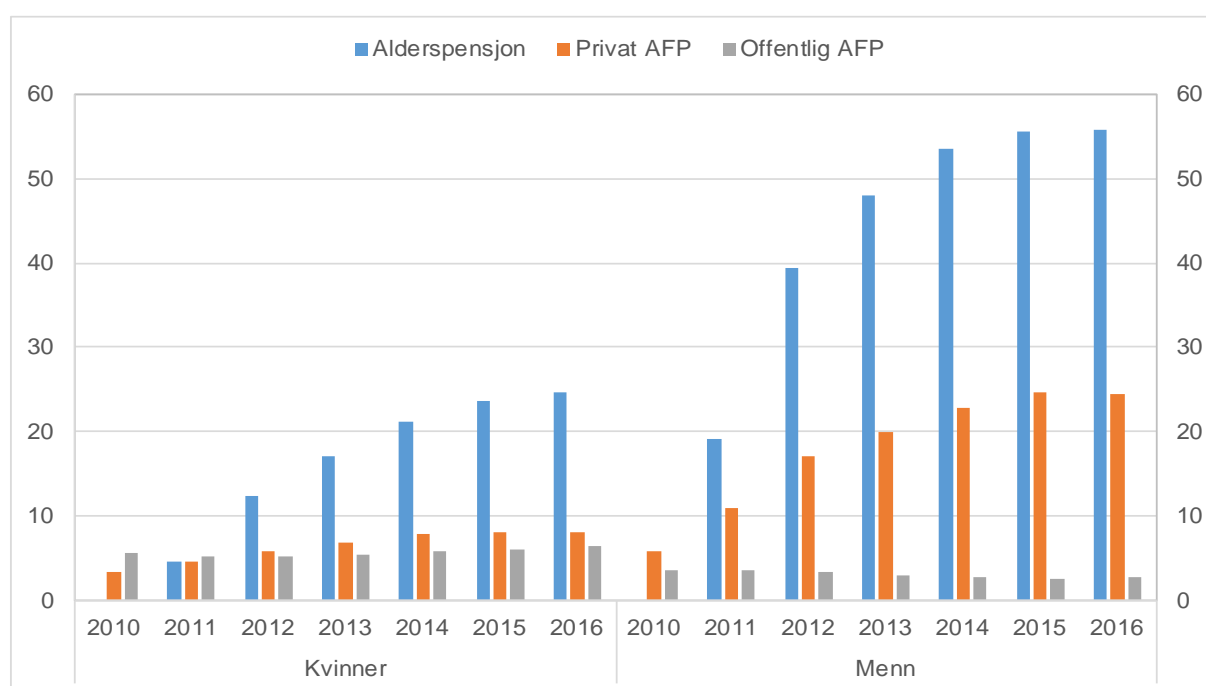
Figur 4.6 viser utviklingen i andelen arbeidstakere fra 62 til 66 år som kombinerer arbeid og pensjon etter pensjonstype og kjønn i perioden 2010 til 2016. Det mest slående utviklingen i perioden er den relativt høye og sterkt økende andelen som kombinerer arbeid med mottak av alderspensjon fra folketrygden. Dette bildet bekreftes dersom man ser på utviklingen i ulike inntektskomponenter for denne aldersgruppa, jf. figur 5.11 i påfølgende kapittel. Trenden gjelder spesielt for menn, og om lag 55 prosent av de mannlige arbeidstakerne i alderen 62–66 år mottok i 2016 også alderspensjon fra folketrygden. Andelen blant kvinner er betydelig lavere. Både for kvinner og menn har den sterke veksten i andelen som kombinerer arbeid og

alderspensjon fra folketrygden avtatt i løpet av perioden, og andelen i 2016 var på om lag samme nivå som året før.

Andelen arbeidstakere som mottar privat AFP har også økt, særlig for menn, men også her har veksten avtatt i løpet av perioden. Andelen som kombinerer arbeid med offentlig AFP, derimot, har blitt lavere for menn og holdt seg omtrent på samme nivå for kvinner i perioden 2010 til 2016.

At ny AFP i privat sektor kan mottas sammen med alderspensjon fra folketrygden innebærer at summen av andelen arbeidstakere som mottar hver enkelt av de ulike pensjonstypene i figurene under overstiger andelen arbeidstakere som mottar en eller flere pensjonsytelser fra og med 2011.

Figur 4.6 Arbeidstakere 62–66 år som kombinerer arbeid og pensjon i 2. kvartal etter pensjonstype og kjønn. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2010–2014, a-ordningen fra 2015

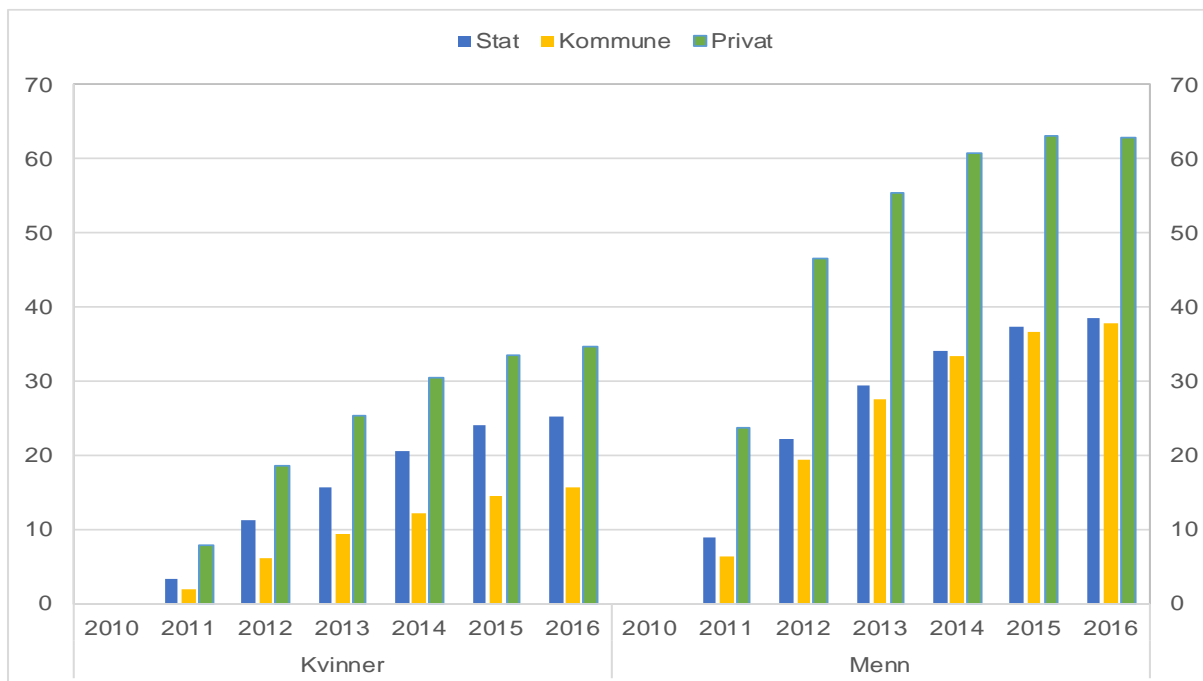
Figur 4.7 viser andelen arbeidstakere 62–66 år som også mottar alderspensjon fra folketrygden, fordelt på sektor og kjønn. Det har vært en økning i andelen arbeidstakere som mottar alderspensjon fra folketrygden i perioden fra 2011 til 2016 i både privat og offentlig sektor, men veksten har vært betydelig lavere i siste del av perioden for alle sektorer og begge kjønn.

Vi ser at det er langt mer vanlig å kombinere arbeid og alderspensjon i privat sektor enn i offentlig sektor, både for menn og kvinner. Dette resultatet er ikke overraskende. Selv om det i privat og offentlig sektor er lik anledning til å ta ut alderspensjon fra folketrygden, er det for arbeidstakere i offentlig sektor ikke mulig å kombinere dette med fullt arbeid og uttak av AFP. Uttak av alderspensjon fra folketrygden før 67 år er dermed en ren finansiell beslutning for arbeidstakere i offentlig sektor som fortsatt er fullt i arbeid, mens alderspensjon fra folketrygden i privat sektor også kan benyttes for de som har trappet ned fra arbeidslivet.

Forskjellen på privat og statlig sektor er langt mindre for kvinner enn for menn. Samtidig ser vi at mens det er liten forskjell mellom menn i statlig og kommunal sektor, er andelen kvinner

som kombinerer arbeid og alderspensjon langt lavere i kommunal sektor enn i statlig sektor. Dette kan ha sammenheng med at kvinner i kommunal sektor i gjennomsnitt har kortere yrkeskarrierer og dermed i mindre grad oppfyller vilkåret for å ta ut alderspensjon fra folketrygden før 67 år.

Figur 4.7 Arbeidstakere 62–66 år som kombinerer arbeid og alderspensjon fra folketrygden i 2. kvartal etter sektor og kjønn. Prosent

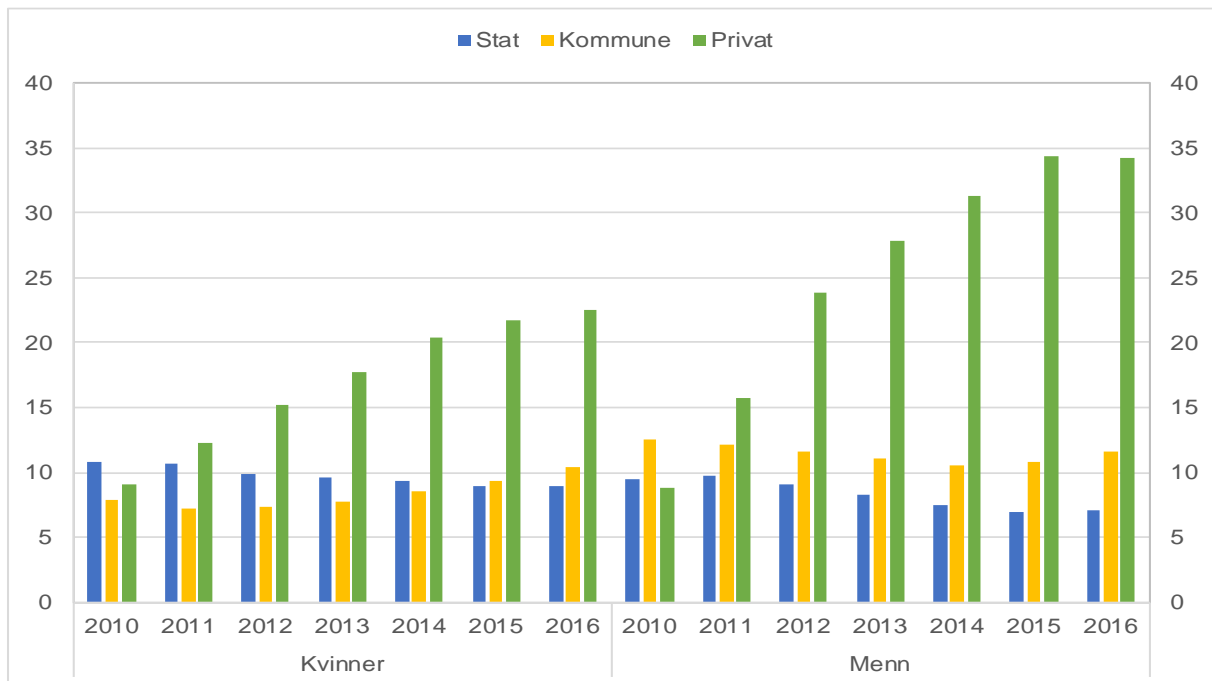
Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2010–2014, a-ordningen fra 2015

Figur 4.8 viser andelen arbeidstakere som også mottar AFP, etter sektor og kjønn. I 2010 var det i hovedsak samme type AFP-ytelse i alle de tre sektorene, og mottak av denne ytelsen forutsatte at man helt eller delvis hadde sluttet i arbeid. Arbeidstakere som mottok AFP i 2010 jobbet dermed redusert. Andelen som kombinerte arbeid og AFP i 2010 var rundt 10 prosent for begge kjønn og i alle sektorer. Andelen var høyest for menn i kommunal sektor (12 prosent) og lavest for kvinner i kommunal sektor (8 prosent).

AFP er videreført som tidligere i statlig og kommunal sektor. I disse sektorene har andelen som kombinerer deltidsstillinger og AFP holdt seg rimelig stabilt etter 2010. Det har vært en svakt økende andel for kvinner i kommunal sektor i løpet av perioden. Fra 2015 til 2016, økte andelen som kombinerte arbeid og AFP noe for kvinner og menn i kommunal sektor og for kvinner i privat sektor. For de øvrige gruppene er andelen som kombinerer arbeid og AFP så å si uendrete fra 2015 til 2016.

Personer som tok ut AFP i 2010 mottok denne til fylte 67 år. Til og med 2015 var det derfor mottakere av både gammel og ny AFP i privat sektor, mens det fra 2016 kun vil være mottakere av ny AFP i privat sektor. Ny AFP i privat sektor kan fritt kombineres med arbeidsinntekt – også for personer som arbeider fullt. Omleggingen av AFP i privat sektor har ført til en kraftig vekst i andelen som kombinerer arbeid og AFP fra 2011, og særlig gjelder dette menn. Mens det var 9 prosent av menn i privat sektor som kombinerte arbeid og AFP i 2010, var det 34 prosent i 2016. Fra 2015 til 2016 var det som nevnt ingen vekst for menn, og veksten for kvinner var redusert sammenlignet med tidligere år.

Figur 4.8 Arbeidstakere 62–66 år som kombinerer arbeid og AFP i 2. kvartal etter sektor og kjønn. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2010–2014, a-ordningen fra 2015

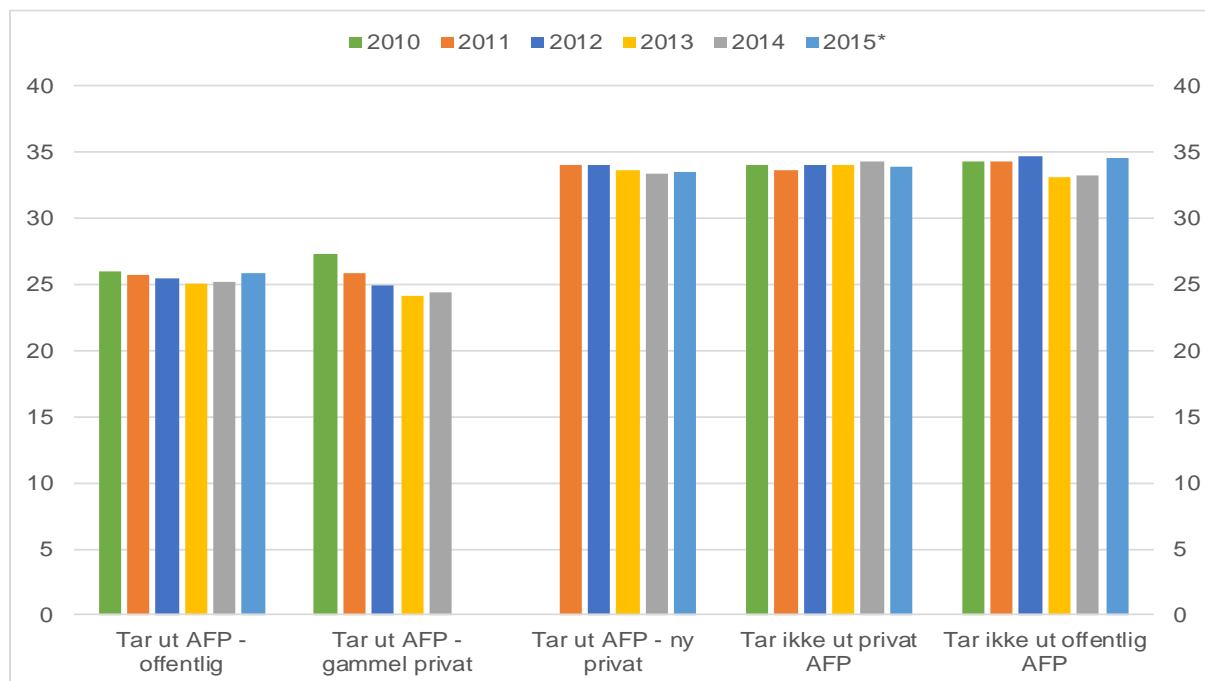
4.5 Arbeidstid per uke

I privat sektor kan arbeid og AFP kombineres uten avkortning i pensjon, noe som ikke er tilfellet i offentlig sektor. En kunne derfor forvente at personer som tar ut ny AFP i privat sektor, og kanskje særlig personer med fysisk krevende arbeid, gjør dette for å kunne trappe ned arbeidsinnsatsen. I dette avsnittet har vi derfor sammenlignet hvor mye de som kombinerer arbeid og AFP jobber i forhold til arbeidstakere som ikke tar ut AFP.

Oviser gjennomsnittlig arbeidstid per uke for sysselsatte menn i aldersgruppen 62–66 år gruppert etter om de tar ut offentlig AFP, gammel privat AFP, ny privat AFP eller ikke tar ut AFP. Offentlig AFP og gammel privat AFP er ganske likt innrettet, og det er strenge avkortingsregler når denne pensjonen kombineres med arbeid. Som figuren viser, jobber de som tar ut gammel privat AFP eller offentlig AFP i gjennomsnitt færre arbeidstimer per uke enn de som ikke tar ut AFP.

I motsetning til den gamle AFP-ordningen i privat sektor, kan ny privat AFP altså fritt kombineres med arbeid uten avkortning av lønn. Menn i privat sektor som tar ut AFP fra ny ordning jobber i gjennomsnitt flere timer per uke enn de som tar ut AFP fra gammel ordning, og det gjennomsnittlige antallet arbeidstimer er på samme nivå som de som ikke tar ut AFP – både i privat og offentlig sektor. Basert på sammenligningen av gjennomsnittlig arbeidstid per uke, ser det altså ikke ut til at menn i privat sektor benytter seg av AFP for å kunne trappe ned arbeidsinnsatsen.

Figur 4.9 Gjennomsnittlig arbeidstid per uke i 4. kvartal for sysselsatte menn 62–66 år etter uttak av AFP. Timer

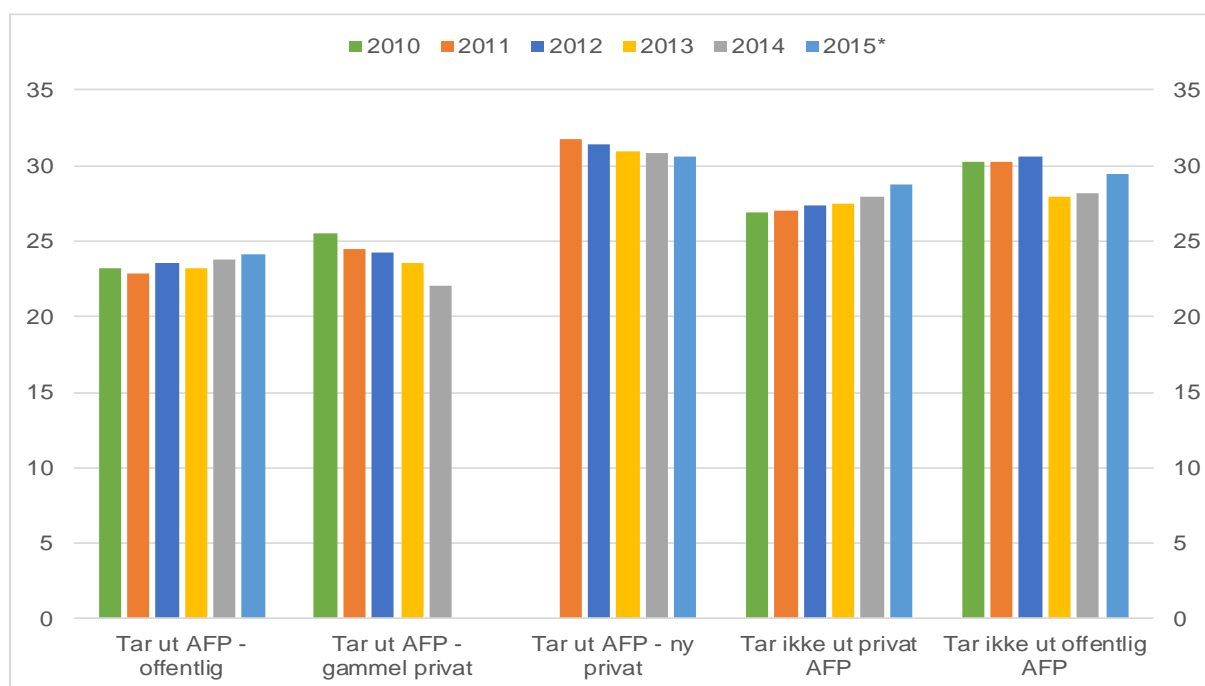
* Tallene for 2015 inneholder kun lønnstakere da det ikke beregnes arbeidstid for selvstendige dette året. Det er en del mangler ved rapportering av arbeidstid i 2015, men SSB regner med at forholdstallet mellom de ulike gruppene likevel gir et godt bilde av forskjellene. Antall arbeidstimer for menn som tar ut gammel privat AFP i 4. kvartal 2016 er utelatt på grunn av få observasjoner.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2010–2014, a-ordningen fra 2015

Figur 4.10 viser gjennomsnittlig arbeidstid per uke for sysselsatte kvinner i aldersgruppen 62–66 år gruppert etter om de tar ut AFP eller ikke. Som for menn, ser vi at de som tar ut offentlig AFP eller gammel privat AFP jobber kortere arbeidsuker enn de som ikke tar ut AFP. Kvinner som tar ut AFP etter ny ordning jobber imidlertid i gjennomsnitt flere arbeidstimer per uke enn de som ikke tar ut AFP. Heller ikke for kvinner gir sammenligningen av gjennomsnittlig arbeidstid indikasjon på at kvinner som tar ut AFP i privat sektor er personer som har behov for å redusere antallet arbeidstimer per uke – tvert imot jobber disse kvinnene mer enn ann andre kvinner.

Ved å se på figur 4.9 og figur 4.10 kan vi sammenligne utviklingen i gjennomsnittlig arbeidstid for kvinner og menn. Gjennomsnittlig arbeidstid for menn som tar ut offentlig AFP er noe høyere og mer stabil over tid enn for kvinner, men den gjennomsnittlige arbeidstiden for kvinner har likevel økt svakt fra 2010. For begge kjønn har gjennomsnittlig arbeidstid for de som tar ut gammel AFP i privat sektor falt over tid, men også for denne gruppen jobber menn i gjennomsnitt noe flere arbeidstimer per uke enn kvinner. Også blant de som tar ut ny AFP i privat sektor har arbeidstiden falt noe over tid for begge kjønn, og menn jobber i gjennomsnitt flere timer enn kvinner per uke. Ser vi på personer som ikke tar ut AFP, både privat og offentlig, har den gjennomsnittlige arbeidstiden for menn vært rimelig stabil, mens arbeidstiden for kvinner har økt noe over perioden.

Figur 4.10 Gjennomsnittlig arbeidstid per uke i 4. kvartal for sysselsatte kvinner 62–66 år etter uttak av AFP. Timer

* Tallene for 2015 inneholder kun lønnstakere da det ikke beregnes arbeidstid for selvstendige dette året. Det er en del mangler ved rapportering av arbeidstid i 2015, men SSB regner med at forholdstallet mellom de ulike gruppene likevel gir et godt bilde av forskjellene. Antall arbeidstimer for kvinner som tar ut gammel privat AFP i 4. kvartal 2016 er utelatt på grunn av få observasjoner.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Aa-registeret 2010–2014, a-ordningen fra 2015

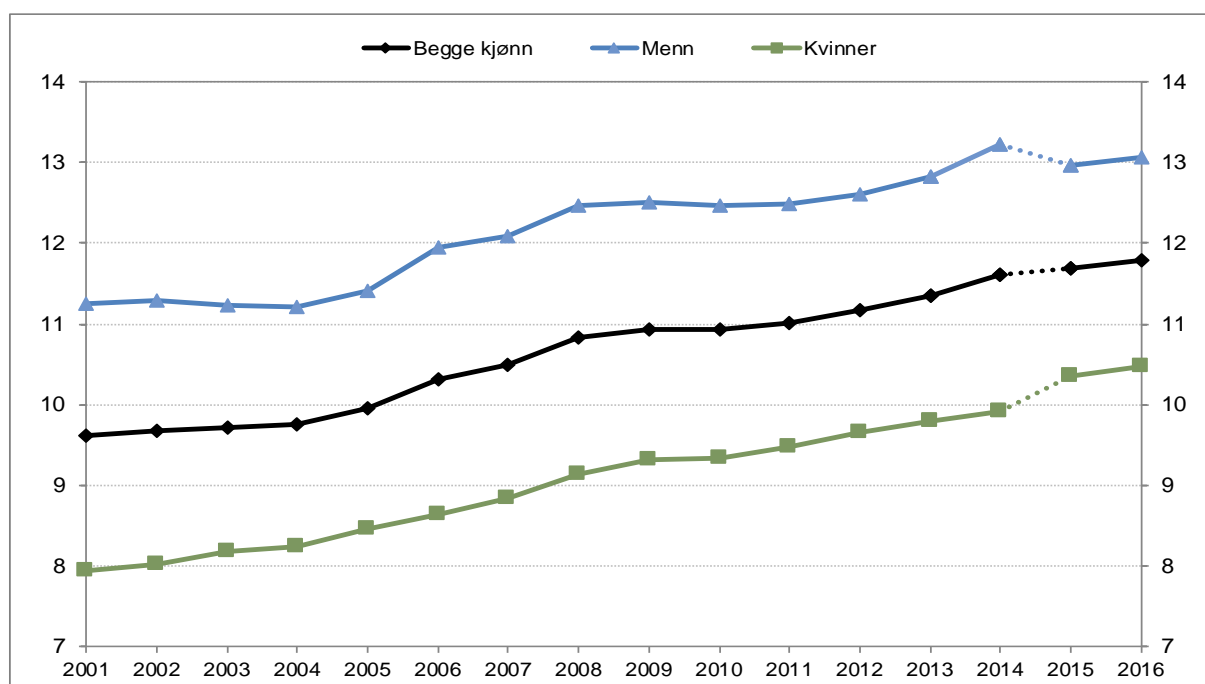
4.6 Forventet yrkesaktivitet

I intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen), er et av målene å øke yrkesdeltakelsen blant eldre. Dette ble operasjonalisert ved at forventet yrkesaktivitet etter 50 år skulle økes med 0,5 år i løpet av perioden 2009–2013. I den nye avtalen som ble forhandlet fram i 2015, er dette målet videreført slik at forventet yrkesaktivitet etter 50 år skal økes med 1 år i perioden 2009–2018.

De siste årene har det vært en klar vekst i yrkesaktiviteten blant eldre. I perioden før pensjonsreformen, fra 2001 til 2010, økte forventet yrkesaktivitet med 1,3 år ifølge beregninger gjort av Arbeids- og velferdsdirektoratet, se figur 4.11 Økningen var noe sterkere for kvinner enn menn. Fra 2010 til 2016 økte antall forventete yrkesaktive år etter 50 år med ytterligere 0,9 år. For å nå målet i den inneværende IA-avtalen gjenstår en økning på 0,1 år fram til 2018. Nytt datagrunnlag om arbeidsforhold fra 2015 gir et brudd i tidsserien fra 2014 til 2015. Det er usikkert i hvilken retning dette bruddet trekker.

Det er viktig for pensjonssystemets økonomiske bærekraft at det er en sammenheng mellom sysselsettingen blant eldre og utviklingen i levealderen. En slik sammenheng gjør det lettere å finansiere pensjonsutbetalingene for skattebetalerne og vil dessuten gi økt verdiskaping. Pensjonsreformen bidrar til dette ved at pensjonsutbetalingene er knyttet opp mot utviklingen i levealderen. Ser man på perioden 2001–2016 under ett, har antallet gjenstående yrkesaktive år økt med 2,2 år for en 50-åring. Ifølge SSB økte til sammenligning forventet gjenstående levetid for en 50-åring med 2,9 år i den samme perioden.

Figur 4.11 Forventet yrkesaktivitet i årsverk etter fylte 50 år. 2001–2016.

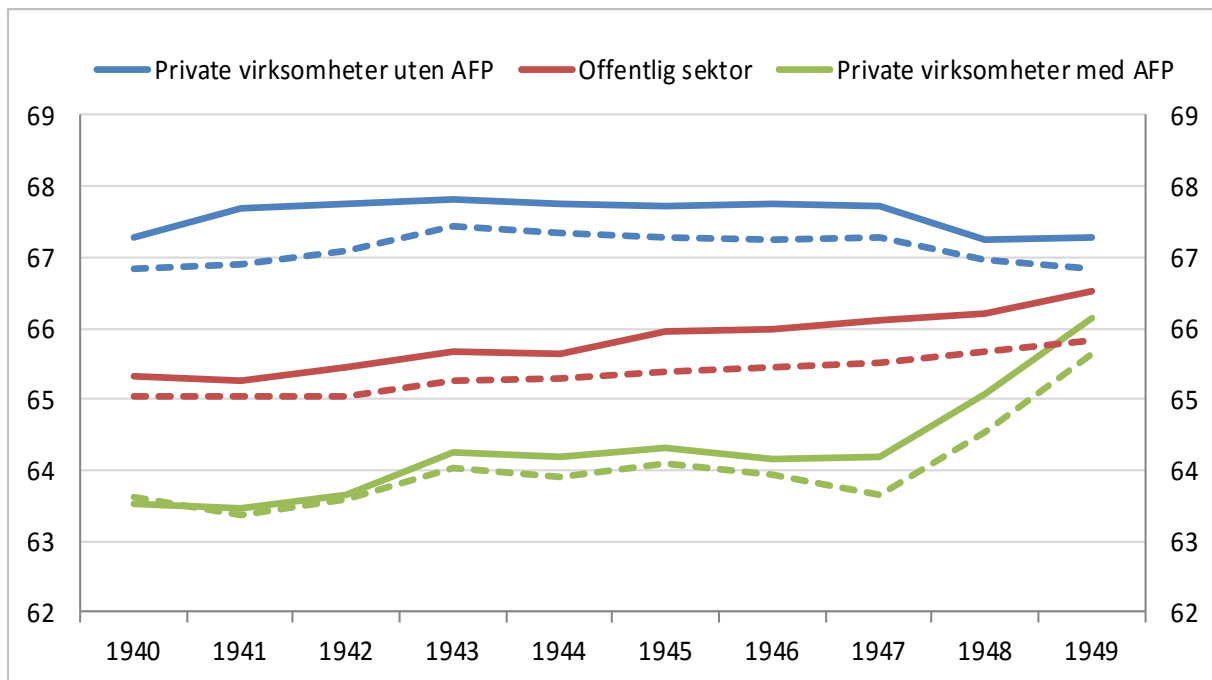

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

4.7 Median avgangsalder

Figur 4.12 måler median avgangsalder for kullene 1940–1949 fordelt på sektor og AFP-tilhørighet. De stiplede linjene måler median avgangsalder dersom man måler avgang som når arbeidstiden faller under 20 timer i uka. I private virksomheter med AFP har median avgangsalder nærmet seg avgangsalderen i offentlig sektor ettersom ny privat AFP er faset inn.

Figur 4.12 Median avgangsalder blant arbeidsføre etter sektor og fødselsår. Alt arbeid medregnes (hele linjer) og arbeid over 20 timer per uke medregnes (stiplede linjer), 2015

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

5 Inntekt blant den eldre befolkningen

5.1 Innledning

Pensjonssystemets hovedformål er å sikre den enkelte et rimelig inntektsnivå i forhold til tidligere inntekt og tilvendt levestandard. I tillegg skal pensjonssystemet gi en akseptabel grunnsikring for personer uten eller med liten tilknytning til arbeidsmarkedet.

Pensjonsreformen har gjort det mulig for folk å velge selv når de vil starte uttaket av alderspensjon fra folketrygden i intervallet 62–75 år. Samtidig er uttak av pensjon blitt frikoblet fra selve uttredeken fra arbeidslivet. Denne fleksibiliteten åpner opp for å skille mellom selve pensjoneringsbeslutningen (det vil si når man skal slutte å arbeide) og uttaksbeslutningen (det vil si når man skal begynne å ta ut pensjon). Uttaksbeslutningen kan i langt større grad enn tidligere nå ses på som en ren finansiell beslutning. Dette har gitt den enkelte langt større mulighet til å bestemme fordelingen av pensjonsutbetalingene over livsløpet etter 62 år.

Dette kapittelet presenterer statistikk som belyser samlet inntekt for den eldre befolkningen. Kapittelet gir både informasjon om endringer i samlet inntekt over tid, samlet inntektsnivå og lavinntekt for ulike aldersgrupper og sammensetningen av samlet inntekt for den eldre befolkningen.

5.2 Endringer i samlet inntekt

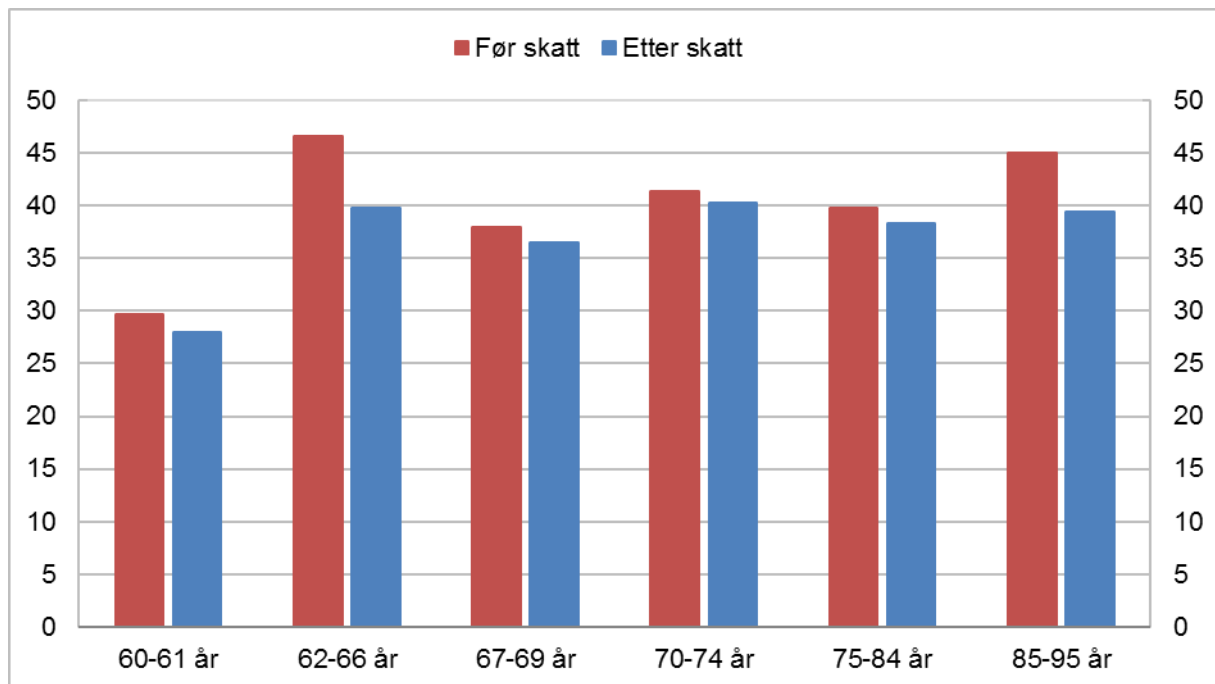
Endringer i median samlet inntekt sier noe om hvordan kjøpekraften har endret seg for medianen i hver aldersgruppe, dvs. den personen som ligger midt i inntektsfordelingen for den aktuelle aldersgruppen. Den eldre befolkningen (her 60–95 år) har hatt en klar vekst i realinntekten de siste årene. Dette gjelder for alle aldersintervall, jf. figur 5.1 som viser realvekst i median samlet inntekt i perioden 2005–2015.

For alle over 62 år, har realveksten vært mellom 36 og 40 prosent. Mye av dette skyldes økt yrkesaktivitet og at mange under 67 år tar ut pensjon mens de fortsatt er i jobb, men spesielt for de over 66 år er også økt pensjonsopptjening en viktig årsak. I tillegg har pensjonene økt mer enn prisveksten i perioden. Teknisk beregningsutvalg viser i NOU 2017: 10 blant annet at endringen i gjennomsnittlig alderspensjon i perioden 2006–2016 har vært stor, særlig fram til 2014.

Fram til 2008 ble alderspensjonen for 67–69 åringer avkortet dersom man hadde en arbeidsinntekt over 2 G. Pensjonen ble da avkortet med 40 prosent av den arbeidsinntekten som oversteg 2G. Som en overgangsordning til det nye pensjonssystemet, ble muligheten til å kombinere arbeidsinntekt og pensjon uten avkorting innført for de som fylte 67 år i 2008. En studie fra Statistisk sentralbyrå, Brinch m.fl. (2012), viste at denne endringen førte til økt yrkesdeltakelse. Den sterke veksten i inntekt etter skatt for aldersgruppen 62–66 år kan derfor skyldes muligheten til å kombinere inntekt og pensjon uten avkorting. Også veksten for de som er 67 år og eldre kan forklares med fjerningen av regler for avkorting av pensjon.

Skattereglene behandler pensjon gunstigere enn yrkesinntekt. For eksempel er trygdeavgiften lavere, og det beregnes et skattefradrag på pensjonsinntekten avhengig av størrelsen på pensjonen. Dette kombinert med et progressivt skattesystem, der progressiviteten i skattereglene for pensjon er ekstra sterk, gjør at veksten i inntekt før og etter skatt varierer noe mellom de ulike aldersgruppene.

Figur 5.1 Realvekst i median samlet inntekt før og etter skatt. Prosent. 2005–2015

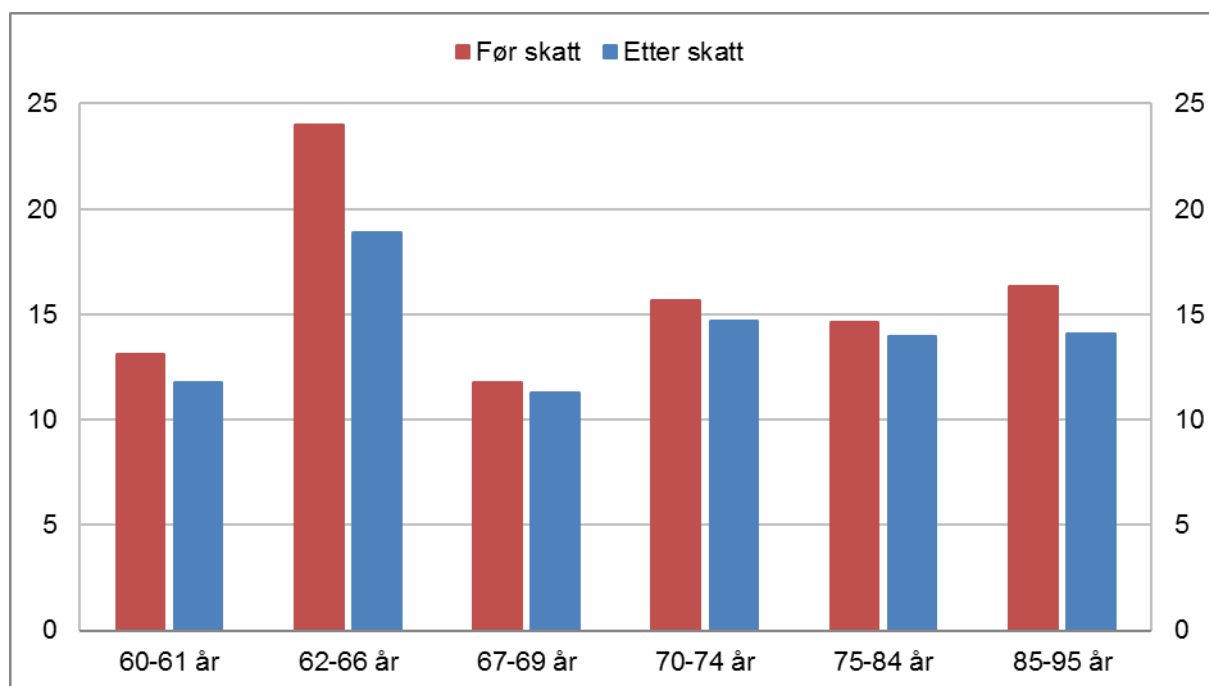

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Ser vi kun på perioden 2010–2015, har aldersgruppen 62–66 hatt den sterkeste veksten i inntekt, jf. figur 5.2 . Dette henger sammen med økt yrkesaktivitet for denne gruppen etter 2011 og at mange i denne aldersgruppen kombinerer arbeid og uttak av pensjon.

I aldersgruppen 60–61 år er arbeid hovedinntektskilden. Forskjellen mellom realvekst i inntekt før og etter skatt er liten for denne gruppen. For aldersgruppen 62–66 år har realveksten i inntekt før skatt vært veldig høy. At inntekten før skatt har økt vesentlig innebærer, pga. progressiviteten i skattesystemet, at denne gruppen betaler mer skatt og forskjellen i realveksten før og etter skatt er derfor større. Også den eldste aldersgruppen har hatt en kraftig vekst i inntekt før skatt i perioden. Høyere inntekt før skatt betyr at flere betaler skatt av inntekten og gjennomsnittskatten er høyere. Dette betyr at realveksten i inntekt etter skatt relativt sett er noe lavere. Realveksten i inntekt etter skatt vil også være påvirket av skatteendringer i perioden.

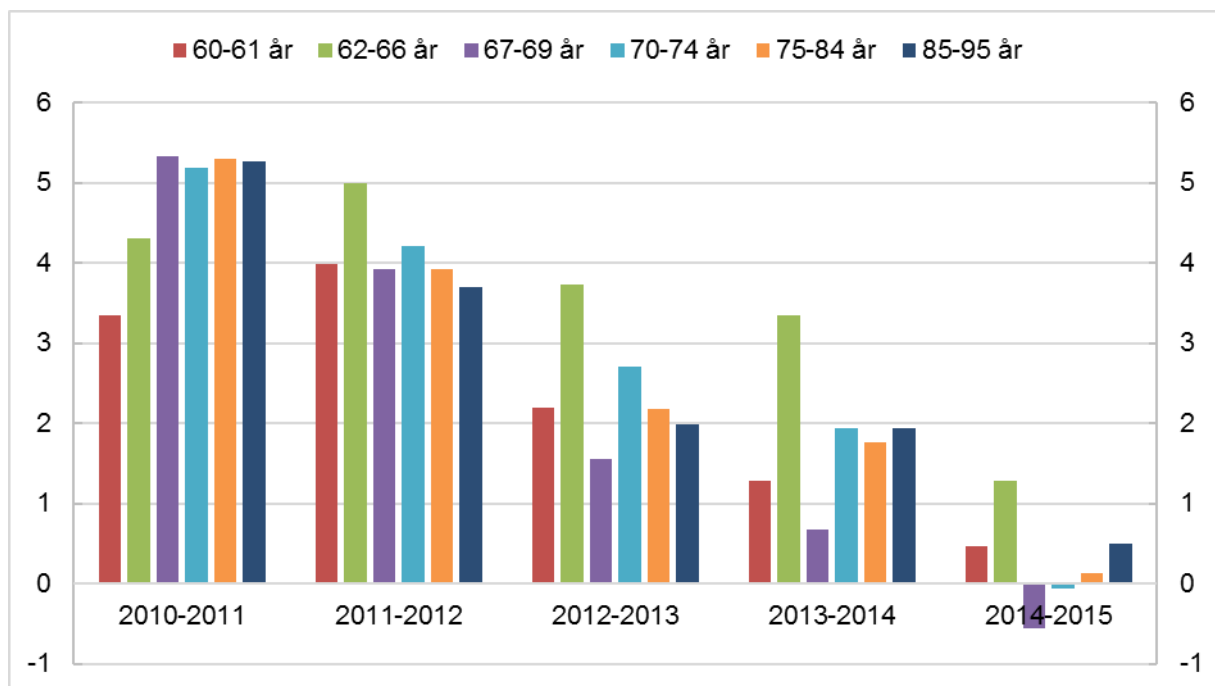
Figur 5.2 Realvekst i median samlet inntekt før og etter skatt. Prosent. 2010–2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Selv om realveksten over femårsperioden har vært god for den eldre befolkningen, har den årlige veksten vært avtagende i perioden. Figur 5.3 viser årlig realvekst i median inntekt etter skatt fra 2010 til 2015. Som det går fram av figuren har den årlige veksten i inntekt etter skatt for aldersgruppene over 67 år vært avtagende siden 2010. Dette har sammenheng med avtagende lønnsvekst i perioden, som igjen gir lavere årlig regulering av alderspensjon. For perioden 2014–2015 har realveksten vært negativ for aldersgruppen 67–74 år. Dette henger trolig sammen med at enkelte i denne aldersgruppen har tatt ut pensjon tidlig og slutter å jobbe ved 67 år eller tidligere.

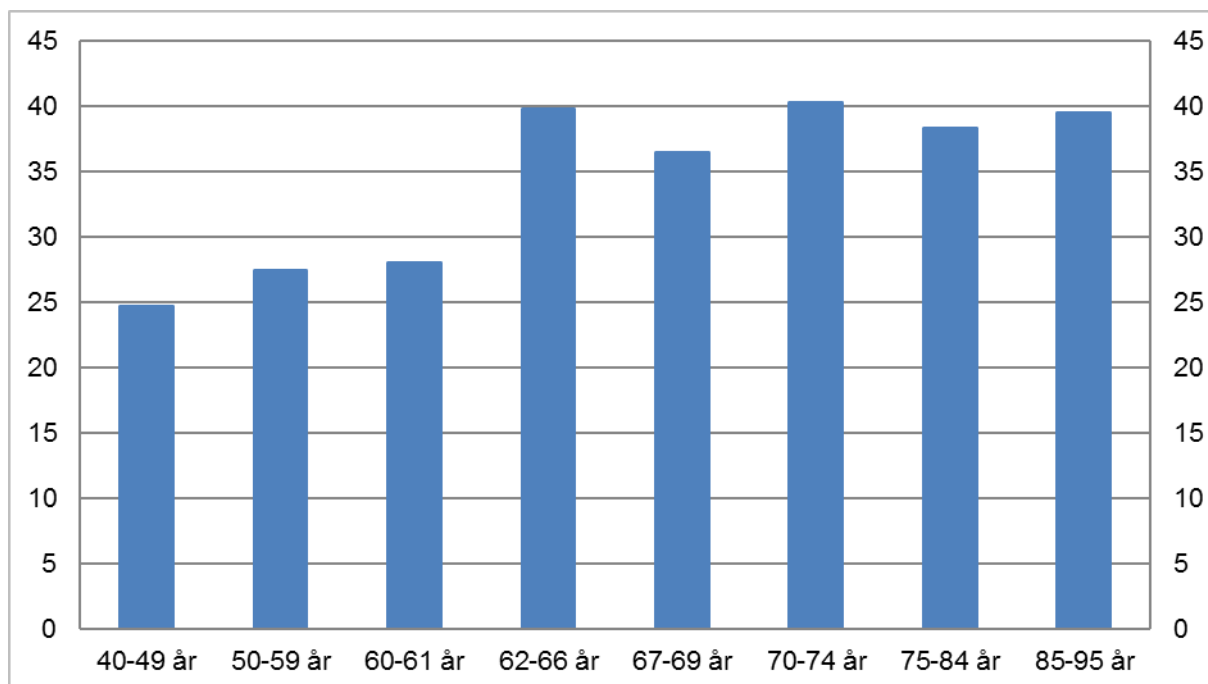
Figur 5.3 Årlig realvekst i median samlet inntekt etter skatt. Prosent.

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figurene over gir informasjon om utviklingen i samlet inntekt for den eldre befolkningen, men sier ikke noe om hvordan utviklingen for den eldre befolkningen har vært sammenlignet med befolkningen for øvrig. Ved å sammenligne utviklingen i kjøpekraft for den eldre befolkningen med utviklingen for den øvrige befolkningen, får vi et bedre bilde av hvordan utviklingen for den eldre befolkningen har vært relativt til andre aldersgrupper. Figur 5.4 viser at den eldre befolkningen har hatt en sterkere økning i kjøpekraften de siste ti årene enn den yngre befolkningen. Figur 5.4 viser realveksten i median samlet inntekt etter skatt for utvalgte aldersgrupper i perioden 2005–2015.

Figur 5.4 Realvekst i median samlet inntekt etter skatt. Prosent. 2005–2015

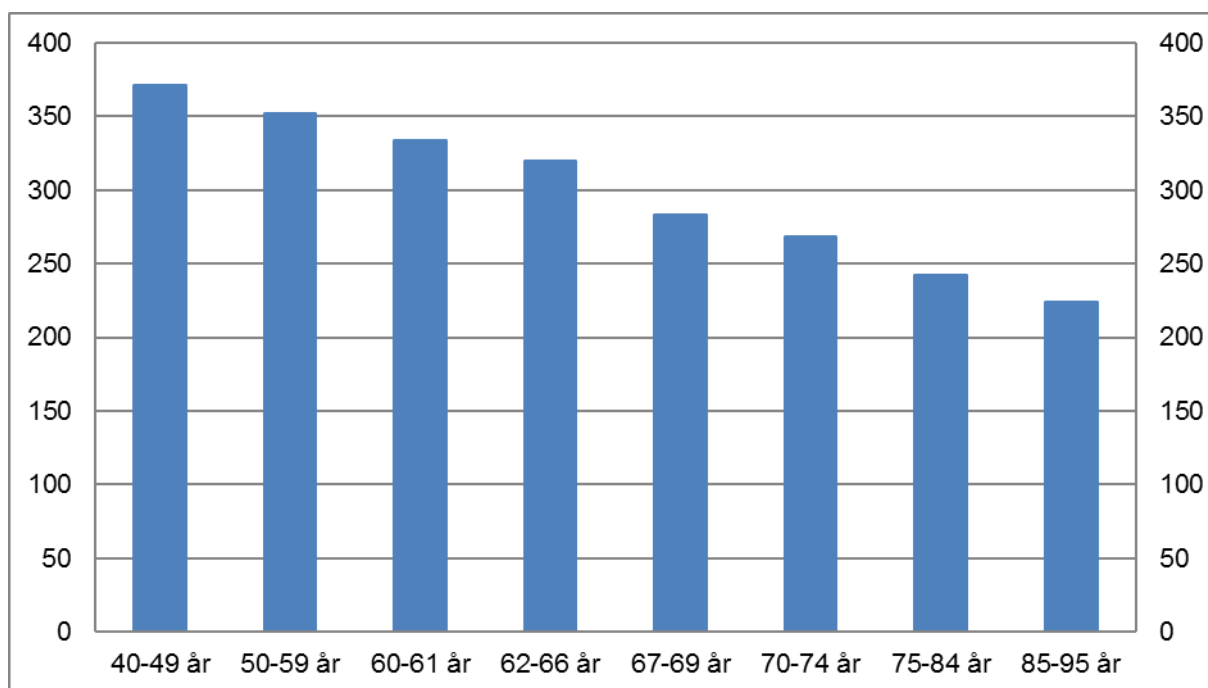

Kilde: Statistisk sentralbyrå

TBU 2017 bekrefter at dette også gjelder for eldre husholdninger. I TBU 2017 går det fram at den reelle medianinntekten etter skatt økte mer for husholdninger med personer over 65 år enn for noen annen gruppe i perioden 1990-2015. Endringer i sammensetningen av gruppen er en viktig forklaring på dette. Stadig flere alderspensjonister har opptjent rettigheter til tilleggspensjon.

Selv om realveksten i inntekt har vært sterkest for de over 62 år, er inntektsnivået høyere i den yngre befolkningen, jf. figur 5.5 som viser median inntekt etter skatt for ulike aldersgrupper i 2015. Mens arbeidsinntekt er hovedinntekten for de som er under 62 år, er pensjon hovedinntekten for de som er 67 år og eldre.

Figur 5.5 Median inntekt etter skatt. Tusen kroner. 2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

5.3 Inntekt etter husholdningstype

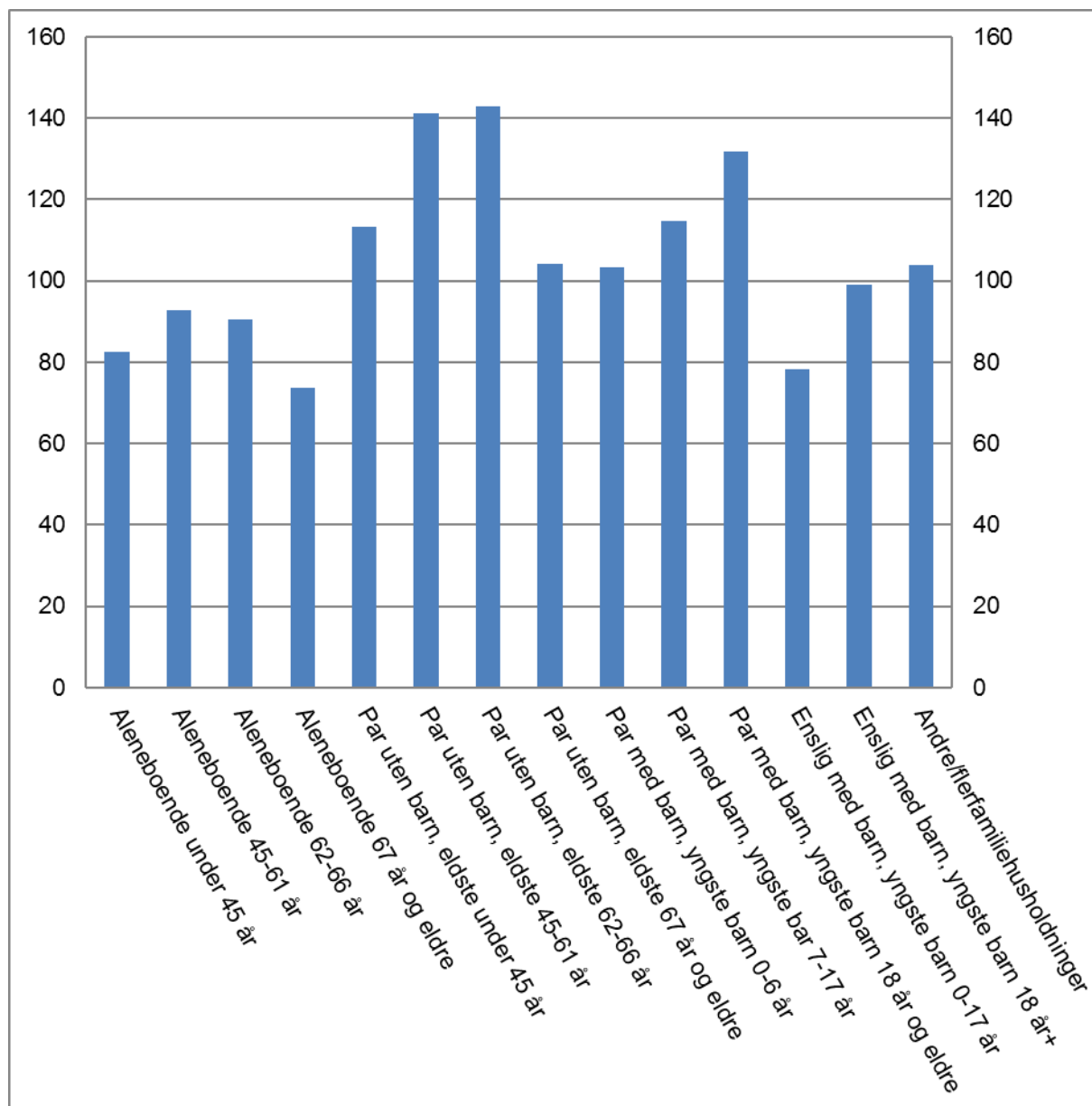
Så langt har inntekt og endringer i inntekt for den eldre befolkningen blitt presentert ved å se på hele befolkningen innenfor gitte aldersintervall. Ved å se på inntekt innenfor ulike husholdninger, får vi i tillegg et bilde av hvordan inntekt fordeler seg mellom ulike husholdningstyper. For å kunne sammenligne levestandard på tvers av husholdningstyper, er det nødvendig å justere for husholdningsstørrelse. En mye brukt metode for kunne sammenligne den økonomiske levestandarden til husholdninger av ulik sammensetning og størrelse, er å omregne husholdningsinntektene til inntekt per forbruksenhet. En slik omregning skal ta hensyn til både at store husholdninger trenger større inntekter enn små husholdninger for å ha tilsvarende økonomisk velferd, men også at store husholdninger oppnår stordriftsfordeler ved å kunne dele på fellesutgifter. I tallene som presenteres her er den såkalte EU-skalaen benyttet ved omregning til inntekt per forbruksenhet.¹⁷

Figur 5.6 illustrerer median inntekt per forbruksenhet for ulike husholdningstyper i prosent av median inntekt for alle husholdningstyper.¹⁸ Har en husholdningskategori en prosentandel over 100, betyr dette at median i denne kategorien har høyere levestandard enn median i befolkningen som helhet. Tilsvarende betyr en prosentandel under 100 at median innenfor den aktuelle kategorien har lavere levestandard enn medianen i hele befolkningen.

¹⁷ I følge denne skalaen vil første voksne husholdningsmedlem få vekt lik 1, neste voksne få vekt lik 0,5 mens barn får vekt lik 0,3. En husholdning på to voksne og to barn vil dermed få en samlet forbruksvekt på 2,1 (1+0,5+0,3+0,3). Dette betyr at for at denne husholdningen skal ha samme økonomisk velferd som en som bor alene, må den ha en husholdningsinntekt som er 2,1 ganger større enn den som bor alene.

¹⁸ Studenthusholdninger er utelatt.

Figur 5.6 Median inntekt etter skatt per forbruksenhet for ulike husholdningstyper som andel av inntekt etter skatt per forbruksenhet for hele befolkningen. Prosent. 2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Merknad: Studenthusholdninger er utelatt i beregningen.

Aleneboende og enslige med barn har lavere median inntekt per forbruksenhet enn par, og lavest inntekt har aleneboende over 67 år. Videre har par uten barn hvor eldste i husholdningen er over 67 år lavere inntekt enn yngre par uten barn, men disse husholdningstypene har likevel høyere levestandard enn alle aleneboende. Par med barn har bedre levestandard jo eldre barna er, og disse husholdningene har bedre levestandard enn en husholdning med enslig forsørger og barn i samme alder.

Husholdningstypene som har lavest levestandard er aleneboende over 67 år og enslige med barn under 18 år, mens de med klart høyest kjøpekraft er par uten barn hvor den eldste i husholdningen er mellom 45 og 67 år.

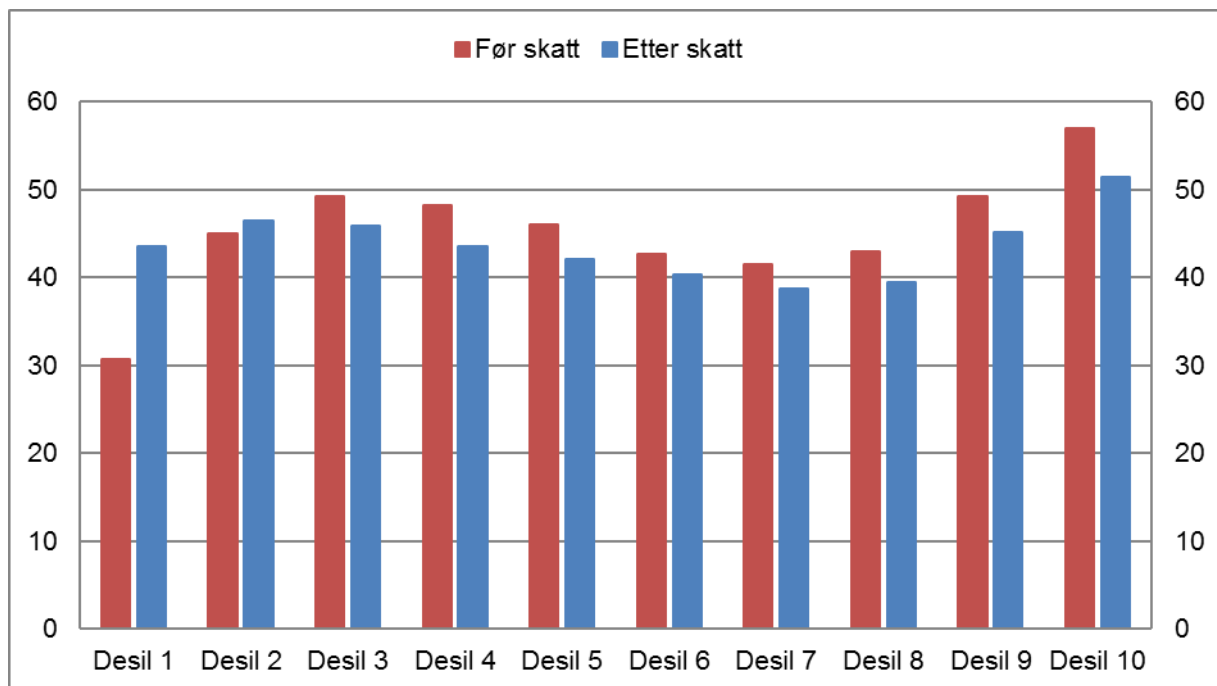
5.4 Inntektsfordeling og lavinntekt

Figurene som viser endringer i median samlet inntekt sier noe om hvordan kjøpekraften har endret seg for medianen i hver aldersgruppe eller husholdningstype. Det er også interessant å se hvordan endringen i samlet inntekt har vært for grupper med ulikt inntektsnivå, ettersom dette sier noe om hva som har skjedd med fordelingen av samlet inntekt.

En måte å måle inntektsfordeling på er å dele befolkningen inn i ulike grupper basert på størrelsen på inntekten, og måle hvordan inntekten er i de forskjellige gruppene har utviklet seg. En ofte brukt grupperingsenhet er en desilfordeling. En desilfordeling for samlet inntekt betyr at populasjonen er delt i 10 intervaller, slik at hvert intervall inneholder like mange personer. Desil 1 referer da til de 10 prosentene med lavest inntekt, desil 2 referer til de 10 prosentene med nest lavest inntekt osv.

Figur 5.7 viser hvordan økningen i kjøpekraft for den eldre befolkningen er fordelt på ulike desiler, den eldre befolkningen er desilfordelt etter inntekt etter skatt. Realveksten i inntekt etter skatt har vært høy for alle desiler. Økningen i kjøpekraft har imidlertid vært sterkest blant de 10 prosentene med høyest samlet inntekt. Realinntektsveksten har også vært høy blant de med lavest samlet inntekt. De tre laveste desilene, dvs. de 30 prosentene med lavest samlet inntekt, har hatt en realvekst i median samlet inntekt etter skatt på om lag 45 prosent i perioden.

Figur 5.7 Realvekst i median samlet inntekt før og etter skatt for personer 62 år og eldre fordelt på desiler. Prosent. 2005–2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

At realveksten i samlet inntekt har vært sterkest blant de med høyest samlet inntekt kan fange opp at en del høytlønnede kombinerer full jobb og full pensjon, noe som ikke var mulig i 2005. At realveksten også har vært god for de med lavest samlet inntekt reflekterer trolig økningen i minstepensjonen i perioden. Tall fra TBU 2017 (Tabell 6.5) viser at minste pensjonsnivå, både for ektepar/samboende og særlig for enslige har økt mye i perioden 2006–2016.

Selv om realveksten i inntekt etter skatt har vært høy også blant den laveste desilen av den eldre befolkningen, er det fortsatt en del eldre, og særlig blant de aller eldste, som lever med lavinntekt. Hvor mange som har lavinntekt og hvordan lavinntekt fordeler seg på aldersgrupper varierer avhengig av hvordan en måler lavinntekt.

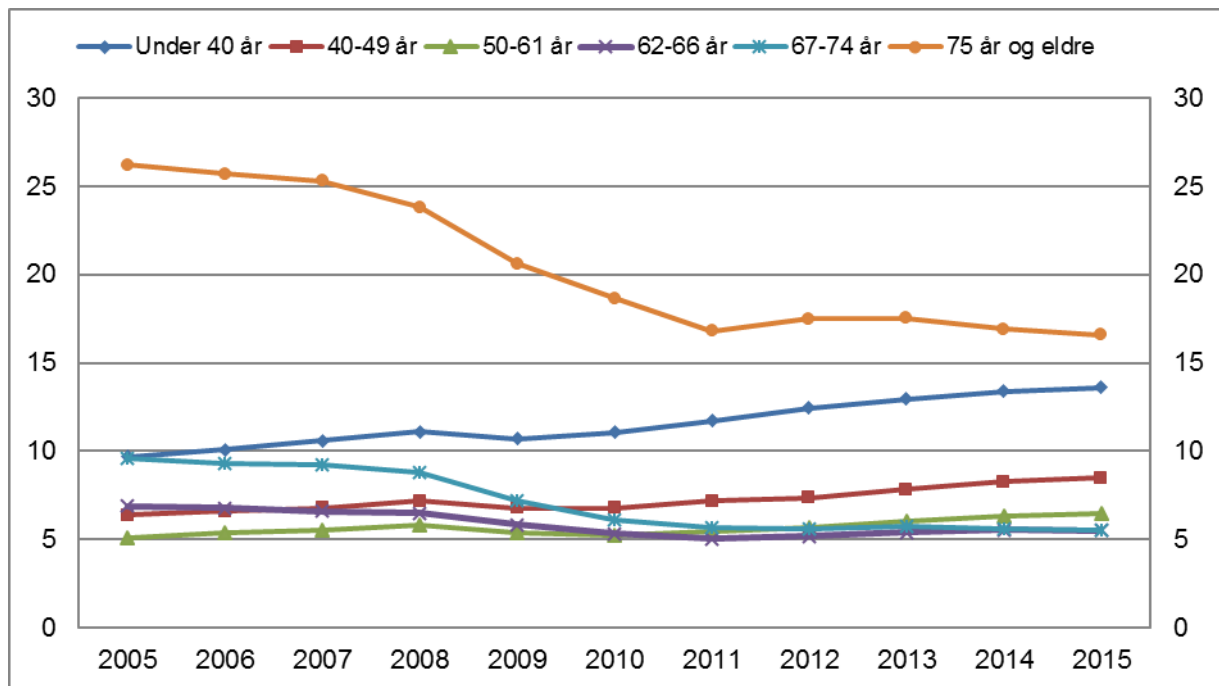
En mye brukt metode for å belyse forekomsten av lavinntekt er å se på hvor mange personer som tilhører en husholdning som har en inntekt betydelig lavere enn det som er den typiske inntekten i samfunnet. Selv om det er vanskelig å ha en bestemt oppfatning om hva som menes med «betydelig lavere», og/eller hva som er «den typiske inntekten» i samfunnet, er det vanlig å definere en slik lavinntektsgrense ut fra en relativ avstand til medianinntekten i befolkningen, og ofte settes denne til 60 prosent av medianinntekten. Husholdningsinntekter beregnes ved å vekte for stordriftsfordeler (ekvivalensvekt), og så defineres lavinntekt som de som faller under en bestemt andel av medianinntekten for alle landets husholdninger.

Figur 5.8 illustrerer andelen i ulike aldersgrupper som har lavinntekt fra 2005 til 2015. Lavinntekt er her målt ved den såkalte EU-skalaen hvor lavinntekt er definert som et beløp som tilsvarer 60 prosent av medianinntekten i hele befolkningen.

Blant de som er 75 år og eldre er andelen med lavinntekt høyere enn blant de yngre aldersgruppene i hele perioden, men andelen har falt fra 26,2 prosent i 2005 til 16,6 prosent i 2015. Det er for denne gruppen at andelen med lavinntekt har blitt redusert mest i løpet av perioden. Andelen med lavinntekt for aldersgruppen 67–74 år har gått klart ned fra 9,6 prosent til 5,5 prosent i 2015. Også blant aldersgruppen 62–66 år har andelen gått ned fra 6,9 til 5,5 prosent i 2015.

Blant alle aldersgruppene som er yngre enn 62 år har andelen med lavinntekt økt i perioden, og klart mest for den yngste (under 40 år) aldersgruppen. Blant de som er 40 år og yngre har andelen med lavinntekt økt fra 9,7 prosent i 2005 til 13,6 prosent i 2015. I 2005 var andelen med lavinntekt høyere blant aldersgruppen 67–74 år enn for alle de yngre aldersgruppene, men i 2015 var andelen med lavinntekt blant aldersgruppen 67–74 lavere enn blant alle de yngre aldersgruppene.

Figur 5.8 Andel personer i husholdninger med lavinntekt, etter alder. Prosent

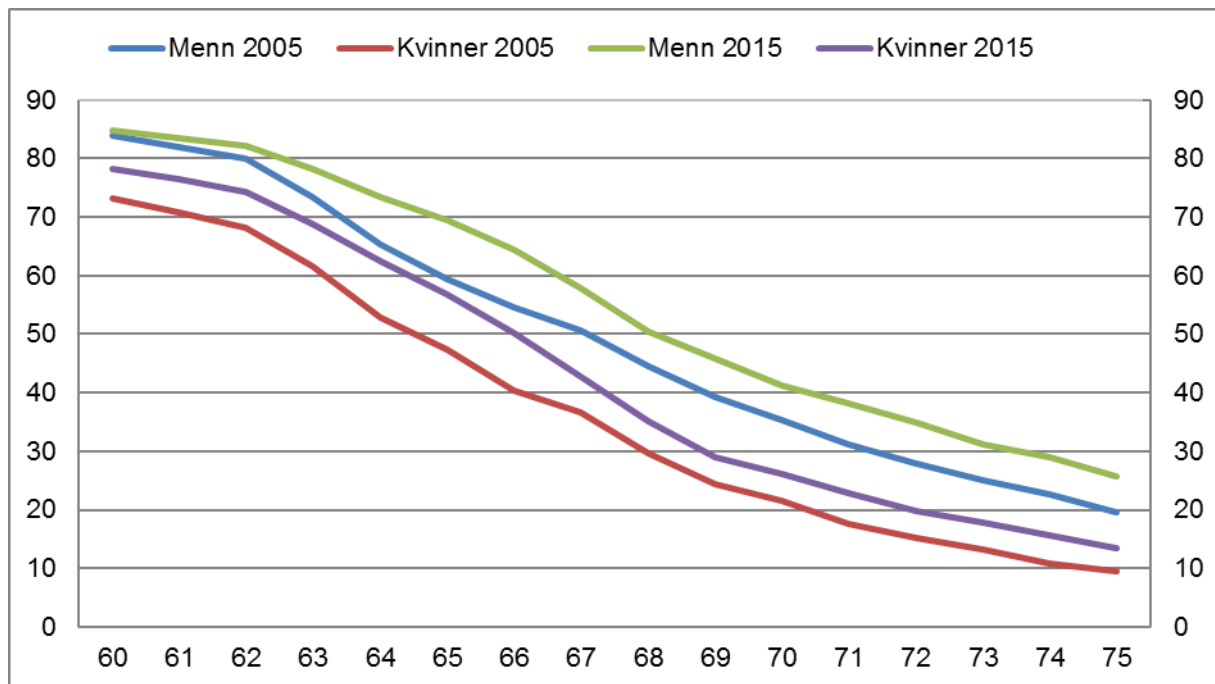
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Merknad: Studenthusholdninger er utelatt.

5.5 Sammensetningen av inntekt

I kapittel 4 går det klart frem at andelen i aldersgruppen 61–65 år som fortsetter i jobb har gått opp etter pensjonsreformen. Dette bildet bekreftes dersom vi ser på statistikk av hvor mange som har yrkesinntekt. Figur 5.9 viser andelen av befolkningen ved ulike aldre som har yrkesinntekt i 2005 og 2015. Det har vært en klar vekst i andelen med yrkesinntekt i denne perioden for de fleste aldre. Økningen er størst i aldersgruppen 64–66 år hvor andelen med yrkesinntekt har økt med om lag 10 prosentpoeng for kvinner og menn.

Figur 5.9 Andel personer med yrkesinntekt etter alder. 2005 og 2015. Prosent

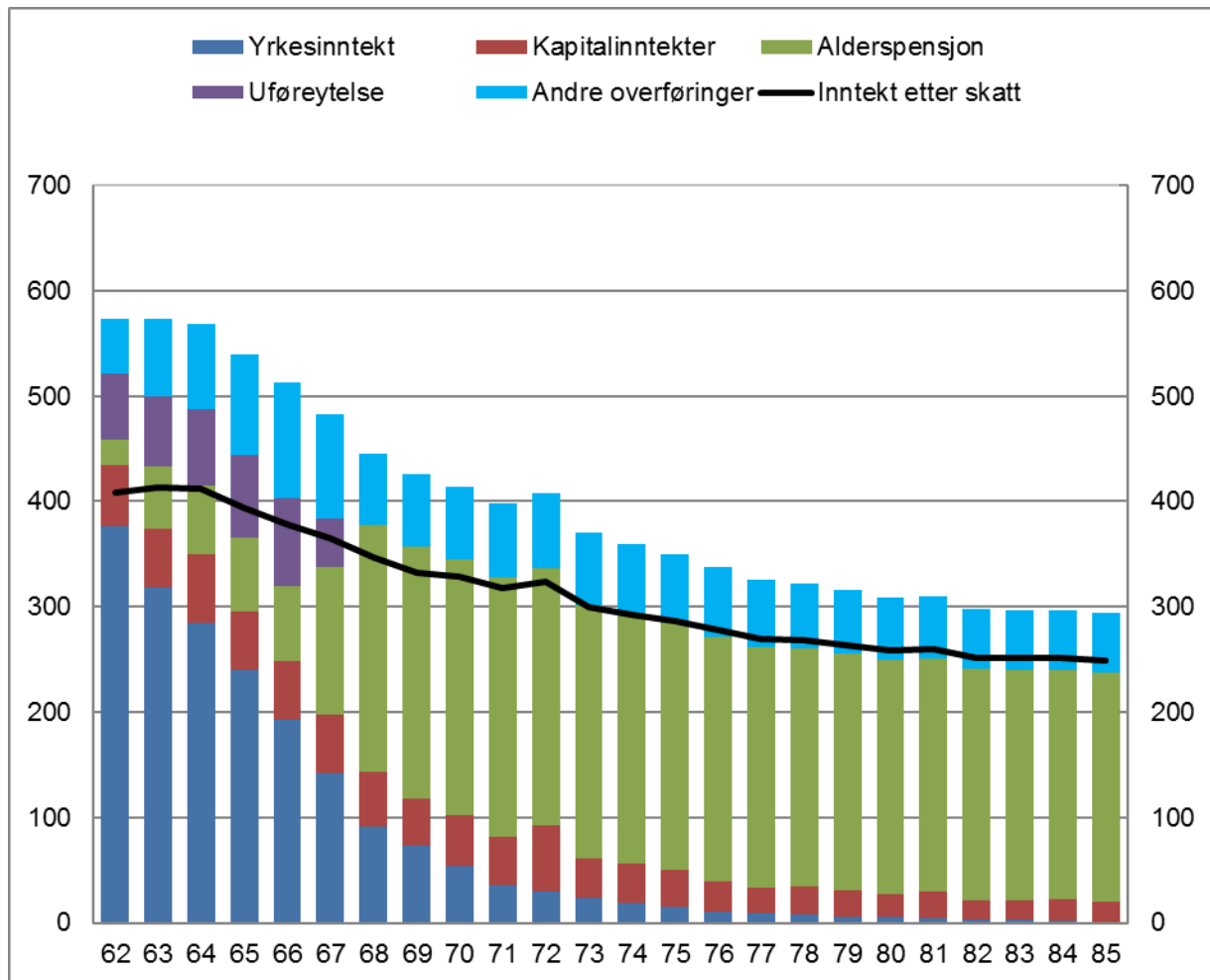

Kilde: Statistisk sentralbyrå

I 2015 var det 1 146 000 personer som var 62 år eller eldre. I avsnitt 5.2 gikk det klart frem at inntektsveksten har vært god for denne gruppen. Vi vet at mange i aldersgruppen over 62 år fortsatt står i jobb og at mange kombinerte jobb med pensjonsuttak. Samtidig er det en del som kun mottar alderspensjon, og enkelte mottar andre ytelser fra det offentlige. Neste skritt er derfor å se hva samlet inntekt består av.

Figur 5.10 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for alle som var 62 år eller eldre i 2015, fordelt etter alder. Samlet inntekt er stort sett fallende med økt alder. 62-åringene hadde en gjennomsnittlig inntekt på rundt 570 000 kroner, mens tilsvarende nivå for 75-åringene var rundt 350 000 kroner. Skattereglene behandler pensjonsinntekt lempeligere enn yrkesinntekt og dette kombinert med et progressivt skattesystem gjør at inntektsforskjellene mellom aldersgruppene er mindre når vi måler etter skatt. Yrkesinntekt er summen av lønnsinntekter og netto næringsinntekter i løpet av kalenderåret. 62-åringenes inntekt etter skatt utgjorde 71 prosent av samlet inntekt før skatt i 2015, mens tilsvarende andel for 75-åringene var 82 prosent.

Figur 5.10 Sammensetning av gjennomsnittlig inntekt for personer 62–85 år. Tusen kroner. 2015

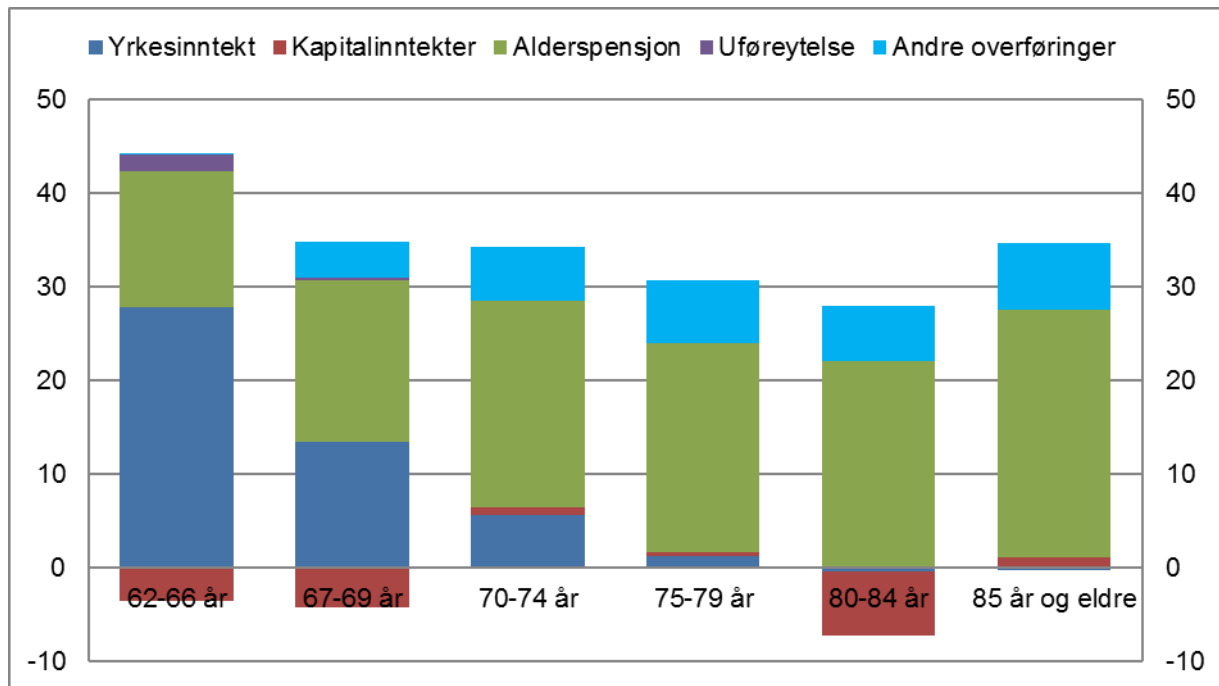
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Yrkesinntekten utgjør den viktigste inntektskomponenten frem til fylte 67 år. For 67-åringene utgjør yrkesinntekt og alderspensjon om lag like stor andel av samlet inntekt, rundt 30 prosent hver. Alderspensjon inkluderer kun alderspensjon fra folketrygden. Alderspensjon fra supplerende ordninger inngår i andre overføringer, sammen med blant annet økonomisk sosialhjelp, supplerende stønad og barnetrygd.

Figur 5.11 viser prosentvis endring i gjennomsnittlig samlet inntekt og inntektskomponentenes del av endringen i perioden 2005–2015. Vi ser at alle inntektskomponentene har økt bortsett fra kapitalinntekter. At det har vært en nedgang i kapitalinntekter i perioden kan bety at gjelden har økt, og derfor lavere nettoformue, enn tilsvarende for 2005. Videre vil rentenivået ha betydning for kapitalinntektene.

For aldersgruppen 62–66 år er det helt klart økt yrkesinntekt som har bidratt sterkes til økningen i samlet inntekt. For aldersgruppen over 66 år er det økning i alderspensjon som har bidratt mest til veksten i samlet inntekt.

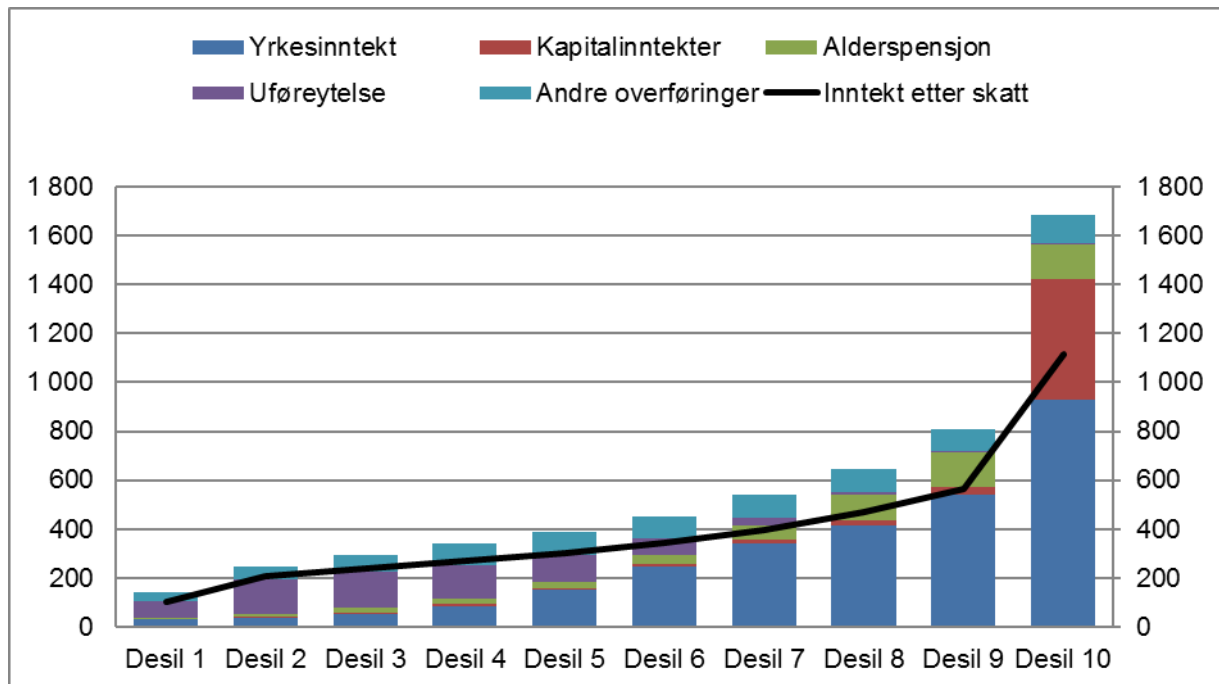
Figur 5.11 Prosentvis realvekst i samlet inntekt og inntektskomponentenes del av endringen. 2005–2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 5.12 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for aldersgruppen 62–66 år i 2015, desilfordelt etter inntekt etter skatt.

Figur 5.12 Inntektssammensetning for personer 62–66 år, desilfordelt etter inntekt etter skatt. Gjennomsnitt. 2015

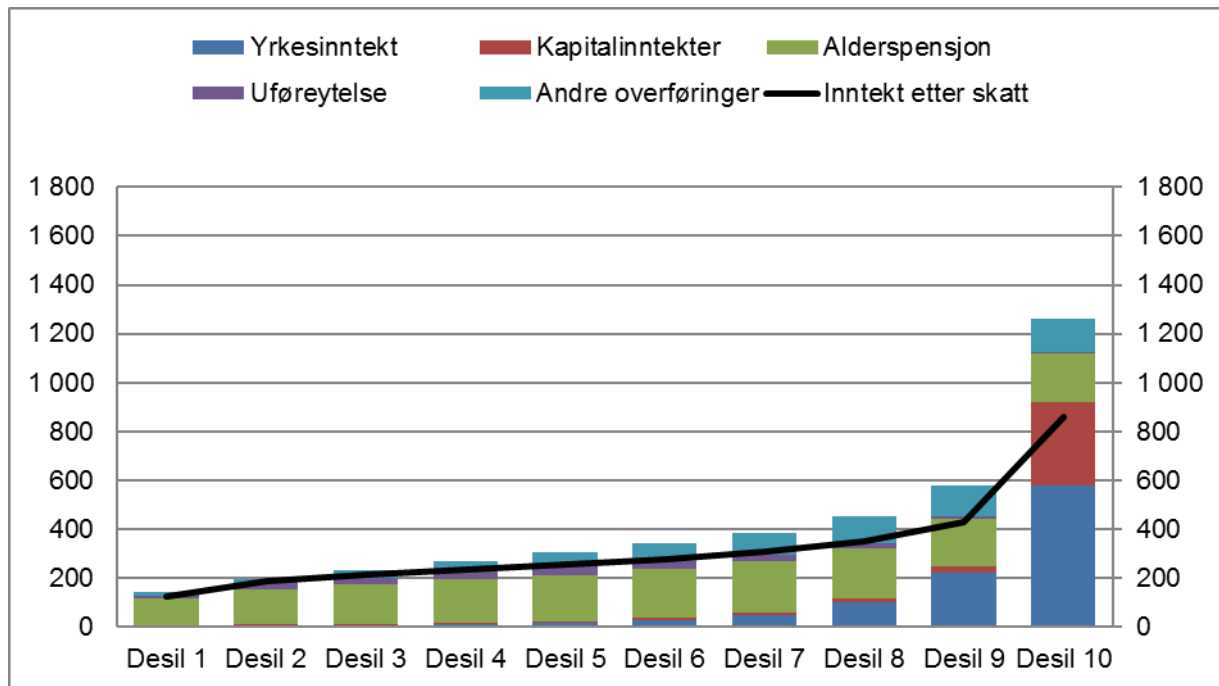

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For de fire laveste desilene er det uførepensjon som utgjør det største delen av samlet inntekt. Fra og med desil 5 er det yrkesinntekt som utgjør den klart største andelen av samlet inntekt. For den rikeste desilen utgjør også kapitalinntekter en vesentlig del av samlet inntekt, om lag 30 prosent. Selv om nivået på alderspensjonen øker for hver desil er alderspensjonens bidrag til samlet inntekt relativt lik blant de 5 laveste desilene med en andel rundt 6–7 prosent. Alderspensjonens bidrag til samlet inntekt er størst for desil 9 med en andel på om lag 20 prosent. Nivået på andre overføringer øker for de rikere desilene, men bidraget til samlet inntekt som kommer fra andre overføringer er avtakene med inntekt.

Figur 5.13 illustrerer sammensetningen av samlet inntekt for personer 67 år og eldre i 2015, desilfordelt etter inntekt etter skatt.

Figur 5.13 Inntektssammensetning for personer 67 år og eldre, desilfordelt etter inntekt etter skatt. Gjennomsnitt. 2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For denne aldersgruppen er det alderspensjon som er den dominerende inntektskomponenten for alle inntektsgrupper, men andelen den utgjør av samlet inntekt avtar med inntekt. For de laveste fem desilene utgjør alderspensjon over 80 prosent av samlet inntekt. For den høyeste desilen er alderspensjonens andel av samlet inntekt om lag 30 prosent. I motsetning til aldersgruppen 62–67 år, øker andre overføringers bidrag til samlet inntekt med inntekt. Dette kommer av at tjenstepensjon inngår i denne inntektskomponenten, og tjenstepensjon utgjør typisk en større andel av samlet pensjon for høytlønnede. Det som virkelig skiller den rikeste desilen, fra de andre gruppene, er at de har betydelig høyere yrkesinntekt enn de andre og klart høyere kapitalinntekter.

Pensjonsreformen åpner som kjent for muligheten til å kombinere alderspensjon fra folketrygden uavkortet med arbeidsinntekt fra 62 år. Også tjenstepensjon og AFP i privat sektor kan nå fritt kombineres med arbeid. At ytelsene ikke avkortes mot arbeidsinntekt gjør at uttreden fra arbeidslivet og uttak av pensjon nå kan betraktes som to uavhengige beslutninger.

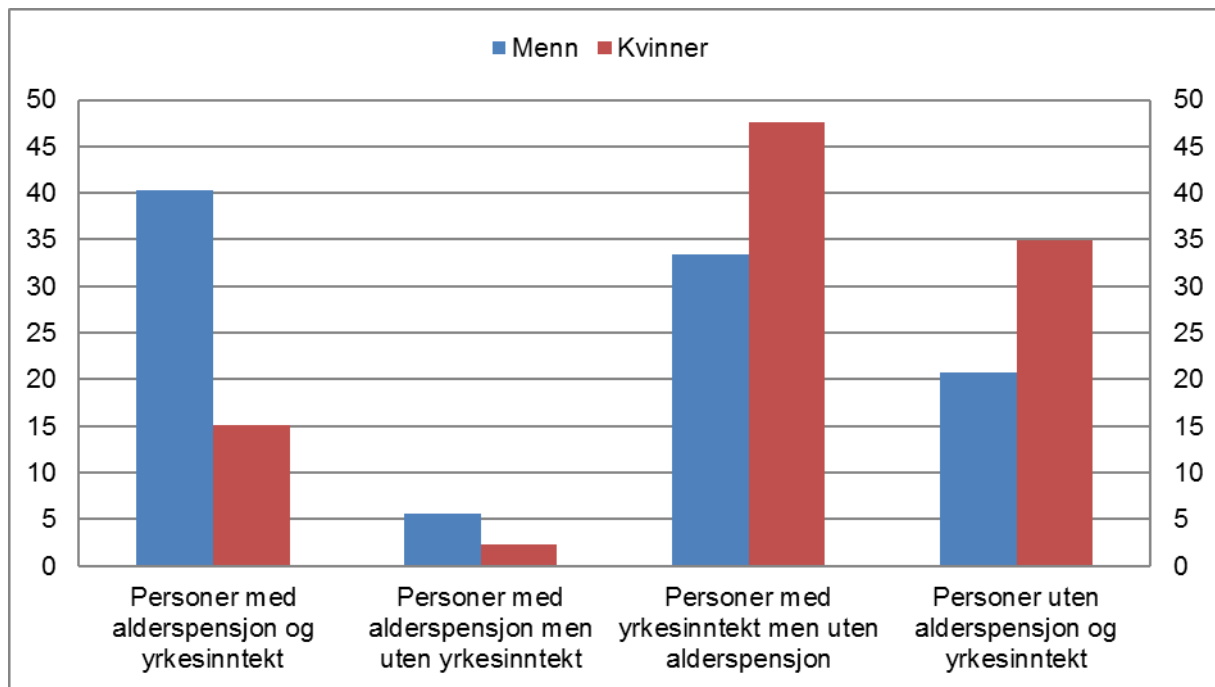
De 281 000 personene som var i aldersgruppen 62–66 år i 2014, kan deles inn i fire grupper på bakgrunn av ulike kombinasjoner av yrkestilknytning og alderspensjon. Alderspensjon referer her til uttak av alderspensjon fra folketrygden og ikke tidligpensjon som offentlig AFP og alderspensjon fra særaldersgrense.

- Den største gruppen, 113 700 personer, er de som var yrkestilknyttet uten å ta ut alderspensjon. I denne gruppen inngår også personer som tok ut tjenstepensjon og offentlig AFP dersom de fortsatt er helt eller delvis i arbeid.
- 78 000 kombinerte alderspensjon og yrkesinntekt, og her finner vi også personer som tok ut AFP fra privat sektor.

- De som verken tok ut alderspensjon eller var yrkestilknyttet, utgjorde 78 000 personer. Her finner vi personer som mottok uførepensjon, tjenstepensjon og offentlig AFP.
- Den minste gruppen på 11 000 personer – altså kun 4 prosent av alle i aldersgruppen – hadde sluttet å jobbe og tok ut alderspensjon fra folketrygden i 2015.

I 2015 mottok 32 prosent av befolkningen i aldersgruppen 62–66 år alderspensjon. Alderspensjonen kan tas ut alene eller i kombinasjon med yrkesinntekt. Figur 5.14 viser hvordan kvinner og menn i aldersgruppen 62–66 år fordeler seg når det gjelder hhv. yrkesinntekt og mottak av alderspensjon i 2015.

Figur 5.14 Andel kvinner og menn 62–66 år med alderspensjon og/eller yrkesinntekt. 2015. Prosent

Kilde: Statistisk sentralbyrå

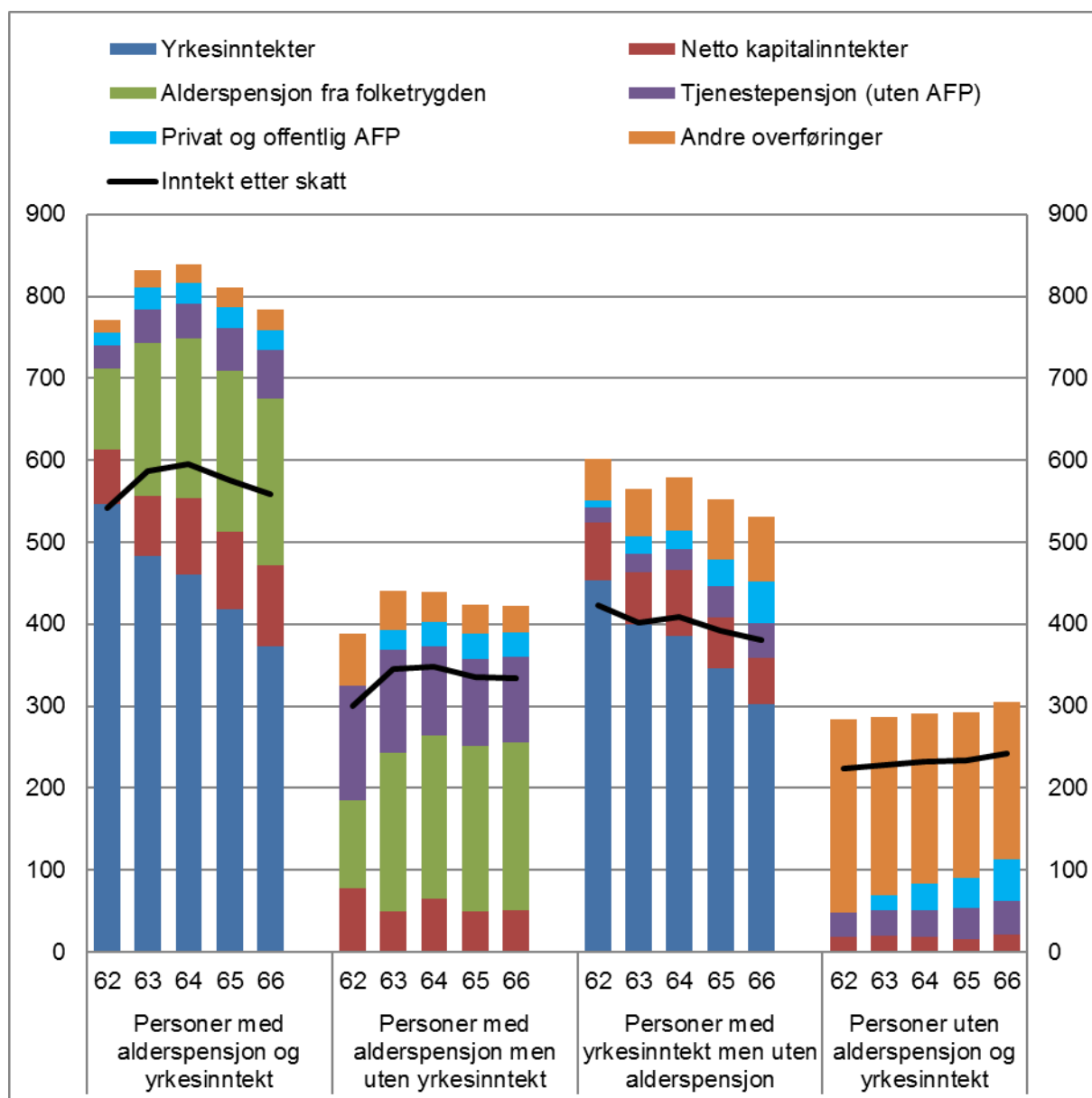
Det var flere kvinner enn menn i aldersgruppen 62–66 år som hadde yrkesinntekt uten å ta ut alderspensjon i 2015, samtidig som vi ser at det var langt flere menn enn kvinner som hadde en kombinasjon av alderspensjon og yrkesinntekt. Det var om lag 40 prosent flere kvinner enn menn som verken hadde alderspensjon eller yrkesinntekt. I den lille gruppen som tok ut alderspensjon, men ikke hadde yrkesinntekt, var det klart flest menn.

I figur 5.15 ser vi på hvordan inntektsnivået og sammensetningen av inntekt er for grupper som har ulik status når det gjelder uttak av alderspensjon og fortsatt yrkesinntekt.

Gjennomsnittlig samlet inntekt blant de som mottok både tidlig alderspensjon og yrkesinntekt var langt høyere enn for øvrige i aldersgruppen 62–66 år. Blant de med både tidlig alderspensjon og yrkesinntekt var gjennomsnittlig inntekt over 750 000 kroner for alle alderstrinn. Siden de som ikke mottok alderspensjon har utsatt pensjonsuttaket, vil de få høyere årlige pensjonsutbetalinger når de senere tar ut alderspensjon enn dersom de hadde mottatt alderspensjon i 2015. Noen i denne gruppen har imidlertid ikke høy nok pensjonsopptjening til å kvalifisere for tidliguttak. Motsatt vil de som mottar alderspensjon få lavere årlige pensjonsutbetalinger enn de ville ha fått dersom de hadde utsatt pensjonsuttaket.

63-åringene har den største forskjellen i samlet inntekt mellom de som ikke mottok alderspensjon og de som mottok alderspensjon, men som hadde yrkesinntekt. Forskjellen i denne grupper er 265 000 kroner. Om lag 70 prosent av forskjellen består av alderspensjon. Både yrkesinntektene, kapitalinntektene og tjenstepensjonene er høyere for de som også mottar alderspensjon, mens andre overføringer er høyere for de som ikke mottar alderspensjon. Andre overføringer i figur 5.15 inkluderer uføretrygd i tillegg til blant annet økonomisk sosialhjelp, supplerende stønad og barnetillegg.

Figur 5.15 Sammensetningen av gjennomsnittlig samlet inntekt for alderspensjonister og øvrige personer i alderen 62–66 år. I tusen kroner. 2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå

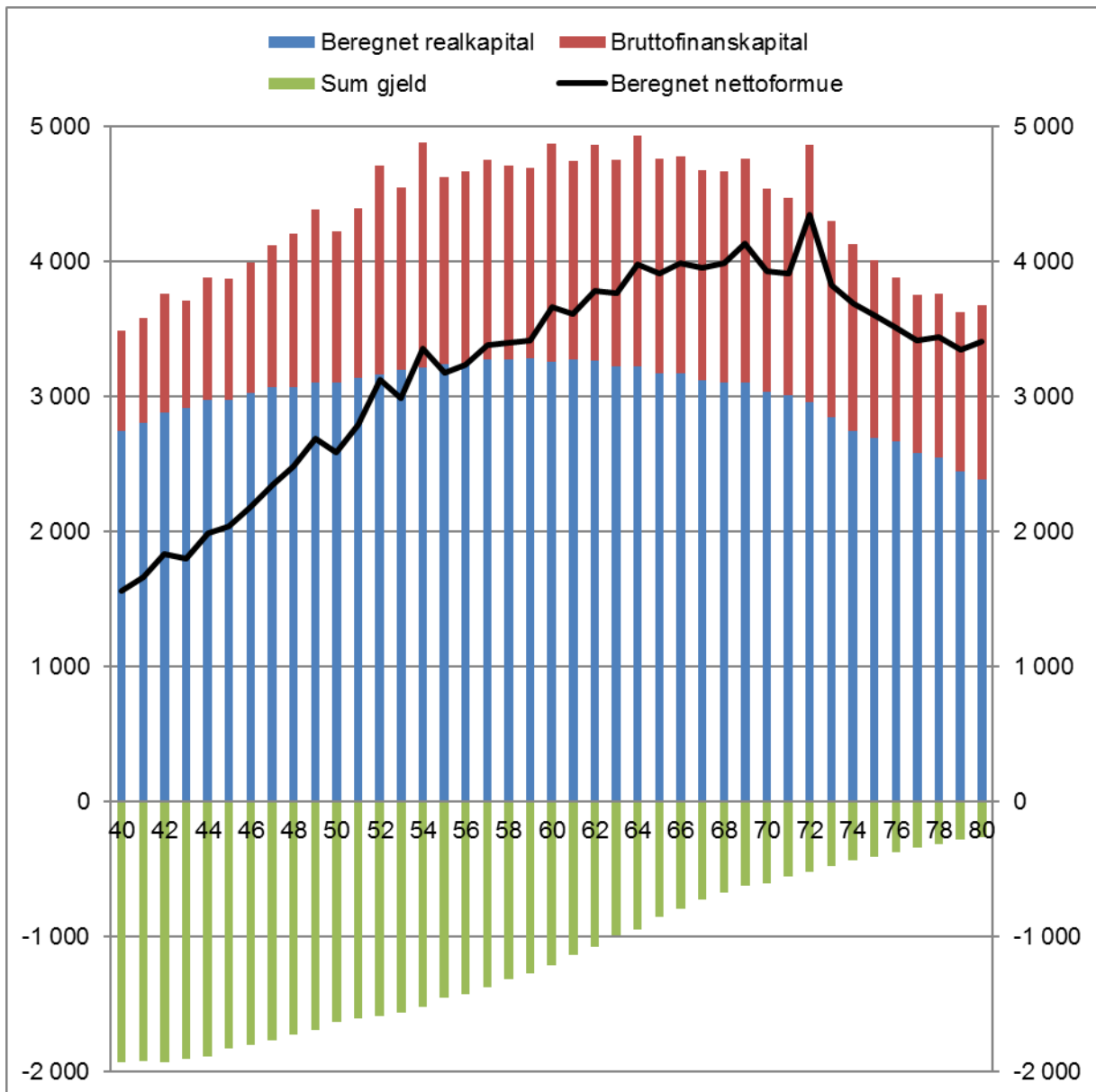
Den gruppen som kun mottok alderspensjon, og ikke yrkesinntekt, har klart høyest gjennomsnittlig tjenstepensjon og høyest gjennomsnittlig alderspensjon fra folketrygden. Gruppen som verken har yrkesinntekt eller mottar alderspensjon består i hovedsak av uføre og personer som mottar gammel AFP. Denne gruppen har klart lavere samlet inntekt sammenlignet med de øvrige tre gruppene.

Den gjennomsnittlige yrkesinntekten for de som både mottar tidlig alderspensjon og yrkesinntekt er høy og høyere enn for den gruppen som ikke mottar alderspensjon. Ettersom dette er samlet inntekt gjennom hele året, skiller ikke disse tallene på personer som har skiftet status i løpet av året. Gjennomsnittlig yrkesinntekt for de som både mottar alderspensjon og yrkesinntekt er klart høyest blant 62-åringene med en gjennomsnittlig yrkesinntekt på 546 000 kroner, men gjennomsnittlig yrkesinntekt er 373 000 også for 66-åringene. Samlet bekrefter dette at det er mange som kombinerer uttak av alderspensjon med en høy stillingsandel.

5.6 Formue og gjeld

Så langt i dette kapitlet har fokuset vært på inntekt. Dette avsnittet fokuserer på formue og gjeld. Figur 5.16 illustrerer husholdningenes gjennomsnittlige formue og gjeld etter alder på hovedinntektsalder. Figuren illustrerer både finanskapital og beregnet realkapital. I beregnet realkapital er boligformuen målt ved å bruke Statistisk sentralbyrås modell for beregning av boligformue, der ligningstakstene er oppjusterte til antatt markedsverdi både for primær og sekundærboliger. Annen realkapital er verdsatt med ligningsverdi. Vi ser at gjeld, ikke overaskende, er avtagende med alder. Finanskapital er stort sett økende med alder opp til rundt 69 år og deretter noe avtagende. Beregnet realkapital er jevnt stigende med alder opp til om lag 59 år og deretter avtar beregnet realkapital med alder. Gjennomsnittlig beregnet nettoformue er stort sett økende med alder til 72 år hvor den når en topp og avtar deretter med alder.

Figur 5.16 Husholdningenes gjennomsnittlige formue og gjeld etter alder på hovedinntektstaker. 2015. Tusen kroner

Kilde: Statistisk sentralbyrå

6 Tidlig avgang

6.1 Innledning

I dette kapitlet forsøker vi å se nærmere på de som har tidlig avgang fra arbeidslivet, det vil si ved 62 eller 63 år, og hva som kjennetegner denne gruppen.

Avgang fra arbeidslivet er vanskelig å måle, blant annet fordi det er vanskelig å ha en presis definisjon av avgang. Mange går fra full jobb til en pensjonisttilværelse, og for disse vil det være enkelt å tidfeste avgangen. Andre vil ha en mer flytende overgang, for eksempel ved at de gradvis jobber mindre, eller slutter i en jobb og begynner i en annen.

I dette kapitlet tilnærmer vi oss disse problemstillingene ved å benytte to ulike mål for tidligavgang, som hver har noen styrker og svakheter. I punkt 6.2 måler vi avgangstidspunktet ved det tidspunktet man opphører å være registrert som arbeidstaker. I punkt 6.3 måler vi avgang ved bortfall av eller sterk nedgang i yrkesinntekt. Avslutningsvis ser vi i punkt 6.4 nærmere på sammenhengen mellom tidlig avgang for ulike yrkesgrupper og forventet levealder.

6.2 Tidligavgang målt ved opphør av registret arbeidsforhold

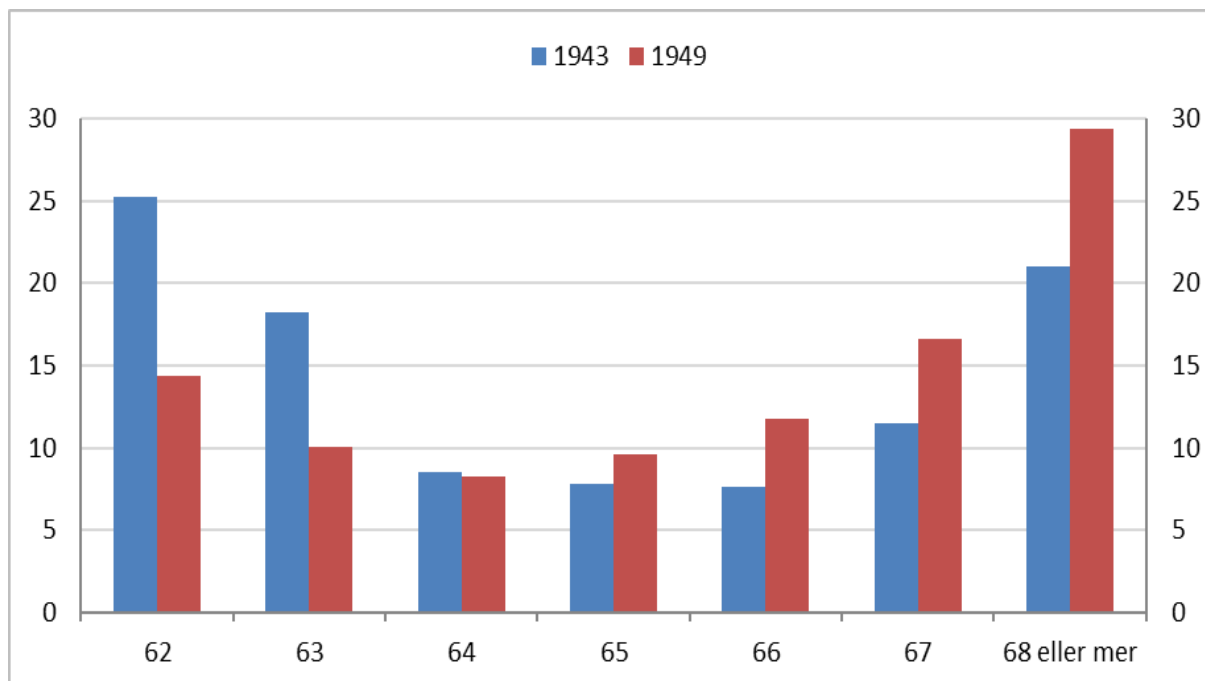
I dette avsnittet defineres det "å slutte helt i arbeid" som at en person slutter å være registrert som arbeidstaker.¹⁹ En arbeidstaker vil dermed regnes som fortsatt å være i arbeid uavhengig av arbeidstiden. Måletidspunktet er ved utgangen av året i hvert år. En person som har vært i arbeid deler av året, men ikke ved utgangen av året, vil i denne sammenhengen dermed regnes som å ha sluttet i arbeid.

I avsnittet måles avgang for arbeidsføre født i samme årskull. Som arbeidsfør defineres personer som var yrkesaktive ved 61 år, som ikke på noe tidspunkt i alderen 62–67 år har mottatt uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger. Personer som dør før fylte 67 år er utelatt.

Figur 6.1 viser avgang etter alder for 1943- og 1949-kullet. 1943-kullet fylte 67 år i 2010 og er i svært liten grad påvirket av den nye fleksibiliteten i pensjonssystemet. 1949-kullet er det første kullet som er fullt ut omfattet av ny AFP i privat sektor. Andelene i 1943-kullet med tidlig avgang fra arbeidslivet, det vil her si personer som ikke lenger var i et registrert arbeidsforhold ved 62 og 63 år, summerer seg til 43 prosent, mens tilsvarende andel for 1949-kullet var 24 prosent. 1949-kullet har gjennomgående høyere andeler med avgang ved de høyeste aldre sammenlignet med 1943-kullet.

¹⁹ Før 2014 skulle bare arbeidsforhold med forventet varighet over 7 dager og/eller avtalt arbeidstid på over 4 timer per uke registreres. Fra 2015, etter innføringen av a-ordningen, er det i praksis ingen slik grense. Det gjør at tall før og etter 2015 ikke er helt sammenlignbare. Ifølge SSB går imidlertid effekten av at det i dag isolert sett blir registrert flere arbeidsforhold, omtrent opp i opp med effekten av at mange bedrifter tidligere glemte å melde fra om opphørte arbeidsforhold, slik at antall arbeidsforhold tidligere var for høyt. Nivå tall for andelen seniorer i registrert arbeid er dermed noenlunde konsistente over tid.

Figur 6.1 Fordeling på avgangsalder etter fødselsår. Arbeidsføre i private AFP-virksomheter, 2015. Prosent

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

6.3 Tidligavgang målt ved sterk nedgang i yrkesinntekt

Statistisk sentralbyrå (SSB) har sammenstilt statistikk for alle personer i et årskull som hadde yrkesinntekt på 1 G eller høyere ved 61 år, og som ikke mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger (AAP), det vil si personer som antas å være yrkesaktive ved 61 år.

Personene er så delt inn i kvintiler etter nivået på yrkesinntekten ved 61 år. Deretter er hver kvintil delt inn to grupper, der den ene gruppen består av personer som ved 63 år har en yrkesinntekt som er lavere enn 10 prosent av yrkesinntekten ved 61 år og den andre gruppen består av personer som ved 63 år har en yrkesinntekt som er 10 prosent eller mer av yrkesinntekten ved 61 år. Dersom yrkesinntekten ved 63 år er lavere enn 10 prosent av yrkesinntekten ved 61 år, anses personen å ha sluttet helt å jobbe ved 62 år.

Dette avsnittet presenterer resultater for 1952-kullet, som var 61 år i 2013 og 63 år i 2015. Av totalt om lag 58 000 personer i 1952-kullet som verken mottok uføretrygd eller AAP ved 61 år, hadde om lag 37 500 personer, det vil si 65 prosent, yrkesinntekter ved 61 år på over 1 G. 30 prosent mottok uføretrygd/AAP og 5 prosent hadde yrkesinntekter under 1 G.

Utvalget på 37 500 personer i 1952-kullet som hadde yrkesinntekt på over 1 G og som ikke mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger er altså delt inn i kvintiler etter nivået på yrkesinntekten ved 61 år, med om lag 7 500 personer i hver kvintil.

Tabell 6.1 viser antall i hver kvintil som sluttet å jobbe i løpet av det kalenderåret de fylte 62 år og hvor stor andel av hver kvintil dette utgjør. Ikke overraskende er andelen som slutter i jobb ved 62 år fallende med inntektsnivå. Mens det i kvintil 1, det vil si den kvintilen med lavest yrkesinntekt ved 61 år, er 18 prosent (1 333 personer) som har sluttet å jobbe ved 62 år, er det i kvintil 5, det vil si den kvintilen med høyest yrkesinntekt ved 61 år, bare 6 prosent (452 personer) som har sluttet helt å jobbe ved 62 år. Samlet er det om lag 12 prosent som etter den valgte definisjonen har sluttet å jobbe i løpet av det året de fylte 62 år.

Tabellen viser også gjennomsnittlig yrkesinntekt ved 61 år i hver kvintil for personer fra 1952-kullet som antas å ha sluttet i jobb ved 62 år. Inntektsnivået ved 61 år var om lag 260 000 kroner for kvintil 1 og vel 1 000 000 kroner for kvintil 5. Gjennomsnittlig yrkesinntekt ved 61 år for de som har sluttet i jobb ved 62 år skiller seg for øvrig lite fra gjennomsnittlig inntekt ved 61 år for personer som ikke har sluttet (helt) i jobb ved 62 år.

Tabell 6.1 Antall og andel personer i 1952-kullet som antas å ha sluttet i jobb ved 62 år etter kvintiler for yrkesinntekt ved 61 år og gjennomsnittlig yrkesinntekt ved 61 år i 2015-kroner.¹

	Kvintil 1	Kvintil 2	Kvintil 3	Kvintil 4	Kvintil 5
Gjennomsnittlig yrkesinntekt ved 61 år	262 000	413 200	499 900	606 700	1 030 400
Antall personer som har sluttet i jobb ved 62 år	1 333	1 020	854	664	452
Andel som har sluttet i jobb ved 62 år	18 %	14 %	11 %	9 %	6 %

1 Omfatter personer med yrkesinntekt over 1 G som ikke mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger i 2013

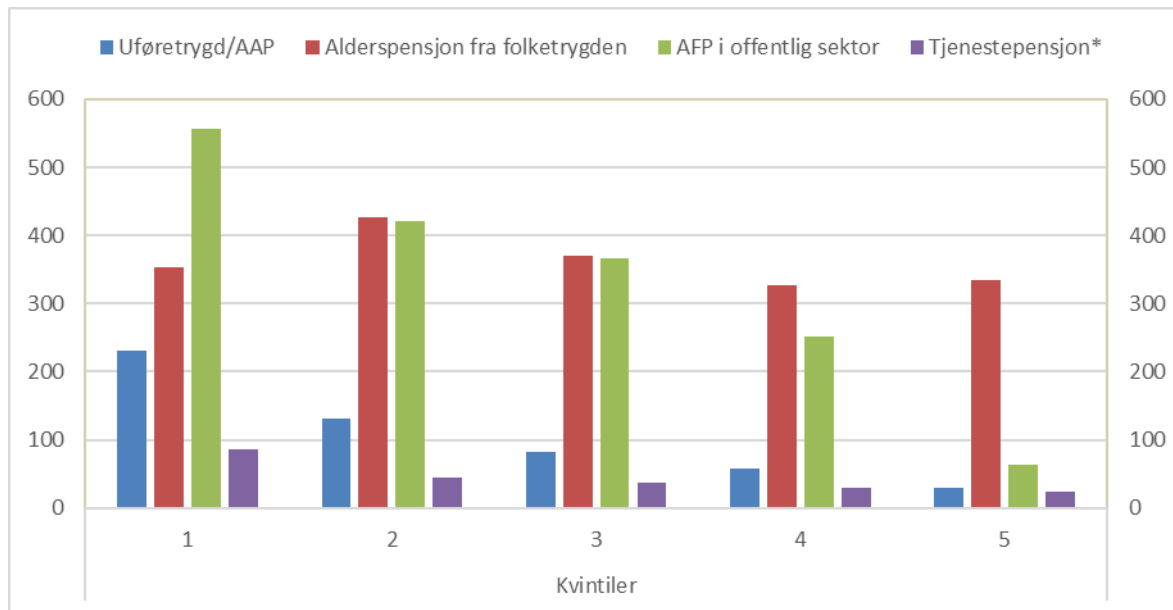
Kilde: Inntektsstatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå

Dersom vi ser på utvikling i yrkesinntekt for de som ikke har sluttet helt i jobb, definert ved at yrkesinntekten ved 63 år var 10 prosent eller mer av yrkesinntekten ved 61 år, ser vi at yrkesinntekten i liten grad er redusert mellom 61 og 63 år i gruppen som helhet. 43 prosent hadde til og med økt yrkesinntekten sin fra 61 til 63 år. Bare 11 prosent hadde redusert yrkesinntekten med fra 75 prosent til 90 prosent. Dette underbygger at en grense på 10 prosent for ved hvilken nedgang i yrkesinntekt en skal regnes som å ha gått av tidlig, virker fornuftig satt.

I det videre er det sett nærmere på hva slags ytelser personer i 1952-kullet som sluttet å jobbe ved 62 år har i 2015.

Figur 6.2 viser antall innen hver kvintil som mottar uføretrygd eller AAP, offentlig AFP, alderspensjon fra folketrygden og tjenstepensjon. Mottak av tjenstepensjon er her definert som at man mottar tjenstepensjon, uten å motta uføretrygd/AAP, offentlig AFP eller alderspensjon fra folketrygden. Dette vil typisk være personer som mottar tjenstepensjon fra en stilling med særaldersgrense. Mottak av disse fire ulike ytelsene er her dermed i hovedsak gjensidig utelukkende, det vil si at de ikke mottas samtidig.

Figur 6.2 Antall personer i 1952-kullet som antas å ha sluttet i jobb ved 62 år etter kvintiler for yrkesinntekt ved 61 år som mottar ulike ytelser.¹

* Mottak av tjenestepensjon uten samtidig mottak av uføretrygd/AAP, alderspensjon fra folketrygden eller offentlig AFP

1 Omfatter personer med yrkesinntekt over 1 G som ikke mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger i 2013

Kilde: Inntektsstatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå

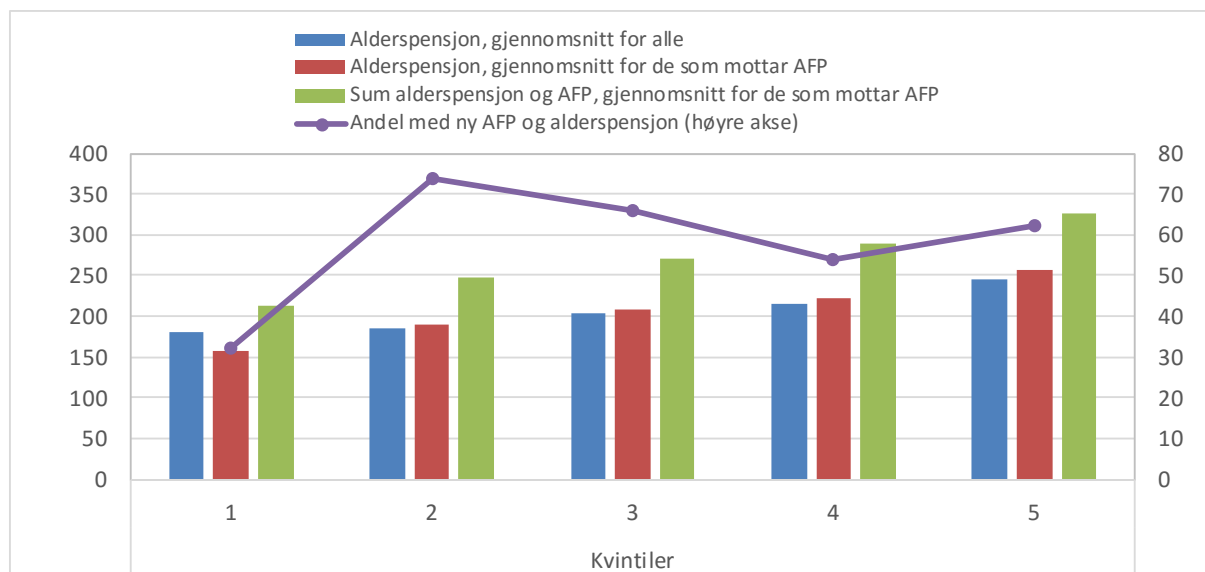
I alle kvintiler er det alderspensjon fra folketrygden eller offentlig AFP som i størst grad erstatter bortfalt yrkesinntekt. Offentlig AFP er den ytelsen flest mottar i den laveste inntektskvintilen, mens alderspensjon er viktigst for de to høyeste kvintilene. 17 prosent av de som har sluttet å jobbe i kvintil 1 mottar uføretrygd/AAP, og andelen faller jevnt ned til 6 prosent for kvintil 5. En relativt lav andel som mottar alderspensjon i kvintil 1 kan ha sammenheng med at relativt mange ikke oppfyller vilkåret for å ta ut tidlig alderspensjon i denne kvintilen. Samlet sett er det 42 prosent av de som har sluttet helt å jobbe som mottar alderspensjon fra folketrygden og 38 prosent som mottar AFP i offentlig sektor. Andelen som mottar tjenestepensjon utgjør rundt 5 prosent i alle kvintilene.

Vi skal nå se nærmere på de som har benyttet seg av den nye fleksible alderspensjonen, eventuelt supplert med ny AFP i privat sektor, til å gå av tidlig. Figur 6.3 viser pensjonsnivåene til gruppen som har sluttet helt i jobb og som mottar alderspensjon fra folketrygden. I tillegg til gjennomsnittlig nivå på alderspensjon fra folketrygden viser figuren også summen av alderspensjon og ny AFP i privat sektor for de som mottar begge ytelsene.

På høyre akse i figuren fremgår også andelen av gruppen i hver kvintil som mottar ny AFP i tillegg til alderspensjon fra folketrygden.

I kvintil 1 er gjennomsnittlig alderspensjon for mottakere av ny AFP noe lavere enn gjennomsnittlig alderspensjon for de som ikke mottar ny AFP, men her er også andelen som mottar ny AFP lav (vel 30 prosent), sammenliknet med de andre kvintilene. I øvrige kvintiler er det liten forskjell i gjennomsnittlig alderspensjon mellom de som mottar ny AFP og de som ikke gjør det.

Figur 6.3 Gjennomsnittlig alderspensjon og ev. ny AFP for personer i 1952-kullet¹ som antas å ha sluttet i jobb ved 62 år etter kvintiler for yrkesinntekt ved 61 år i tusen 2015-kroner og andel som mottar ny AFP i prosent

¹ Omfatter personer med yrkesinntekt over 1 G som ikke mottok uføretrygd eller arbeidsavklaringspenger i 2013

Kilde: Inntektsstatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå

6.4 Avgang, nedgang i yrkesinntekt og forventet levealder

6.4.1 Innledning

I dette avsnittet ser vi på hvordan tidlig avgang varierer mellom kjønn, ulike sektorer og yrkesgrupper og om det er noen sammenheng mellom omfang av tidligavgang og forventet levetid i de ulike yrkesgruppene.²⁰ Beregnet forventet levetid i de ulike yrkesgruppene er hentet fra Borgan og Texmon (2015). Som tidligere i kapittelet benytter vi to ulike mål for tidligavgang; opphør av registrert arbeidsforhold og (sterk) nedgang i inntekt, her operasjonalisert som inntekt ved 64 år som andel av inntekt ved 61 år.

Det kan være mange forklaringer på forskjeller i dødelighet mellom yrker. Utdanningsnivå er en viktig komponent. Forhold som levevaner og generelle levekår antas å ha stor betydning for levealderen. Det må derfor tas i betraktning at yrkestilhørighet bare er én mulig forklaringsvariabel for ulikheter i dødelighet. Det må også tas i betraktning at yrkestilknytningen ikke nødvendigvis er stabil over tid.

6.4.2 Tidligavgang mål ved opphør av registrert arbeidsforhold

Figur 6.4 viser andelen arbeidsføre menn født i 1949 i noen utvalgte yrkesgrupper som har avgang ved 62 eller 63 år fra private AFP-virksomheter. Som arbeidsføre regnes som tidligere nevnt personer som var yrkesaktive ved 61 år, det vil si registrert i et arbeidsforhold uansett arbeidstid, som ikke mottok arbeidsavklaringspenger eller uføretrygd på noe tidspunkt i

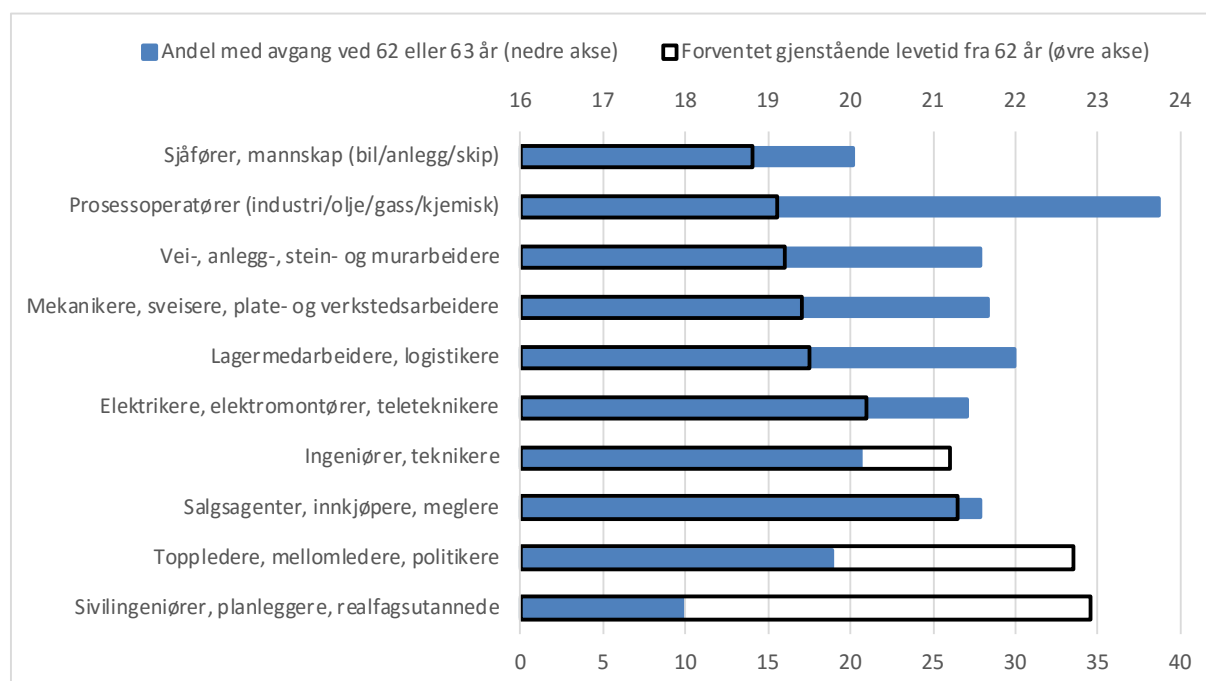
²⁰ Det er skilt mellom privat sektor med AFP, privat sektor uten AFP og offentlig sektor. Utgangspunktet for inndelingen i yrker er 350 koder for yrke etter standarden STYRK98, som så er delt inn i om lag 35 yrkesgrupper etter ulike arbeidsmiljøfaktorer i henhold til en NOA-kode (Nasjonal Overvåking av Arbeidsmiljø og -helse (Statens arbeidsmiljøinstitutt)).

alderen 61–67 år og som var i live ved 67 år. De ti yrkesgruppene som er valgt ut er yrkesgruppene med flest yrkesaktive ved 61 år. For menn i privat sektor med AFP varierer andelen med tidlig avgang i de utvalgte yrkesgruppene mellom 10 og 39 prosent. Andelen er generelt høyere i privat sektor med AFP enn i privat sektor uten AFP.

Andelen med avgang ved 62 eller 63 år i disse yrkesgruppene er sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for menn i perioden 2009–2013 i yrkesgruppene. Forventet gjenstående levetid ved 62 år varierer fra 18,8 år for yrkesgruppen sjåfører/mannskap til 22,9 år for yrkesgruppen sivilingeniører/planleggere/realfagsutdannede, som gir en forskjell i forventet levetid for personer i disse to yrkesgruppene på vel 4 år.

Det fremgår av figuren at det innenfor enkelte yrkesgrupper med relativt kort forventet gjenstående levetid fra 62 år, er relativt høye andeler som trekker seg tidlig ut fra yrkeslivet. Dette gjelder blant annet for prosessoperatører innenfor industri, olje, gass og kjemisk.

Figur 6.4 Andel yrkesaktive menn i AFP-virksomheter født i 1949 med avgang ved 62 eller 63 år og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013 for menn, utvalgte yrkesgrupper

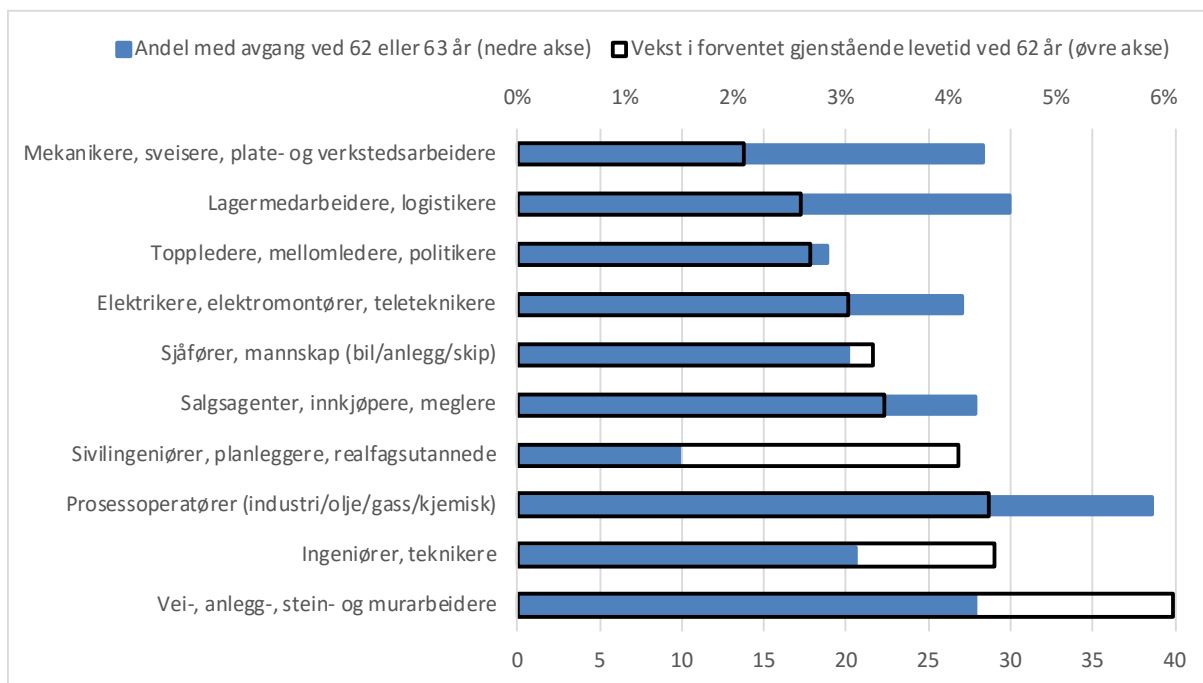

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

Figur 6.5 viser tilsvarende andelen arbeidsføre menn født i 1949 som har avgang ved 62 eller 63 år fra private AFP-virksomheter innenfor de utvalgte yrkesgruppene, men her er opplysningene om avgang sammenholdt med veksten i forventet gjenstående levetid ved 62 år for menn fra 2004–2008 til 2009–2013 i disse yrkesgrupper.

Det fremgår at den yrkesgruppen som har hatt den sterkeste veksten i forventet gjenstående levetid fra 62 år, med over 6 prosent økning fra 2004–2008 til 2009–2013, er vei-, anlegg-, stein- og murarbeidere. Denne yrkesgruppen har relativt høy andel tidligavgang. Den yrkesgruppen som har høyest andel tidligavgang (nær 40 prosent), prosessoperatører innenfor industri, olje, gass og kjemisk, er imidlertid også blant de yrkesgruppene som har hatt sterkest vekst i forventet gjenstående levetid fra 62 år, med en økning på 4,4 prosent fra perioden 2004–2008 til perioden 2009–2013.

Figur 6.5 Andel yrkesaktive menn i AFP-virksomheter født i 1949 med avgang ved 62 eller 63 år og vekst i forventet gjenstående levetid ved 62 år fra 2004–2008 til 2009–2013 for menn, utvalgte yrkesgrupper

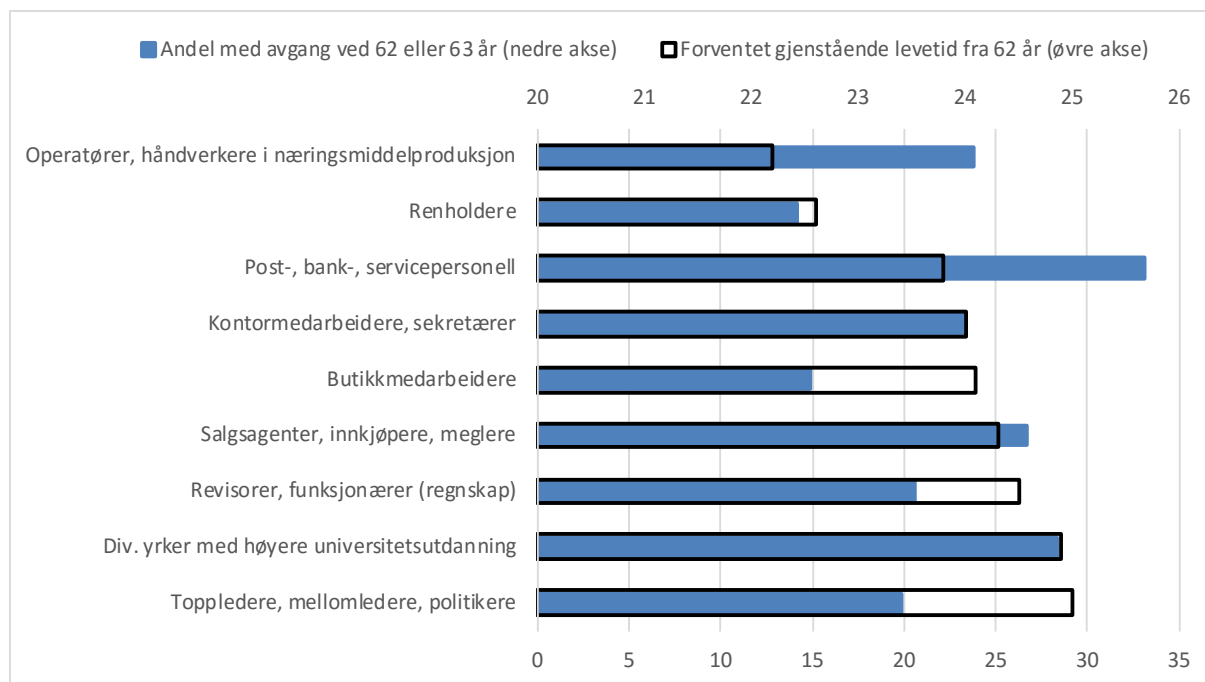
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

Figur 6.6 viser andelen arbeidsføre kvinner født 1949 i utvalgte yrkesgrupper som har avgang ved 62 eller 63 år fra private AFP-virksomheter. Yrkesgruppene som er valgt ut er de ni yrkesgruppene med flest yrkesaktive år ved 61 år. For kvinner i privat sektor med AFP varierer andelen med tidlig avgang i de utvalgte yrkesgruppene mellom 14 og 33 prosent. Andelen med avgang ved 62 eller 63 år er sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for kvinner i perioden 2009–2013 i disse yrkesgruppene.

Forventet gjenstående levetid ved 62 år varierer fra 22,2 år for yrkesgruppen operatører/håndverkere i næringsmiddelproduksjon til 25,0 år for yrkesgruppen toppledere, mellomledere, politikere, som gir en forskjell i forventet levetid for personer i disse to yrkesgruppene på nesten 3 år. Kvinner har likevel betydelig bedre utsikter til å leve lenge etter 62 år enn menn, nærmest uavhengig av yrkestilknytning.

Det fremgår av figuren at det ikke ser ut til å være noen systematisk sammenheng mellom forventet gjenstående levetid og grad av tidligavgang i de ulike kvinneyrkesgruppene. Den yrkesgruppen med høyest andel tidligavgang, post-, bank- og servicepersonell har en gjenstående forventet levetid fra 62 år nær gjennomsnittet for de utvalgte yrkesgruppene. I den yrkesgruppen med kortest forventet gjenstående levetid fra 62 år, operatører/håndverkere i næringsmiddelproduksjon, er andelen som trekker seg tidlig ut fra yrkeslivet nær gjennomsnittet for de utvalgte yrkesgruppene. Renholdere, som har relativt kort forventet gjenstående levetid fra 62 år, er faktisk den yrkesgruppen i dette utvalget som i minst grad trekker seg tidlig ut fra arbeidsmarkedet.

Figur 6.6 Andel yrkesaktive kvinner i AFP-virksomheter født i 1949 med avgang ved 62 eller 63 år og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013 for kvinner, utvalgte yrkesgrupper

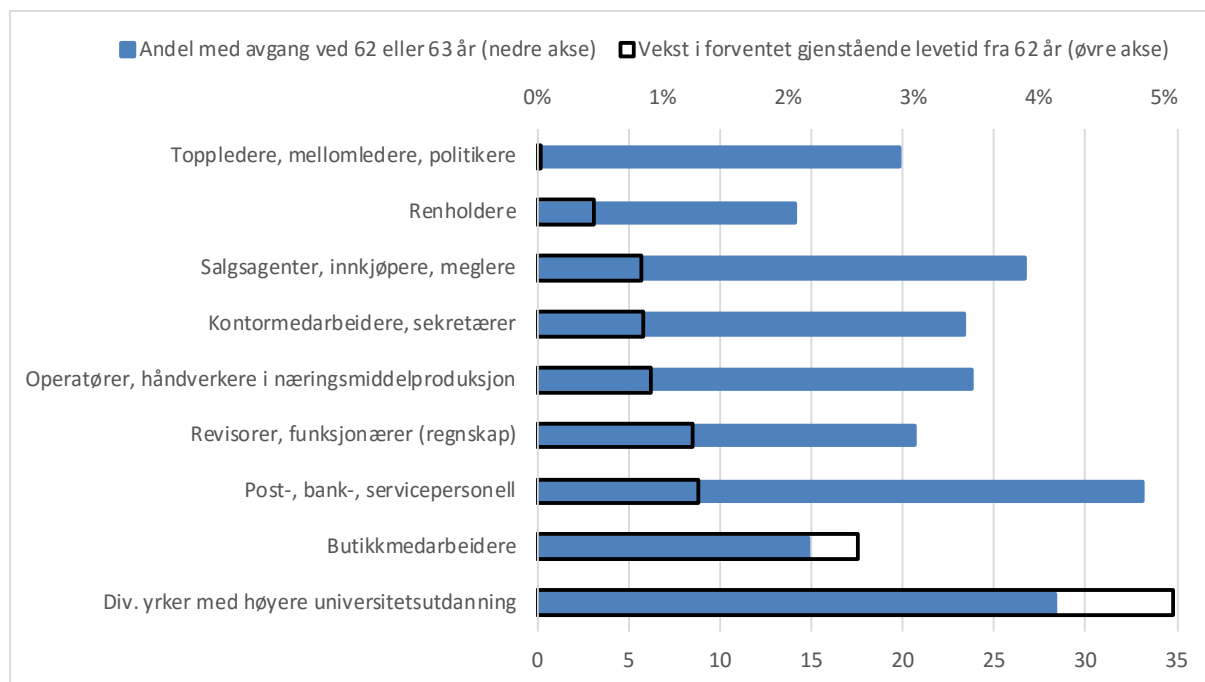
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

Figur 6.7 viser andelen arbeidsføre kvinner født i 1949 som har avgang ved 62 eller 63 år fra private AFP-virksomheter innenfor de utvalgte yrkesgruppene, sammenholdt med veksten i forventet gjenstående levetid ved 62 år fra 2004–2008 til 2009–2013 for kvinner i disse yrkesgruppene.

Det fremgår at den yrkesgruppen som har hatt den sterkeste veksten i forventet gjenstående levetid fra 62 år, med over 5 prosent økning fra 2004–2008 til 2009–2013, er diverse yrker med høyere universitetsutdanning. Denne yrkesgruppen ligger over gjennomsnittet for de utvalgte yrkesgruppene med hensyn til hvor høy andel som trakk seg tidlig ut av arbeidsmarkedet.

Den yrkesgruppen med høyest andel tidligavgang (33 prosent), post-, bank- og servicepersonell, har hatt en vekst i forventet gjenstående levetid fra 62 år fra 2004–2008 til 2009–2013 som er nær gjennomsnittet i de utvalgte yrkesgruppene.

Figur 6.7 Andel yrkesaktive kvinner i AFP-virksomheter født i 1949 med avgang ved 62 eller 63 år og vekst i forventet gjenstående levetid ved 62 år fra 2004–2008 til 2009–2013 for kvinner, utvalgte yrkesgrupper

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

6.4.3 Tidligavgang målt ved inntekt ved 64 år i forhold til inntekt ved 61 år

Som et alternativt mål for tidligavgang sammenliknes yrkesinntekten²¹ ved 64 år med yrkesinntekten ved 61 år for mannlige og kvinnelige arbeidstakere innenfor ulike sektorer og yrkesgrupper.

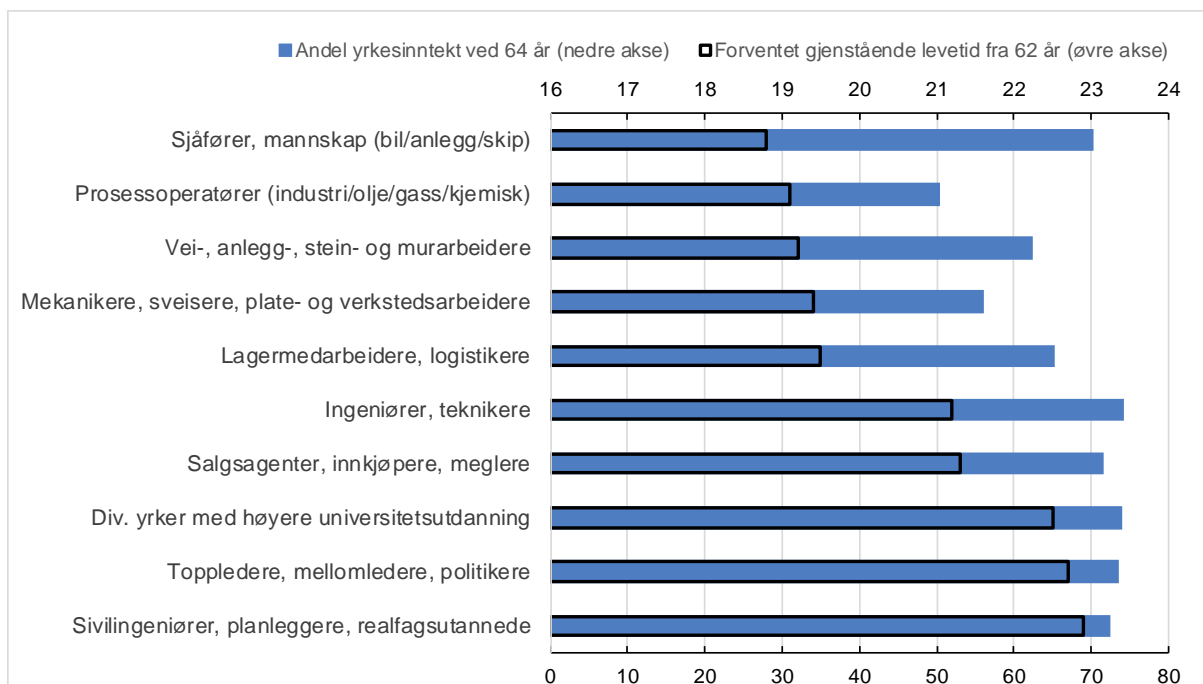
Yrkesinntekten er standardisert til 100 ved 61 år og yrkesinntekten ved 64 år er målt som andelen av yrkesinntekten ved 61 år. Lav yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år er et mål på graden av uttrekking fra arbeidsmarkedet; jo flere som har trukket seg helt ut av arbeidsmarkedet eller redusert sin arbeidsinnsats, jo lavere er yrkesinntekten ved 64 år sammenliknet med yrkesinntekten ved 61 år for den aktuelle gruppen.

Andel yrkesinntekt ved 64 år er her undersøkt for 1951-årskullet. I privat sektor med AFP, er dette årskullet fullt ut omfattet av ny AFP.

Figur 6.8 viser andel yrkesinntekt ved 64 år for menn i 1951-kullet innenfor noen utvalgte yrkesgrupper i privat sektor med AFP. De ti yrkesgruppene som er valgt ut er yrkesgruppene med flest yrkesaktive ved 61 år. Disse opplysningene er sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for menn i perioden 2009–2013 for å undersøke om det er slik at personer som i stor grad slutter å ha yrkesinntekt mellom 61 og 64 år befinner seg i yrkesgrupper som også har relativt kort forventet gjenstående levetid fra 62 år og omvendt.

²¹ Pensjonsgivende inntekt, fratrukket dagpenger og arbeidsavklaringspenger, er brukt som mål for yrkesinntekt.

Figur 6.8 Yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år for menn født i 1951 og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013, etter yrkesgruppe. Privat sektor med AFP

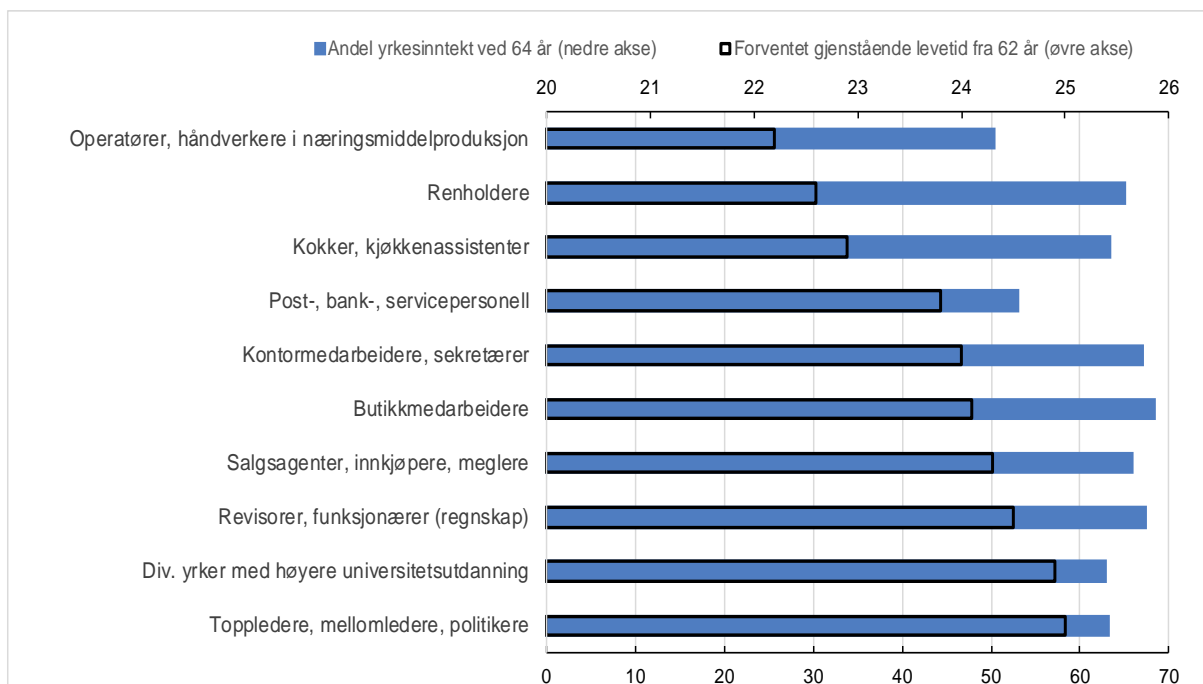
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

I privat sektor med AFP, utgjør yrkesinntekten for menn i 1951-kullet ved 64 år mellom omlag 50 og 74 prosent av yrkesinntekten ved 61 år i de utvalgte yrkesgruppene, mens forventet gjenstående levetid fra 62 år varierer mellom 18,8 og 22,9 år. Det fremgår av figuren at det ikke entydig er slik at yrkesinntekten ved 64 år som andel av yrkesinntekten ved 61 år er lavest i yrkene med kortest forventet gjenstående levetid fra 62 år. Riktignok har prosessarbeidere relativt kort forventet gjenstående levetid fra 62 år, og de har redusert sin yrkesinntekt vesentlig ved 64 års alder. Likevel er det sjåførere og mannskap på bil/anlegg/skip som har kortest forventet gjenstående levetid fra 62 år som i størst grad har opprettholdt sin yrkesinntekt ved 64 år i dette utvalget. Figuren gir altså ingen indikasjon på at yrkesinntekten ved 64 år som andel av yrkesinntekten ved 61 år er lavest i yrkene med kortest forventet gjenstående levetid fra 62 år.

Figur 6.9 viser tilsvarende andel yrkesinntekt ved 64 år for kvinner i 1951-kullet innenfor de ti yrkesgruppene i privat sektor med AFP med flest yrkesaktive kvinner ved 61 år. Disse opplysningene er sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for kvinner i perioden 2009–2013.

I privat sektor med AFP, utgjør yrkesinntekten for kvinner i 1951-kullet ved 64 år mellom 50 og 68 prosent av yrkesinntekten ved 61 år i de utvalgte yrkesgruppene. Forventet gjenstående levetid fra 62 år varierer mellom 22,2 og 25,0 år i disse yrkesgruppene. Figuren indikerer at yrkesinntekten ved 64 år som andel av yrkesinntekten ved 61 år heller ikke for kvinner er lavest i yrkene med kortest forventet gjenstående levetid fra 62 år.

Figur 6.9 Yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år for kvinner født i 1951 og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013 for kvinner, etter yrkesgruppe. Privat sektor med AFP

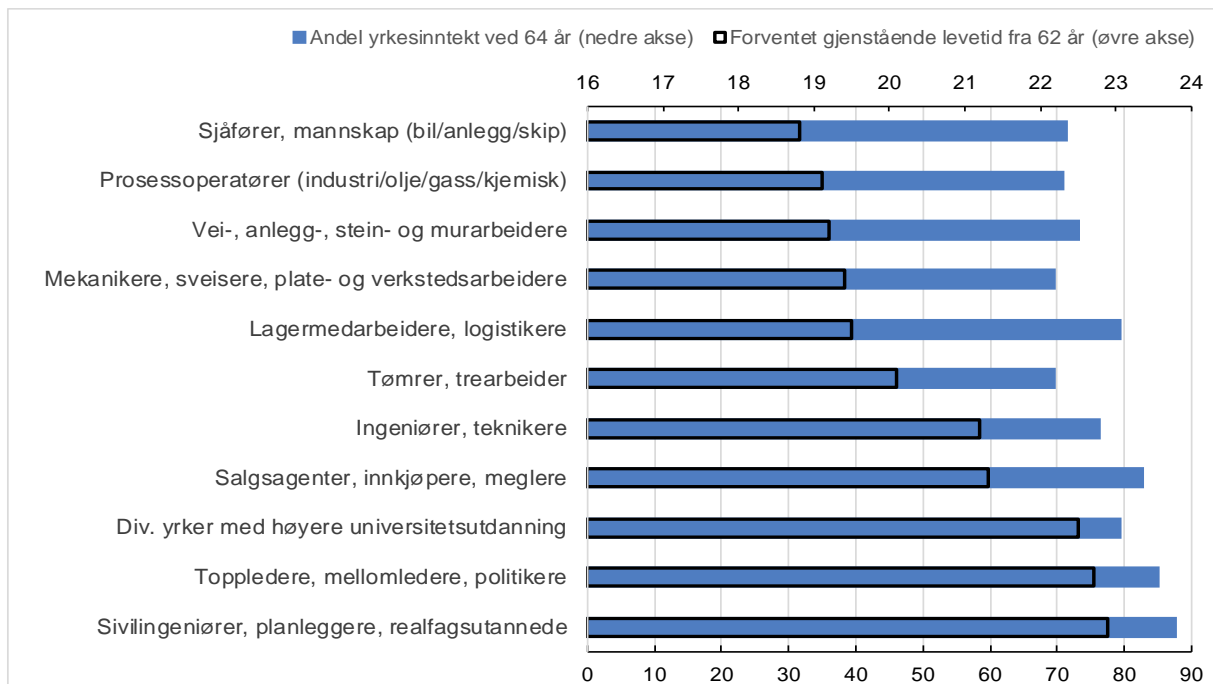

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

Figur 6.10 viser yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år for menn i 1951-kullet innenfor de ti yrkesgruppene i privat sektor uten AFP med flest yrkesaktive ved 61 år, sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for menn i perioden 2009–2013.

I privat sektor uten AFP, utgjør yrkesinntekten ved 64 år mellom 70 og 88 prosent av yrkesinntekten ved 61 år for menn i de utvalgte yrkesgruppene. Heller ikke i denne delen av privat sektor er det tegn til at høy yrkesinntekt ved 64 år samvarierer med høy forventet levealder.

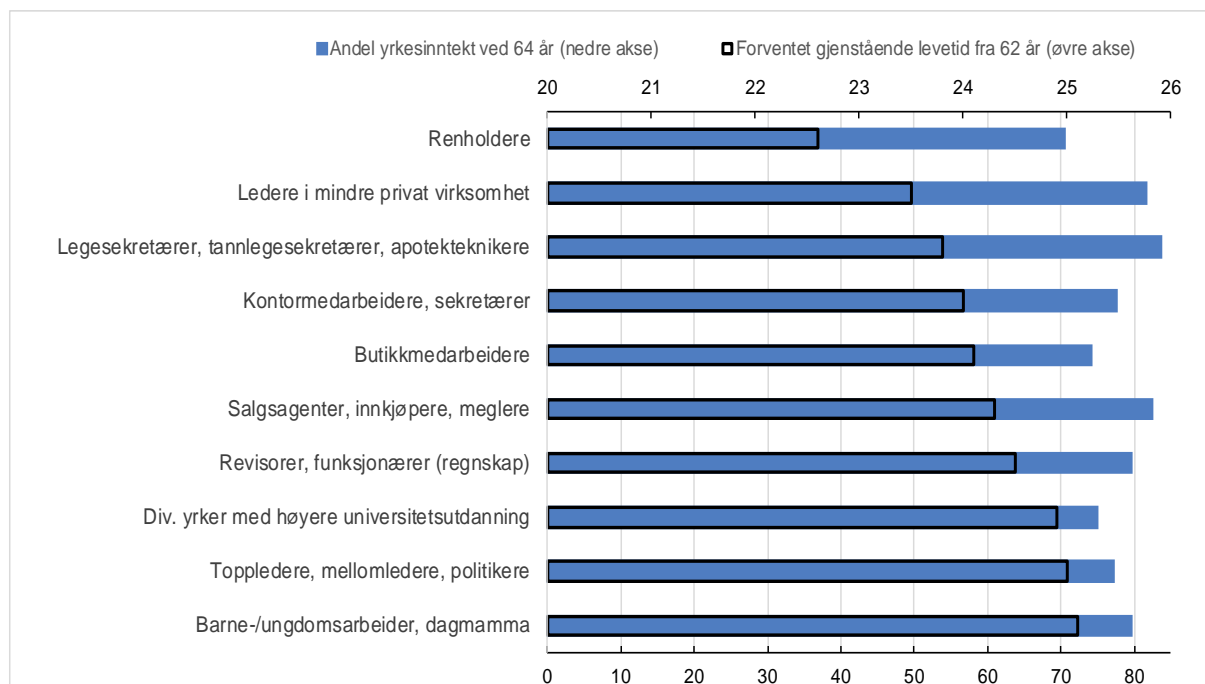
Figur 6.10 Yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år for menn født i 1951 og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013, etter yrkesgruppe. Privat sektor uten AFP

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

Figur 6.11 viser andel yrkesinntekt ved 64 år for kvinner i 1951-kullet innenfor de ti yrkesgruppene i privat sektor uten AFP med flest yrkesaktive ved 61 år, sammenholdt med forventet gjenstående levetid ved 62 år for kvinner i perioden 2009–2013. I privat sektor uten AFP, utgjør yrkesinntekten for kvinner ved 64 år mellom 74 og 84 prosent av yrkesinntekten ved 61 år i de utvalgte yrkesgruppene. Heller ikke for kvinner i privat sektor uten AFP er det noe som tyder på at høy yrkesinntekt ved 64 år samvarierer med høy forventet levealder.

Figur 6.11 Yrkesinntekt ved 64 år som andel av yrkesinntekt ved 61 år for kvinner født i 1951 og forventet gjenstående levetid ved 62 år 2009–2013 for kvinner, etter yrkesgruppe. Privat sektor uten AFP

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet, Statistisk sentralbyrå

6.4.4 Oppsummering

De to ulike målene for tidligavgang, opphør av arbeidsforhold og nedgang i arbeidsinntekt fra 61 til 64 år, har begge svakheter med hensyn til hvor godt de illustrerer omfanget av tidligavgang innenfor ulike yrkesgrupper.

Opphør av arbeidsforhold fanger ikke opp endringer i arbeidstid; så lenge en er i et registrert arbeidsforhold, vil en i denne sammenhengen bli klassifisert som fortsatt i arbeid uansett hva arbeidstiden måtte være. Ved omfattende stillingsreduksjoner, vil andelen som slutter å være i et registrert arbeidsforhold innenfor ulike yrkesgrupper undervurdere graden av tidlig uttrekning fra arbeidsmarkedet. I motsatt retning trekker at opphør av et arbeidsforhold kan representere en liten nedgang i inntekt dersom stillingsandelen i utgangspunktet var lav.

Andel arbeidsinntekt ved 64 år vil på den annen side ikke fange opp variasjoner i inntektsnedgang innenfor yrkesgruppene. I yrkesgrupper hvor inntekten ved 64 år utgjør en høy andel av inntekten ved 61 år, kan det likevel være mange som slutter helt å arbeide mellom 61 og 64 år.

Med disse forbeholdene er det likevel lite som tyder på at yrkesgrupper med stor grad av tidligavgang er yrkesgrupper med kort forventet levetid.

I privat sektor med AFP varierer andelen med tidlig avgang, målt ved opphør av arbeidsforhold, i de utvalgte yrkesgruppene mellom 10 og 39 prosent for menn og mellom 14 og 33 prosent for kvinner. Andelene er generelt høyere enn i privat sektor med AFP enn i privat sektor uten AFP (uten AFP er ikke vist i figurer). Tidligavgang målt ved nedgang i inntekt fra 61 til 64 år gir et tilsvarende bilde; i privat sektor med AFP er inntekten generelt betydelig mer redusert ved 64 år enn i privat sektor uten AFP. Dette gjelder både for kvinner og menn. I privat sektor med AFP utgjør inntekten ved 64 år for 1951-kullet mellom 50 og 74

prosent for menn og mellom 50 og 68 prosent for kvinner av inntekten ved 61 år i de utvalgte yrkesgruppene. I privat sektor uten AFP utgjør inntekten ved 64 år tilsvarende mellom 70 og 88 prosent for menn og mellom 74 og 84 prosent for kvinner av inntekten ved 61 år i yrkesgruppene med flest yrkesaktive ved 61 år. Dette kan muligens indikere at det i privat sektor er vanligere å trekke seg helt ut av arbeidsmarkedet tidlig dersom en har rett til AFP.

Ny AFP i privat sektor stimulerer til fortsatt arbeidsinnsats og mange benytter seg også av muligheten til å kombinere uttak av pensjon med fortsatt arbeid. Samtidig bidrar AFP til å gjøre det mulig å gå av tidlig for de som har behov for det; både fordi AFP ytelsen medregnes i vilkårstesting av minstepensjonsnivå ved 67 år, men også som følge av at ytelsesnivået er høyere. Det er en betydelig lavere andel arbeidstakere i privat sektor uten AFP som har mulighet til å gå av tidlig.

Kilder

Borgan, J–K. og I. Texmon (2015) "Levealder og uttak av tidligpensjon i ulike yrker", Rapporten 2015/39, Statistisk sentralbyrå

Brinch, C.N., E. Hærnes og Z. Jia (2012) "Labor supply on the eve of retirement", Discussion Papers no.698, Statistisk sentralbyrå

Hernæs, E, S. Markussen, J. Piggot og K. Røed (2016) "Pension reform and labor supply", Journal of Public Economics, 142 (2016), pp 39–55

Hippe, J. M. og T. Midtsundstad (2016) "Teller AFP med? Omlegging av AFP og tilpasninger av tjenstepensjoner i privat sektor" FAFO-rapport, publiseres i løpet av mai

Nordby, P. og H. Næsheim (2017) "Yrkesaktivitet blant eldre før og etter pensjonsreformen. 2016", Rapporten 2017/05, Statistisk sentralbyrå

NOU 2017: 10: Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017

Vedlegg

Vedlegg 1 Arbeidsgruppens sammensetning og arbeid i 2016

Arbeidsgruppen hadde ved inngangen til 2017 følgende sammensetning:

Tomas Berg (leder), Arbeids- og sosialdepartementet
Jacob Hanssen, Arbeids- og sosialdepartementet
Roar Bergan, Arbeids- og sosialdepartementet
Arne Magnus Christensen, Arbeids- og sosialdepartementet
Dag Holen, Arbeids- og sosialdepartementet
Per Øystein Eikrem, Finansdepartementet
Eystein Gjelsvik, Landsorganisasjonen i Norge
Kristin Juliussen, Arbeidsgiverforeningen Spekter
Lars E. Haartveit, Hovedorganisasjonen Virke
Alexander Henriksen , KS
Yvonne Larssen, Kommunal- og moderniseringsdepartementet
Anders Kvam, Akademikerne
Ole Christian Lien, Arbeids- og velferdsdirektoratet
Kristin Diserud Mildal, Næringslivets Hovedorganisasjon
Erik Orskaug, Unio
Helle Stensbak, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund
Einar Skancke, Statsministerens kontor

I 2016 hadde arbeidsgruppen følgende møter:

8. april

- Orientering om aktuelle saker
- Utkast til rapport fra Pensjonspolitisk arbeidsgruppe

Studietur til Nederland 14. – 15. juni

14. juni

- Chris Driessen, FNV (Arbeidstakersiden i Nederland): Changes in the pension system in the Netherlands through the last years and developments that we expect for the future

15. juni

- Møte med Hedda Renooij VNO-NCV (Arbeidsgiversiden i Nederland)
- Møte med Netspar, Leiden University:
 - Marike Knoef, Leiden University: Measuring retirement savings adequacy in the Netherlands and abroad
 - Eduard Ponds, APG / Tilburg University: Trend from collective pension plans to individual pension plans – new challenges

8. desember

- Orientering om aktuelle saker v/Tomas Berg, ASD
- Orientering om arbeidet med evaluering av privat AFP v/NHO og LO
- Presentasjon av artikkel om "Økt uttak av AFP i privat sektor" fra Arbeid og velferd nr 2 2016 v/Atle Fremming Bjørnstad, Arbeids- og velferdsdirektoratet
- Orientering om etterlatteutvalget v/Hilde Olsen, Arbeids- og velferdsdirektoratet
- Seniorer og arbeidslivet – Aldersgrenser og tilpasninger v/Arne Magnus Christensen, ASD

Vedlegg 2 Pensjonspolitisk arbeidsgruppe – bakgrunn og mandat

I tariffoppgjøret 2008 ble det i alle protokollene fra Riksmeglingsmannen tatt inn et punkt om «Evaluering og pensjonsråd». I protokollen i offentlig sektor heter det at:

«Evaluering og pensjonsråd

Det er et hovedsiktemål at pensjonsreformen skal medvirke til lengre yrkesløp i takt med at levealderen øker. Dette krever et bærekraftig arbeidsliv. Det er viktig at levealdersjusteringen ikke forsterker sosiale skjevheter som er knyttet til systematiske forskjeller i levealder mellom ulike grupper i befolkningen.

Det vil ta tid å få alle elementer på plass og se virkningen av nytt, samlet pensjonssystem. Blant annet vil nytt opptjeningssystem først være fullt innfasert i 2025. Det vil også være usikkerhet knyttet til blant annet befolkningsutvikling og den alminnelige økonomiske situasjonen.

I brev fra statsministeren til Riksmeglingsmannen av 2. april heter det at Regjeringen vil sørge for en fortløpende evaluering av pensjonsreformen for å kunne vurdere om reformen virker etter hensikten. Regjeringen vil opprette et arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd, hvor opplegget for og resultatene av evalueringen kan gjennomgås.

Senest i 2017 skal partene, med assistanse fra pensjonsrådet, evaluere overgangen til ny AFP og vurdere behovet for endring av ytelsenes størrelse.»

Pensjonspolitisk arbeidsgruppe ble etablert som en undergruppe til Arbeids- og pensjonspolitisk råd i 2009. Gruppen ble gitt følgende mandat:

«I statsministerens brev av 2. april 2008 til Riksmeglingsmannen i forbindelse med lønnsoppgjøret i privat sektor 2008 framgår det at Regjeringen vil sørge for en fortløpende evaluering av pensjonsreformen for å kunne vurdere om reformen virker etter hensikten, og at det i dette arbeidet er ønskelig med løpende kontakt med partene i arbeidslivet. Regjeringen har derfor etablert et Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd. Underlagt rådet opprettes en egen arbeidsgruppe for pensjonspolitiske spørsmål.

Arbeids- og inkluderingsdepartementet tar sikte på å starte opp en forskningsbasert evaluering av pensjonsreformen fra 2011. Arbeidsgruppen inviteres til å gjennomgå opplegget for evalueringen og til å komme med innspill til dette. Arbeidsgruppen skal også gjennomgå resultatene fra dette arbeidet etter hvert som det foreligger.

Innføring av fleksibel alderspensjon og muligheten for å kombinere arbeidsinntekt og pensjon uten avkorting fra 2011 legger til rette for individuell tilpasning mellom arbeid og pensjon. Arbeidsgruppen skal kartlegge hvor mange som har rett til pensjonsuttak før 67 år, og hvordan dette utvikler seg over tid. Videre skal arbeidsgruppen analysere tilpasninger til fleksibel alderspensjon, det vil si endringer i yrkesaktivitet og uttak av pensjon. Det bør videre kartlegges hvordan uttak av pensjon påvirkes av konjunktorendringer i arbeidsmarkedet.

Levealdersjustering er et bærende element i pensjonsreformen og innebærer at en må arbeide noe lenger for samme pensjon når levealderen i befolkningen øker. Arbeidsgruppen skal analysere hvordan utviklingen i levealderen i befolkningen påvirker overgangen mellom arbeid og pensjon. Arbeidsgruppen skal videre kartlegge utviklingen i forventet levealder for ulike grupper i befolkningen, og i hvilken grad dette påvirker yrkesaktivitet og uttak av pensjon.

Forhold i arbeidsmarkedet vil ha betydning for den enkeltes mulige og faktiske tilpasning. Dette gjelder blant annet arbeidsgiveres vilje til å ansette og beholde eldre arbeidstakere, og til å tilrettelegge arbeidssituasjonen for eldre arbeidstakere, herunder fleksible arbeidstidsordninger. Arbeidsmiljøet vil også spille inn. Arbeidsgruppen skal analysere forhold på etterspørselssiden i arbeidsmarkedet som kan fremme eller være til hinder for at de som ønsker det får fortsette i arbeidslivet. Dette må sees i sammenheng med intensjonsavtalen om et mer inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen), hvor et av delmålene er å øke den gjennomsnittlige avgangsalderen fra arbeidslivet og hindre «utstøting» og diskriminering av eldre arbeidstakere.

For den enkelte vil samlet pensjon fra ulike pensjonsordninger som folketrygdens alderspensjon og supplerende ordninger som AFP og tjenstepensjon være avgjørende for inntekten som pensjonist og når den enkelte velger å ta ut pensjon. De supplerende pensjonsordningene er ulikt utformet og kan påvirke yrkesaktivitet og uttak av pensjon ulikt. Dette har også betydning for mobiliteten i arbeidsmarkedet, særlig mellom offentlig og privat sektor. Arbeidsgruppen skal derfor i sitt arbeid ta utgangspunkt i det samlede pensjonssystemet.

Arbeidsgruppen skal kartlegge endringer i pensjonsuttak i relasjon til folketrygdens øvrige stønadsordninger og analysere inntektsutviklingen blant pensjonister og yrkesaktive.

Arbeidsgruppen skal avgi årlige rapporter med beskrivelse og analyse av utviklingstrekk innen pensjon og arbeidsliv til Arbeidslivs- og pensjonspolitisk råd.»

Vedlegg 3 Evaluering av pensjonsreformen i regi av NFR

Arbeids- og sosialdepartementet har gitt Norges forskningsråd i oppdrag å evaluere pensjonsreformen. Temaer for evalueringen er basert på et oppdragsbrev fra Arbeids- og sosialdepartementet til Forskningsrådet vedlagt et mål- og rammedokument. Det er lagt opp til en ramme for evalueringen på i alt 56 millioner kroner i perioden 2011–2018.

Evalueringen ledes av en styringsgruppe med følgende sammensetning:

- Professor Rolf Rønning, Høgskolen i Lillehammer (leder)
- Professor Bent Greve, Roskilde Universitet, Institut for Samfund og Globalisering
- Seniorlektor Agneta Kruse, Lunds universitet
- Professor Hans Tore Hansen, Universitetet i Bergen
- Seniorforsker Anna Amilon, Det nationale forskningscenter for velfærd, København

Formålet med evalueringen er å undersøke om man gjennom pensjonsreformen når sentrale mål som:

- Økonomisk og sosialt bærekraftig pensjonssystem
- Å legge til rette for en fleksibel overgang fra arbeid til pensjon
- Å motivere til arbeid
- God fordelings- og likestillingsprofil
- Enkle hovedprinsipper og god informasjon

Gjennom evalueringen er det også et ønske om å bygge opp mer langsiktig forskningsbasert kompetanse på pensjonsspørsmål og befolkningsaldring. Det er i tilknytning til evalueringen etablert et Brukerråd med i alt 21 medlemmer som representerer departementer, partene i arbeidslivet, næringsorganisasjoner og interesseorganisasjoner. Brukerrådet kan gi innspill til temaer for evalueringen og vil dessuten være en viktig informasjons- og formidlingsarena for å presentere resultater fra evalueringen.

Den første utlysningen av midler ble gjennomført i 2011 og det ble da bevilget til sammen 9,5 millioner kroner til følgende tre prosjekter:

- Axel West Pedersen, ISF "It happened here. The Norwegian pension reform, process and content"
- Henning Finseraas, NOVA "Knowledge, information, and retirement: Survey experiments on how information influences retirement plans"
- Eric Breit, AFI "Information and interpretation of the retirement pension reform - a matter of securing the legal protection of citizens"

Den andre utlysningen ble gjennomført i 2012 og det ble da bevilget totalt 11,8 millioner kroner til følgende to prosjekter:

- Nils Martin Stølen, Statistisk sentralbyrå. "Norwegian pension reform: Fiscal and social sustainability"
- Oddbjørn Raaum, Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning "Working life after the Norwegian pension reform"

En tredje utlysning av midler ble gjennomført i 2014, og det ble da bevilget totalt 28 millioner kroner til følgende tre prosjekter:

- Axel West Pedersen, Institutt for samfunnsforskning ”Between equality and efficiency: Work incentives, social redistribution and gender equality in the reformed pension system”
- Simen Markussen, Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning ”Understanding retirement decisions”
- Jon Mathias Hippe, Fafo Institutt for arbeidslivs- og velferdsforskning AS ”Interactions between national and labour market based pensions in Norway: pension outcomes and policy processes”

I 2015 ble det tildelt midler til et doktorgradstipend:

- Herman Kruse, Universitetet i Oslo: A Quantitative Overlapping Generations Model and The Norwegian Pension Reform

Som en del av arbeidet med evalueringen ble det arrangert en formidlingsseminar 5. oktober 2015, og det ble arrangert en nordisk konferanse om sentrale tema på pensjonsområdet 2.–3. mai 2016.

Vedlegg 4 Statistikk

Statistikk til kapittel 1

Tabell A.1 Antall mottakere av alderspensjon, utgifter, og gjennomsnittlig alderspensjon. Tall i fast G er regnet med gjennomsnittlig G for 2016 (91 740 kroner)

	Antall mottakere av alderspensjon i alt, middelbestand	Antall mottakere av alderspensjon 62–66 år, middelbestand	Løpende utgifter, mill. kroner	Utgifter regnet i fast G	Gjennomsnittlig alderspensjon i fast G	Utgifter regnet i fast G	Vekst i prosent Antall mottakere	Gjennomsnittlig pensjon regnet i fast G
2011	698 050	24 745	135 496	159 315	228 230	7,2	6,2	0,9
2012	742 890	49 940	150 525	170 162	229 055	6,8	6,4	0,4
2013	781 430	64 830	164 602	179 333	229 485	5,4	5,2	0,2
2014	820 230	76 880	179 196	188 250	229 510	5,0	5,0	0,0
2015	853 800	86 130	190 563	195 330	228 775	3,8	4,1	-0,3
2016	881 200	89 960	201 709	201 709	228 905	3,3	3,2	0,1

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.2 Andel kvinner som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2012–2016

Alder	2012	2013	2014	2015	2016
62	21	26	28	29	29
63	29	33	36	37	40
64	27	38	42	43	45
65	30	38	49	51	53
66	34	39	46	56	59
Totalt	27	34	39	42	44

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.3 Andel menn som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2012–2016

Alder	2012	2013	2014	2015	2016
62	47	50	53	52	52
63	56	59	62	63	63
64	53	65	67	68	69
65	54	64	73	74	74
66	55	63	70	77	77
Totalt	53	60	64	66	67

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.4 Andel kvinner og menn som tar ut alderspensjon av de som oppfyller vilkårene. 2012–2016

Alder	2012	2013	2014	2015	2016
62	37	42	43	43	43
63	47	50	52	54	54
64	44	56	58	59	60
65	46	55	64	66	67
66	48	55	62	70	71
Totalt	44	51	55	58	58

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.5 Anslag for antall som i desember 2016 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter sektor

Sektor	Antall	Andel, prosent
Privat sektor uten AFP	6 859	29,9
Privat sektor med AFP	1 711	7,5
Selvstendig næringsdrivende	2 725	11,9
Uten registrert arbeid	11 647	50,8
Sum	22 942	100,0

Tabellen omfatter aldersgruppen fra 62 år og 1 måned til 67 år og 0 måneder

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.6 Anslag for antall som i desember 2016 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter næring

Næring	Antall	Andel i prosent
Varehandel; reparasjon av motorvogner	2 087	24
Helse- og sosialtjenester	1 477	17
Eiendomsdrift, forretningsmessig tjenesteyting	1 217	14
Industri	838	10
Transport og lagring	636	7
Overnattings- og serveringsvirksomhet	531	6
Personlig tjenesteyting	493	6
Bygge- og anleggsvirksomhet	470	5
Jordbruk, skogbruk og fiske	297	3
Undervisning	192	2
Informasjon og kommunikasjon	113	1
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	48	1
Andre næringer / ukjent næring	171	2
Sum	8 570	100

Bare de som er registrert i arbeid i privat sektor er med i tabellen

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

Tabell A.7 Anslag for antall som i desember 2016 ikke oppfylte vilkår for uttak av 100 prosent alderspensjon, etter yrke

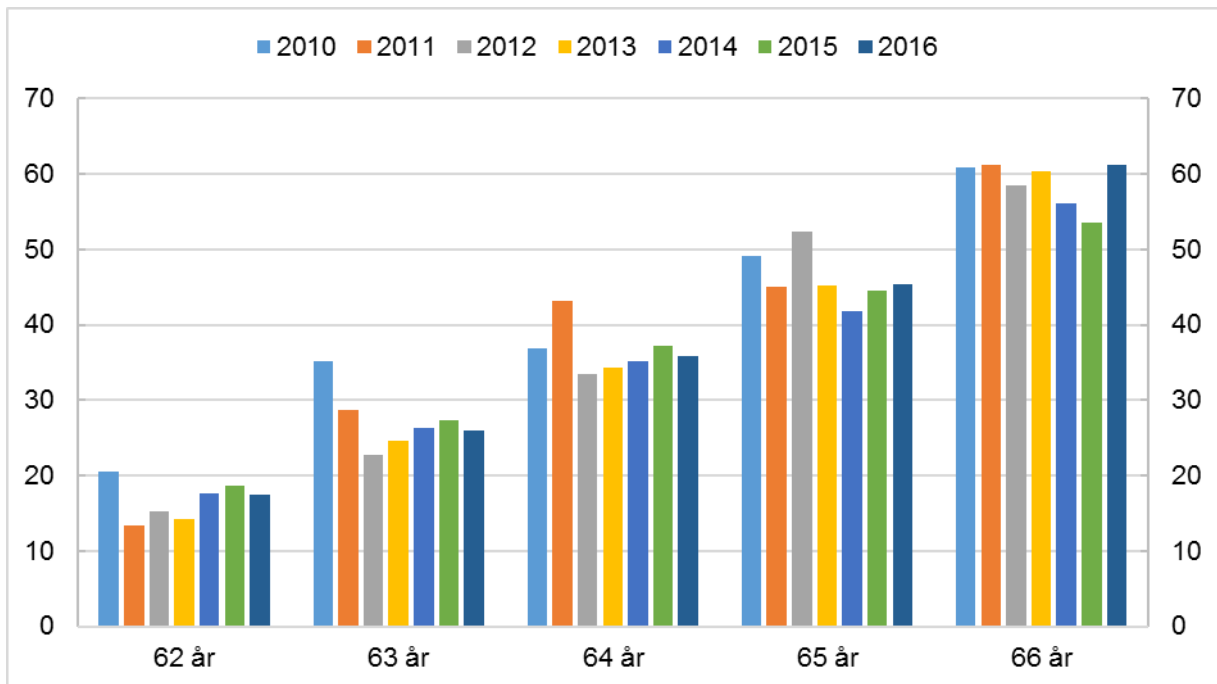
Salgs- og serviceyrker	3 070	35,8
Kontoryrker	1 158	13,5
Renholdere, hjelpearbeidere mv.	1 068	12,5
Høyskoleyrker	774	9,0
Prosess- og maskinoperatører, transportarbeidere mv.	745	8,7
Håndverkere	735	8,6
Ledere	451	5,3
Akademiske yrker	328	3,8
Bønder, fiskere mv.	239	2,8
Andre yrker	2	0,0
Sum	8 570	100

Bare de som var registrert i arbeid i privat sektor er med i tabellen

Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet

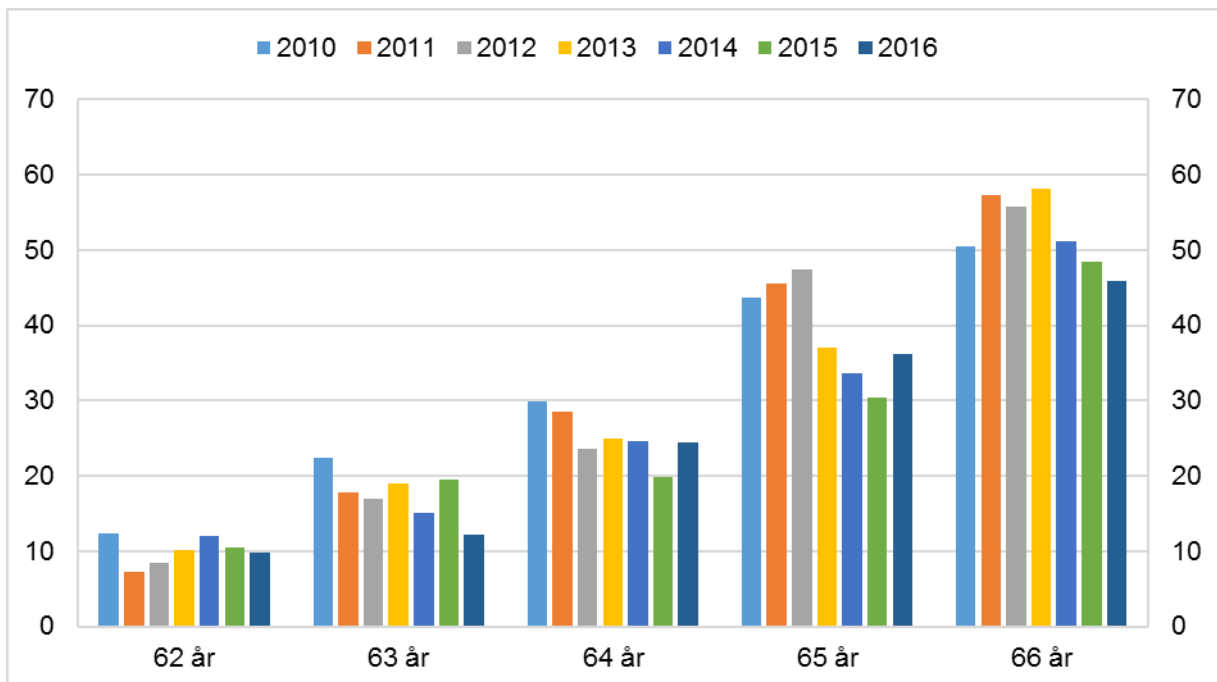
Statistikk til kapittel 3

Figur B.1 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Kvinner

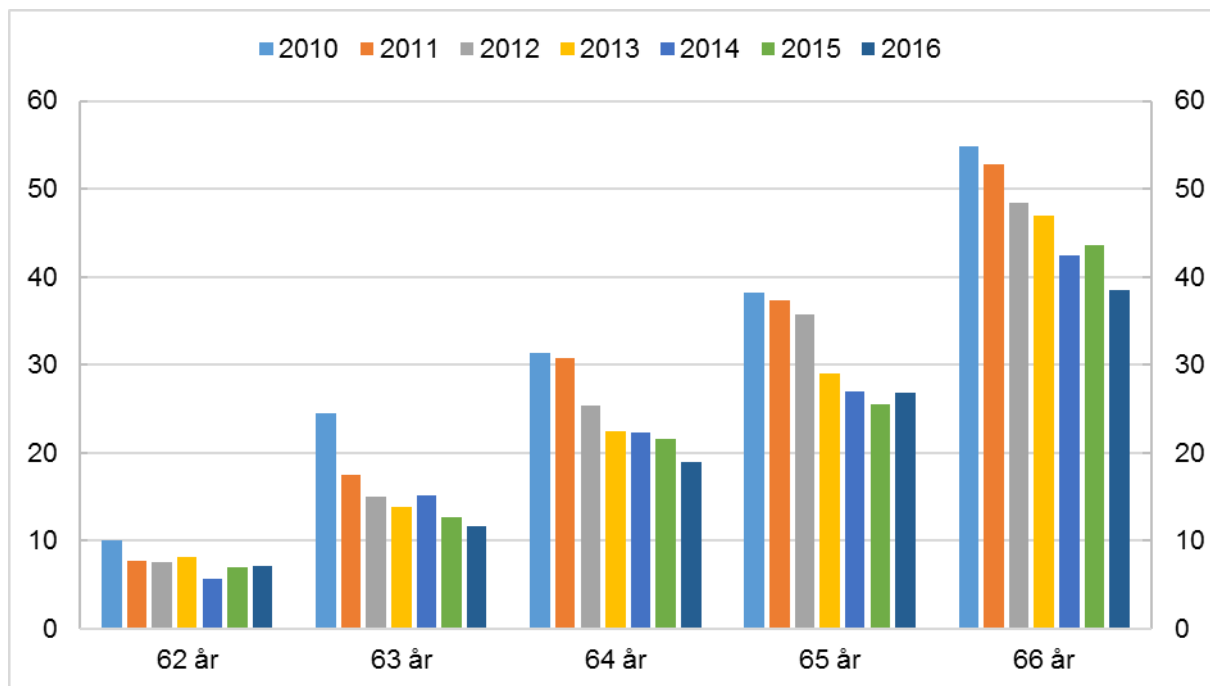
Kilde: KLP

Figur B.2 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Menn

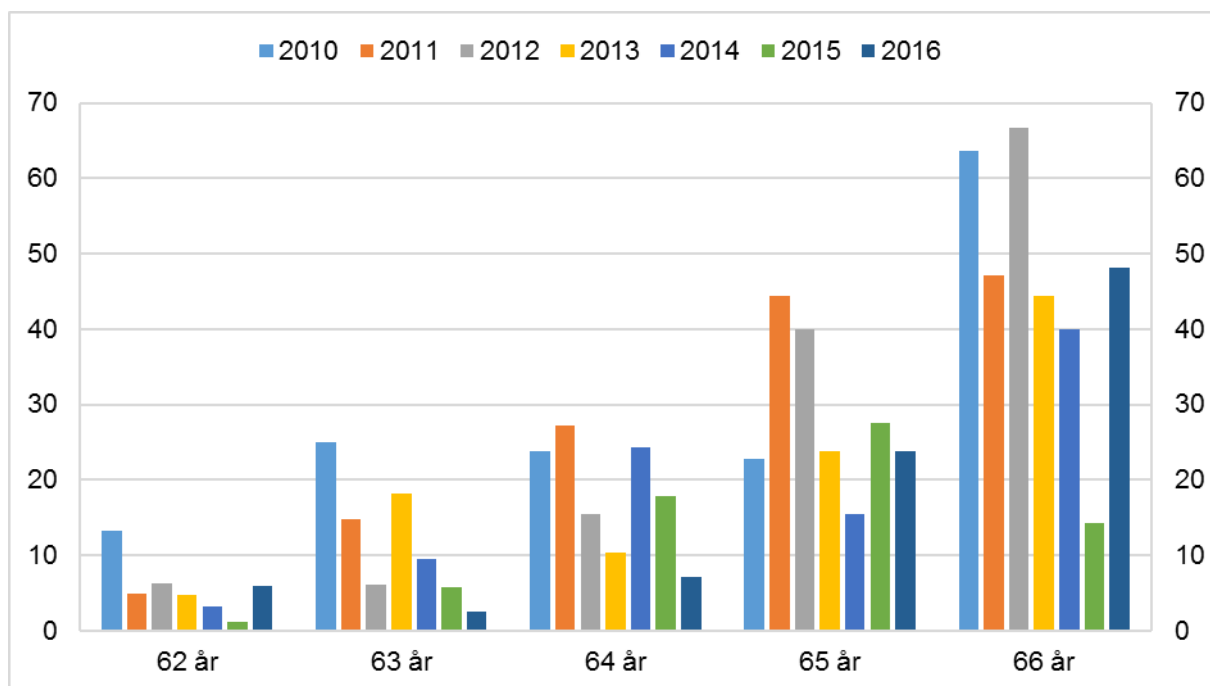

Kilde: KLP

Figur B.3 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykepleiere. Prosent. Kvinner

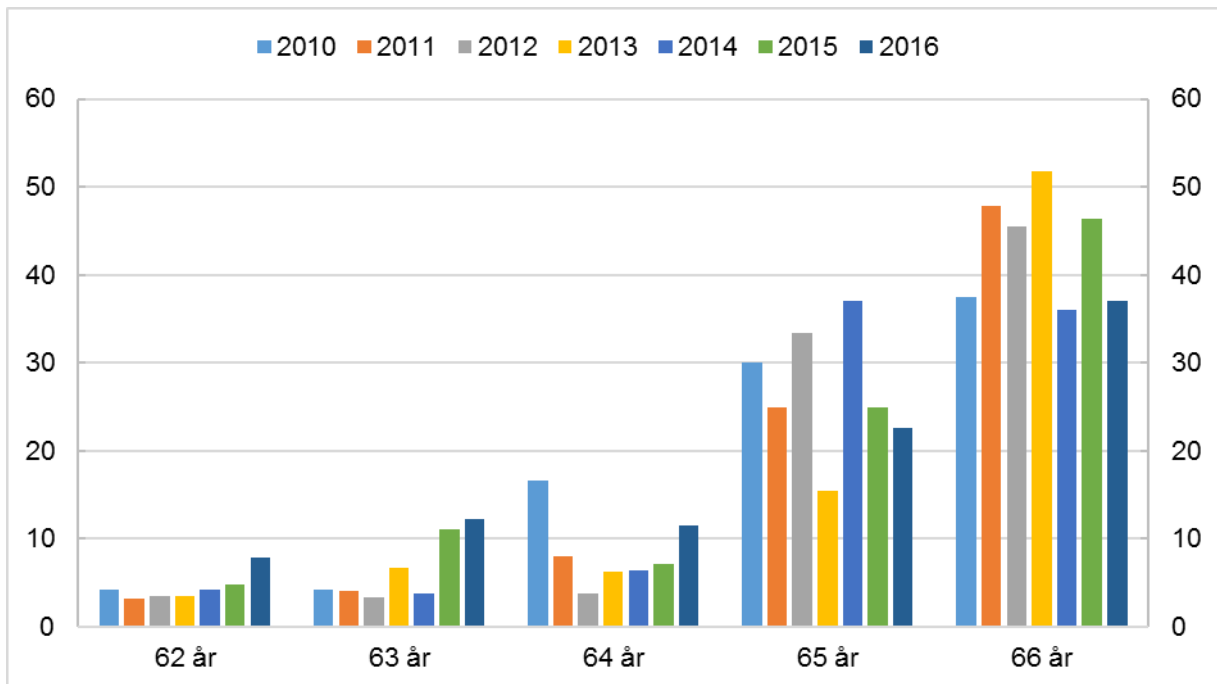

Figur B.4 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykepleiere. Prosent. Menn

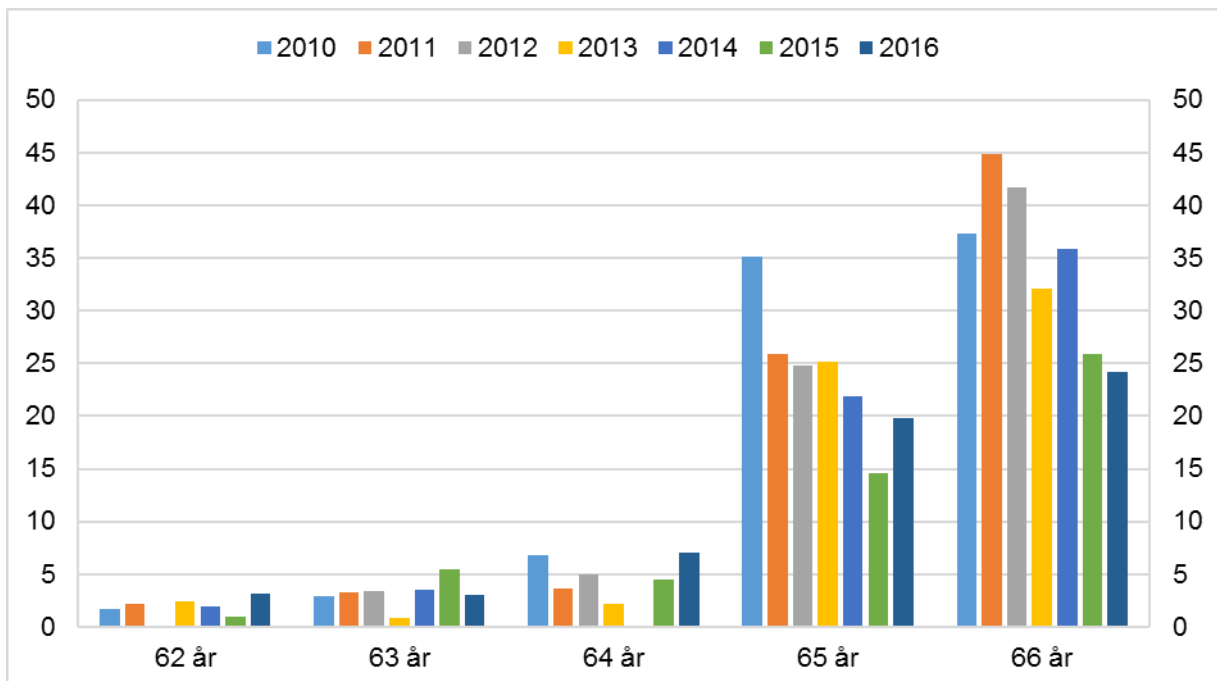
Kilde: KLP

Tabell B.5 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Kvinner

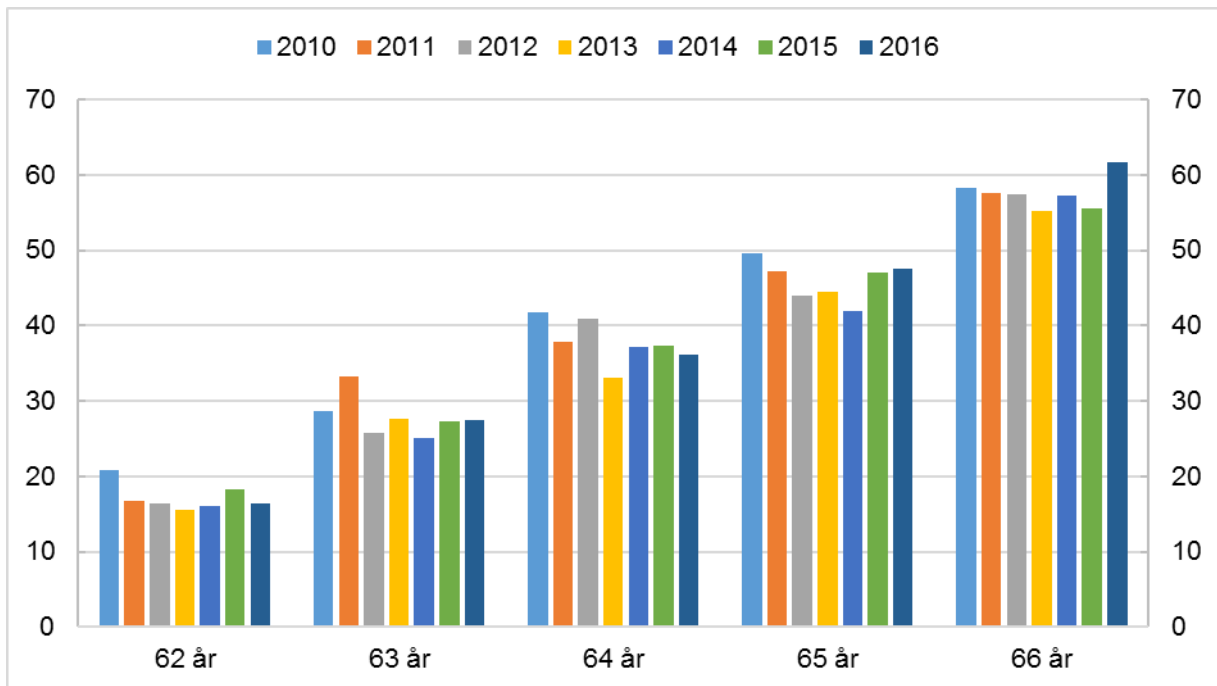
Kilde: KLP

Tabell B.6 Uttaksandeler for AFP i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Menn

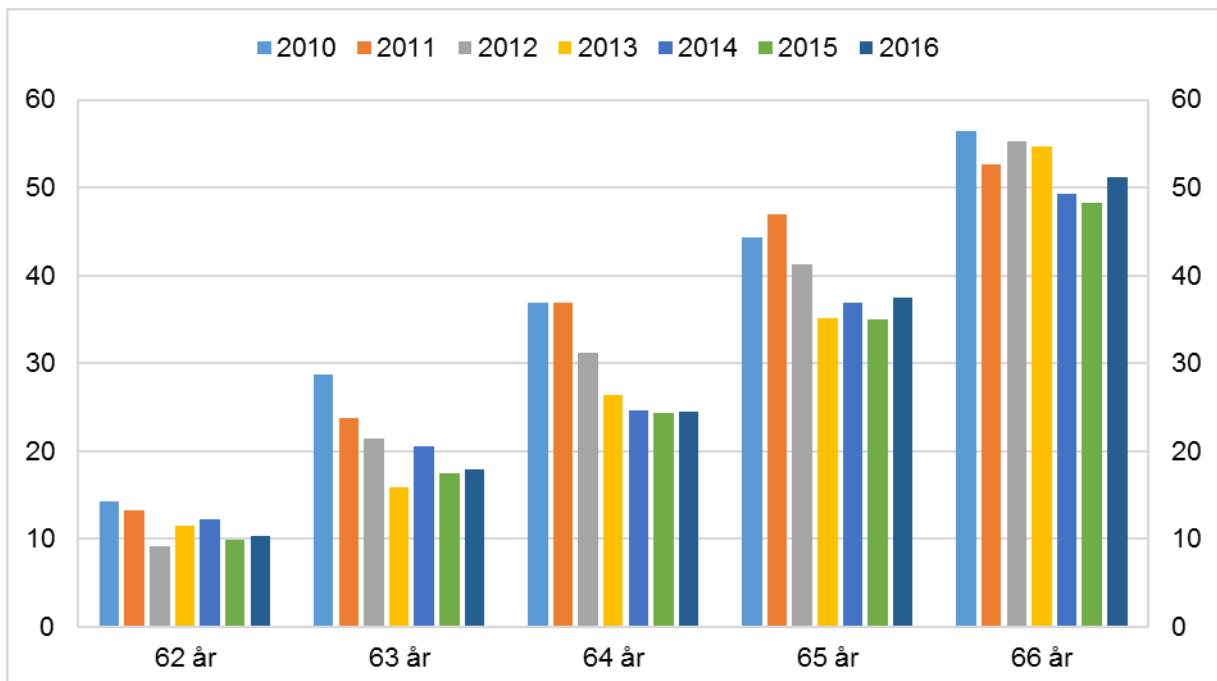
Kilde: KLP

Figur B.7 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for statlige helseforetak.
Prosent. Kvinner

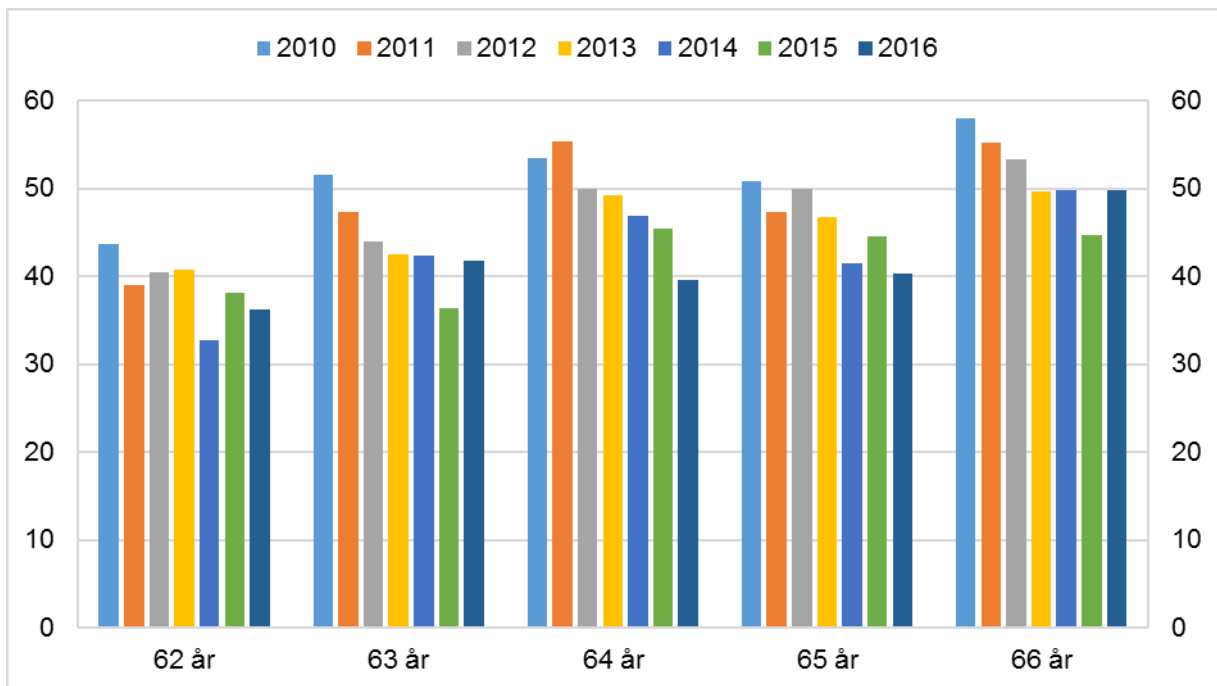
Kilde: KLP

Figur B.8 Uttaksandeler for AFP i fellesordningen for statlige helseforetak.
Prosent. Menn

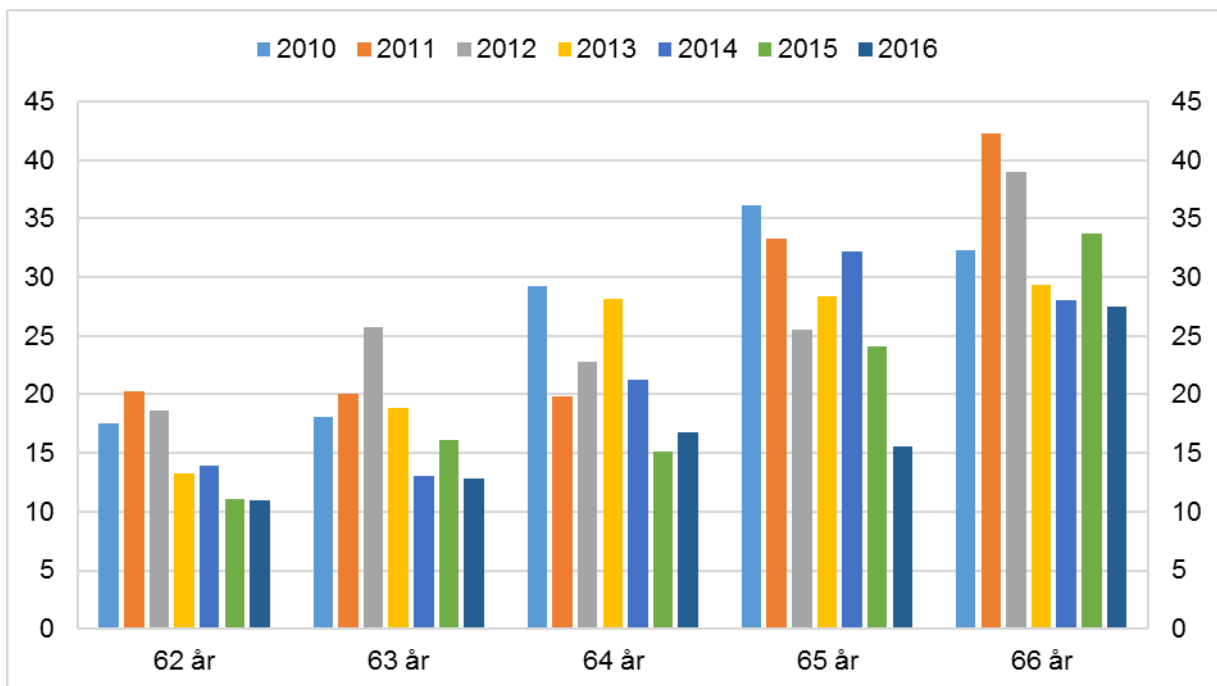
Kilde: KLP

Tabell B.9 Uføreandeler i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Kvinner

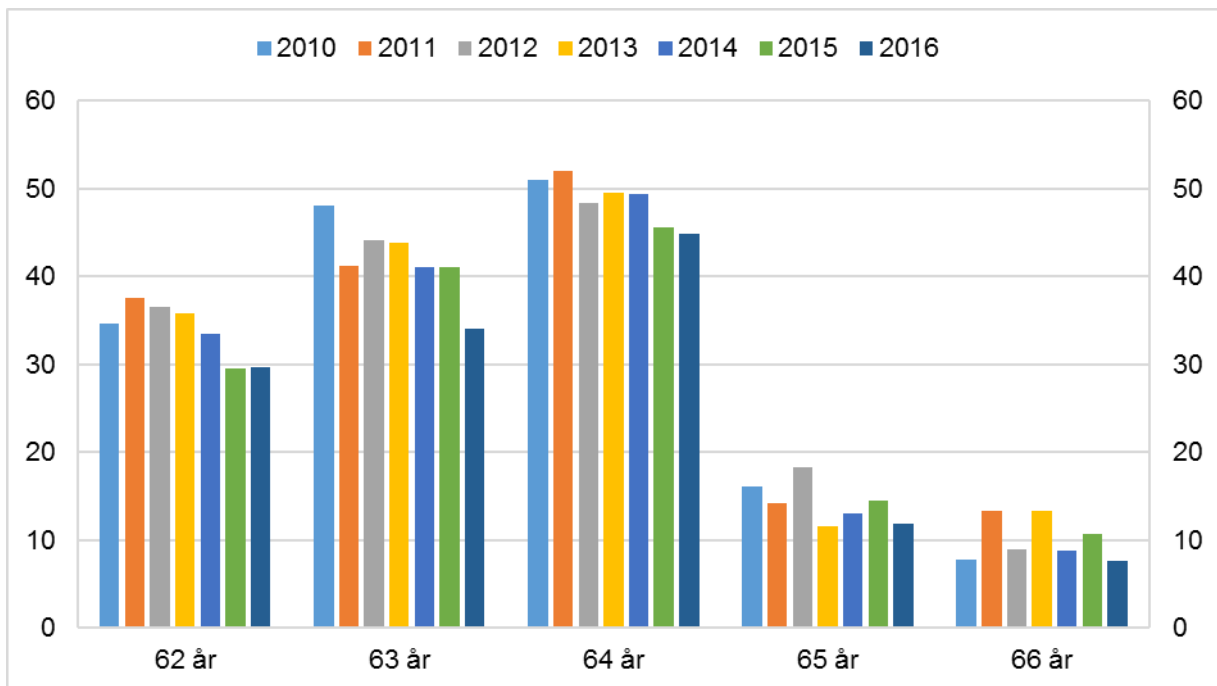
Kilde: KLP

Tabell B.10 Uføreandeler i fellesordningen for fylkeskommuner. Prosent. Menn

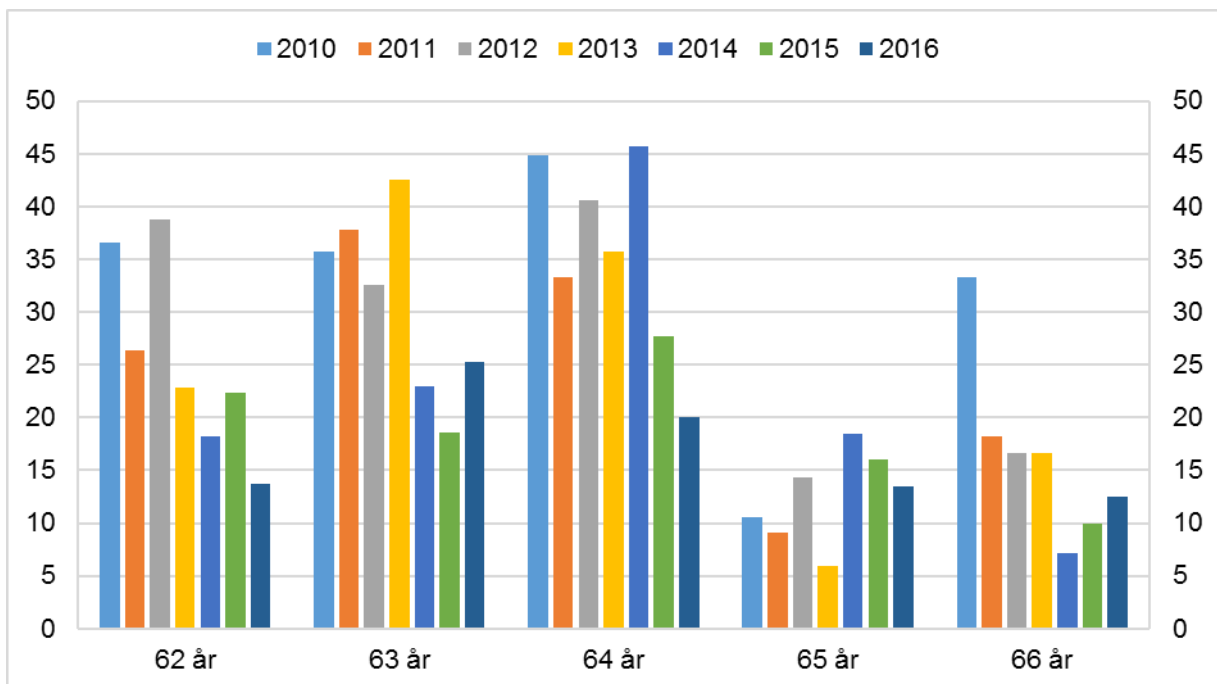
Kilde: KLP

Tabell B.11 Uføreandeler i fellesordningen for sykepleiere. Prosent. Kvinner

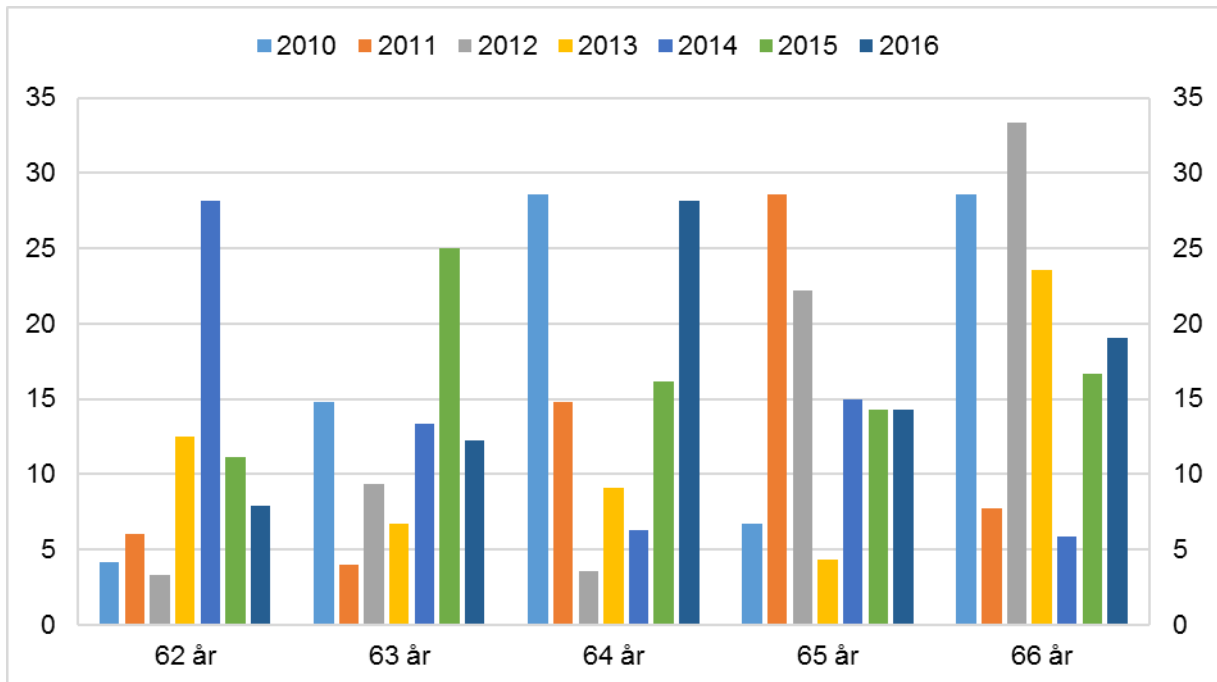
Kilde: KLP

Tabell B.12 Uføreandeler i fellesordningen for sykepleiere. Prosent. Menn

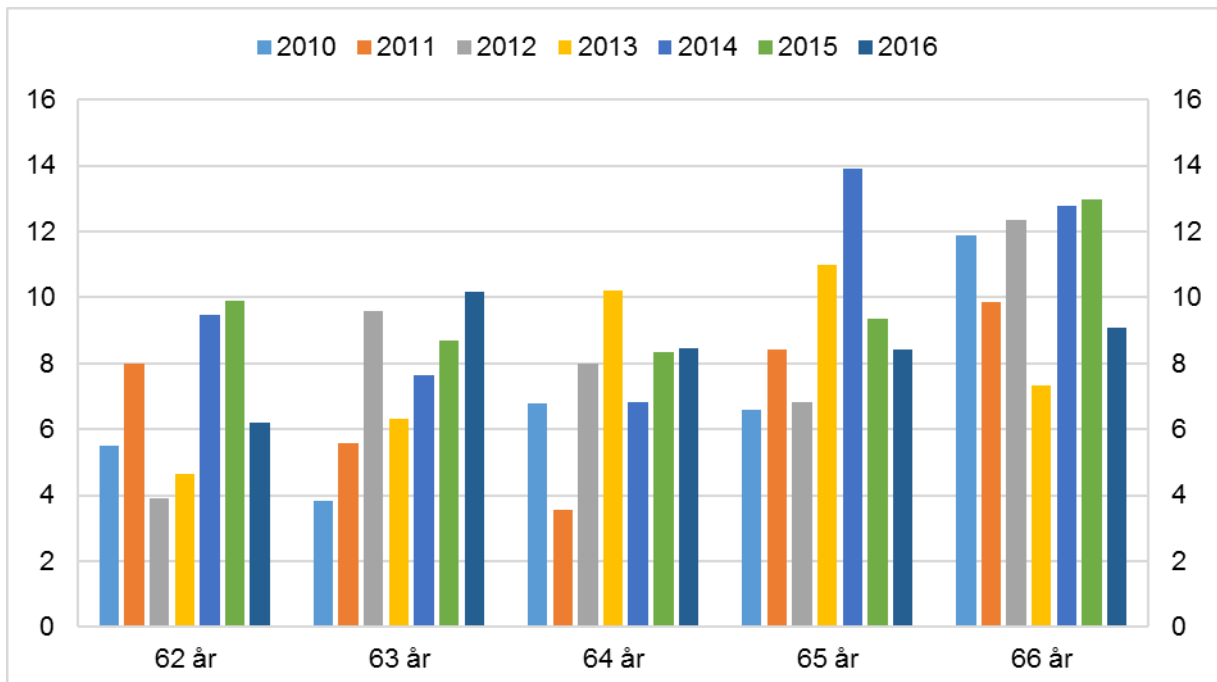
Kilde: KLP

Tabell B.13 Uføreandeler i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Kvinner

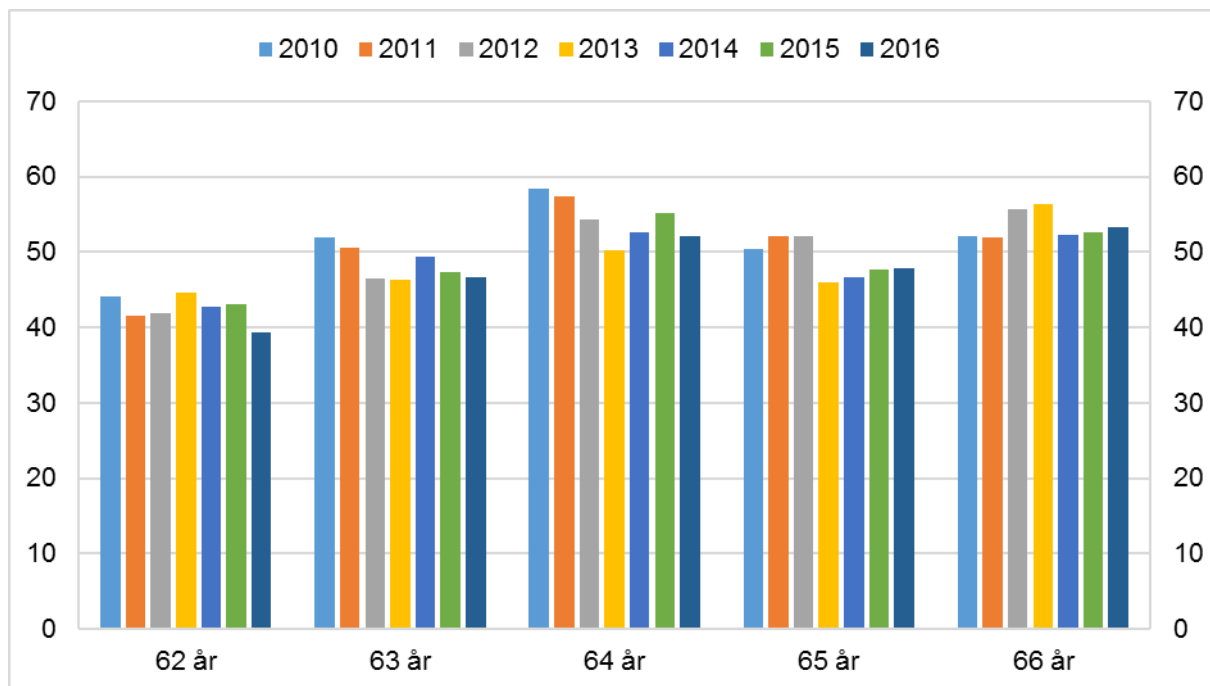
Kilde: KLP

Tabell B.14 Uføreandeler i pensjonsordningen for sykehusleger. Prosent. Menn

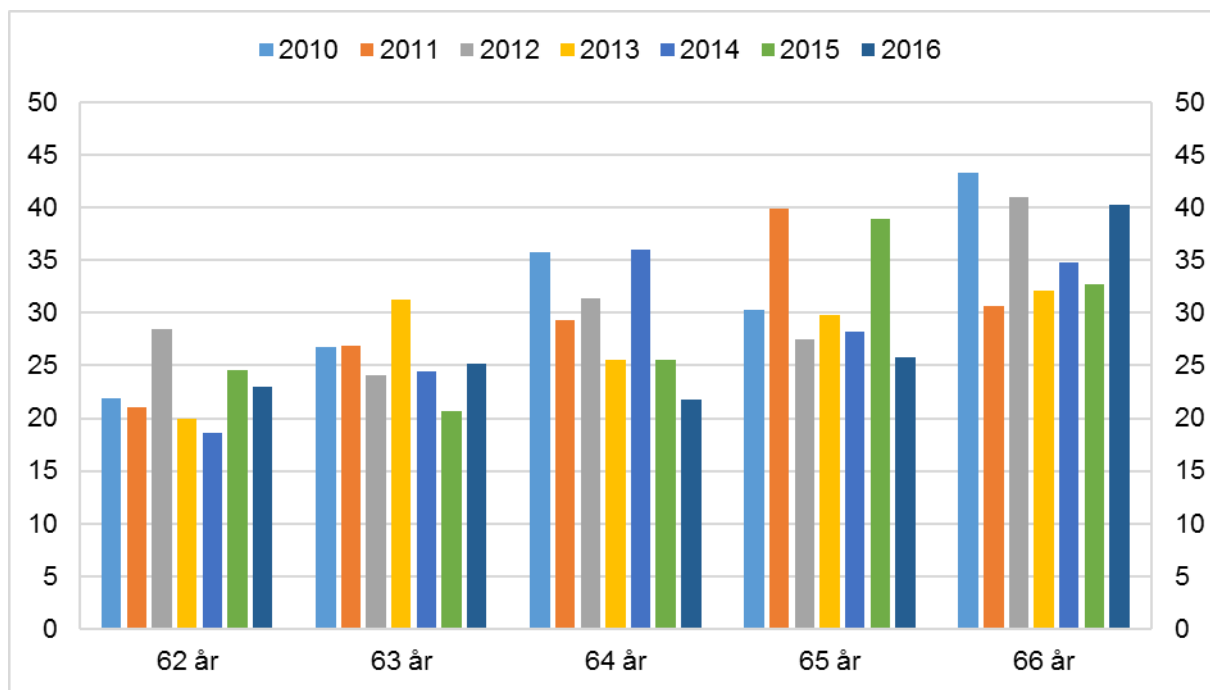
Kilde: KLP

Tabell B.15 Uføreandeler i pensjonsordningen for statlige helseforetak. Prosent. Kvinner

Kilde: KLP

Tabell B.16 Uføreandeler i pensjonsordningen for statlige helseforetak. Prosent. Menn

Kilde: KLP